CASTRA RUBRA

1

Исторически музей - Харманли . 2011

Castra Rubra 1
Годишно издание на ИМ - Харманли

Първо издание
Български език
Научна

Формат: 60/90/16
Обем:
Предпечатна подготовка: ДИОС
Печат: PrintoGraph

Редактор
Капка Винева
Коректор
Мая Мирчева

© Борис Борисов - автор
© Борислав Бориславов - автор
© Кремена Димитрова - автор
© Тошо Спиридонов, автор

© ДИОС, издател

c/o Justautor ISSN
ISBN 954-8405-xx-14
(=Поселищни проучвания, 2011, 1-2)

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи / 5

Борис Д. Борисов // „КАСТРА РУБРА" .... / 7-50

Борислав Бориславов // Археологически разкопки в Югозападен Сакар, Община Харманли, 1995-2010. . .../ 51-96

Кремена Димитрова // Ромфея от Източните Родопи .... / 97-114

Тошо Спиридонов // Картография и археология ..../ 115-143

Хроника .... / 144-150

CONTENT

Introduction................................/ 5

Boris D. Borisov // "Castra Rubra" .... / 7-50

Borislav Borislavov // Archaeological excavations in the South-West Sakar M., Municipality of Harmanli 1995-2010 .... / 51-96

Kremena Dimtrova // Romphaia from the Est Rhodopi

.... / 97-114

Tosho Spiridonov // Cartography and archaeology

.... / 115-143

Chronicle .... / 144-150

Уводни думи

Раждането на тази книга е продиктувано от две неща.

На първо място е липсата на редовна периодичност в издаването на Известията на РИМ - Хасково. Това, колкото и да има други възможности за публикация, не създава условия за спокойна творческа работа.

На второ място е непрекъснатата работа в музеите — едва ли има друга институция, в която нещо непрекъснато да се случва. Дали ще бъде временна експозиция, календарни празници, археологически разкопки, иманярси "набези", случайно намерени и предадени неща в музея, събития от по-едър мащаб - всичко това изисква едно навременно осведомяване на научния свят.

Ето защо възникна необходимостта от издание, което да задоволява научния "глад" — както на читателите, така и на научните и музейни работници. На едните — задоволяване на интереса към миналото на родния край, областта и страната. На другите — създаване на възможност за навременна публикация, която да отразява своевременно постигнатото.

Заглавието е познато — **Castra Rubra** е името на пътната станция, която лежи на територията на общината, затова е и избрано то. В същото време "тайно" се надяваме, че то ще стимулира повече учени да работят тук и пишат за този край.

А дали това е нужно точно сега, дали това е най-важното — това е друг въпрос, който опира до чувството за историзъм, за отговорност към работата, която извършваме, на отговорност пред бъдещето.

Защото ще ни отсъдят по това, което не само сме събрали, показали, но и написали, оставили след нас. Това ни е работата!

доц. д-р *Тошо Спиридонов*
Директор на ИМ - Харманли

31.01.2011 г.
Харманли

CASTRA RUBRA 1
7-50

„КАСТРА РУБРА”

Борис Д. Борисов

В изпълнение на проект за насърчаване на културните, туристическите и човешки ценности в граничния регион BG 2004/016-782. 01. 06/G/CBC през 2007 г. започнаха археологически проучвания в край с. Изворово. Последното отстои на 35 км североизточно от гр. Харманли и е разположено на съвременния път, свързващ Тополовград и Любимец.

Обектът се намира на 7 км западно от селото и се намира в подножието и югозападните склонове на Сакар. Предвид целта на проекта, която бе превръщането на паметника в туристическа дестинация археологическите разкопки бяха проведени в три сектора :

1 – Римската пътна станция в м. Козлари, на десния бряг на „Голямата река”, която обхваща изключително равнинен терен.

2 – Ранновизантийската крепост в м. „Калето, която е разположена върху възвишение с неправилна елипсовидна форма с дълж. около 150 м и шир. 70 м. Подходът към „Калето” е единствено от изток, докато от север, запад и юг склоновете му са стръмни и се спускат рязко към Голямата селска река, която го огражда от трите страни. Платото е със силно изразен наклон на юг, като денивелацията

достига до 8-9 м. Преди започването на разкопките по цялата повърхност на терена изобилстваха множество иманярски изкопи.

3. Средновековно селище и некропол разположени на десния бряг на Голямата река и се намират върху наклонен на изток склон на възвишение от Сакар. На същото място преди години иманяри разкопали богат средновековен гроб, в който били намерени огърлица от ореховидни мъниста и накит с издължена ромбовидна форма, каквито досега са известни само от некрополите край Долно Ботево, Хасковско (Аладжов Д. 1979:95-98), Искрица I (Шейлева Г. 2005:441, обр. 1), Туховище (Stojanova-Serafimova D. 1979:796-797, Abb. 7) и Копривлен (Кацарова В., В. Хаджиангелов. 2002:228, фиг. 228).

По-късно – през следващата 2008 г. проучванията бяха възобновени, а финансирането им бе осигурено от винарна „Кастра Рубра" – с. Коларово. Археологическите разкопки през двата сезона бяха ръководени от екип от ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" с ръководител, доц. д-р Б. Борисов – научен ръководител, д-р Д. Рабовянов – зам-ръководител, магистрите по археология В. Георгиева, Ж. Гюлева и Г. Денчев, студента Пл. Дойчев и художника Ат. Зоев. В последния етап от разкопките през 2007 г., макар и за кратко взеха участие и н. с. Р. Спасов (РИМ – Кюстендил), реставраторката М. Николова (ИМ – Н. Загора) и студентките по археология Цв. Добрева и Ст. Пъдева. През 2008 г. в екипа като зам.-ръководител бе включена и Г. Шейлева, която ръководи разкопките на античния и средновековния некропол. Нумизматичният материал е обработен от Ст. Михайлов, докторант към катедра Археология към ВТУ "Св. св. Кирил и Методий". Далеч преди започването на разкопките в научната литература съществуваха редица сведения за обекта.

Археологическата литература

Със своите паметници обектът е привлякъл вниманието на археолозите още в края на XIX в. Първите сведения за него дават братя Шкорпил в “Паметници из Българско, част I, Тракия” (Шкорпил Бр. 1888:48). По-късно сведения за Кастра Рубра и отделни паметници от нея дават и редица други български и чужди учени. В статията си “От Burdensis до Arzus” П. Детев локализира пътната станция Кастра Рубра край с. Изворово, Харманлийско. Той дава сведения и за разкопана от иманяри базилика с дължина 12 и широчина 8 м., в притвора на която бил намерен надпис. Авторът споменава и за редица археологически материали, сред които и монета на Константин Велики (Детев П. 1946:172-176). По-късно Г. Михайлов включва надписа от базиликата в корпуса на гръцките надписи от територията на България (Mihailov G., 1964:86, №№ 1636, 1710).

Сведения за Кастра Рубра дава и П. Делирадев. Според него в м. Калето се намирала крепост, покрай която минавал римския път, известен като Друма, а в близост до крепостта се намирала пътната станция, известна от античните пътеводители като Zubzupara или Castozorba. По-долу той отново споменава за разкопаната от селските иманяри базилика (Делирадев П., 1953:75-76).

Най-подробни сведения за обекта дава Д. Аладжов. Той се спира подробно на топографията на “Калето” и на известните дотогава находки, и дава подробно описание на разкопаната от иманяри базилика. Той споменава още, че на 100 м североизточно от "Калето" се намира "града", където се локализира пътната станция "Kastra Rubra" (Аладжов Д., 1997:95-98). Според автора край нея минава "Друма", т. е. римския път от Пловдив за Одрин. Д. Аладжов споменава още и за редица археологически материали, намерени в пътната станция, сред които откроява една колективна находка от монети от началото на IV в., публикувана от Т. Герасимов (Герасимов Т., 1962:230).

Пак там е била намерена колона с надпис на старогръцки език от първата половина на III в. Надписът е изключително интересен, тъй като от него става ясно, че през 222–223 г. Кастра Рубра е попадала в административните граници на провинция Хемимонт, а не на Тракия, както се считаше преди публикуването му (Герасимова-Томова В., 1983:183-185).

Пътната станция Кастра Рубра (Кастразарба) е спомената и от П. Сустал в т. 6 на Tabula Imperii Byzantini (Soustal P., 1991:305).

От крепостта и пътната станция са намерени много археологически материали, сред които заслужава да се споменат и два моливдовула на неизвестни стратези на Македония и Месопотамия. Според Ив. Йорданов печатите датират от последната четвърт на IX в. (Йорданов И., 1991:128-129).

Историческите извори

Кастра Рубра се появява в писмените извори през IV в. В различните антични пътеводители името и се среща в различни транслитерации. В Певтингеровата карта е посочено, че пътната станция

Castris rubris се намира на 19 мили от Arzum, т. е. Арзос (край дн. с. Калугерово, Симеоновградско) и на 20 мили от Бурденис, което се локализира край дн. с. Момково, Свиленградско (Tab. Peut. 12. XVI). Покрай пътната станция преминава Диагоналния път (Via Diagonalis), който свързва Централна Европа през Константинопол с Близкия Изток и Азия. В Бурдигалския пътеводител е спомената mansio Castrazarba, която се намира на 11 мили от Пале (Palae) и на още толкова от Арзос (Itin. Burdig. 1. 11). Тук е посочено и разстоянието до следващата пътна станция – Rhamis (Раме) – 7 мили и е спомената и Бурдипта (край дн. с. Момково, Свиленградско). Тук съвсем очевидно в единият от двата пътеводителя е допусната грешка в разстоянието между Арзос и Кастра Рубра.

Два века по-късно Castrazarba се споменава отново в писмените извори. Изброявайки 35-те реконструирани или новоизградени крепости в провинция Тракия по времето на засиленото крепостно строителство при управлението на Юстиниан (527-565), в своето знаменито съчинение "За строежите" Прокопий Кесарийски споменава и Καστραζαρβα (Кастразарба), но вече като крепост (Proc. Caes. IV, 11).

3. Пътната станция Кастра Рубра през римската епоха

Пътната станция е била издигната непосредствено на югозапад от Диагоналния път (Via Diagonalis). Днес останките им се намират в местността "Козлари", на десния бряг на Голямата река (обр. 1). При сондажните проучвания бе установена следната стратиграфска картина. До дълбочина 0.60 м културният пласт е напълно унищожен от непрекъснато и почти ежегодно риголване от иманяри. Сред пръстта изобилстват дребни и по-едни ломени камъни, късове хоросан и огромно количество силно фрагментирана керамика, една част от която се отнася към периода на византийското владичество в българските земи, а друга – към римската епоха.

Пластът от дълб. 0.60 м до 1.20 м е наситен с голямо количество тегули и имбрици, ломени и дялани камъни и хоросан, очевидно от руините на масивна сграда. От 1.20 до 1.50 м пластът е зает изключително от цели и фрагментирани тегули и имбрици, от покрива на постройката.

След проучването на културния пласт е открита основа от масивна многоделна сграда, градена от дребни, средни и големи ломени и дялани камъни, споени с хоросан слабо примесен с дребни късчета чукани тухли. Дебелината на зидовете е 0.75 м. Открити са и входовете на две от помещенията. Наблюденията показват, че в случая се касае за сграда, която без съмнение принадлежи на античната пътна станция (обр. 2). По време на разкопките са намерени значително количество монети, най-късните от които се отнасят към управлението на Констанций II и принадлежат на емисии сечени в периода 354–361 г. По всяка вероятност през втората половина на IV в. пътната станция е пострадала по време на големите готски бунтове през 376–378 г., които завършват с битката край близкия Адрианопол, в която загинал и самият византийски император Валенс (Борисов Б. 2009:186, обр. 1). В края на IV в. по всяка вероятност животът се е изместил на близкото възвишение, което е предоставяло и известна естествена защита със стръмните си склонове, спускащи се към Голямата река. По-късно тук е била изградена

Ранновизантийската крепост Кастра Рубра (Кастра Зарба - Καστραζαρβα)

Крепостта е разположена върху възвишение с неправилна елипсовидна форма с дълж. около 150 м и шир. 70 м. Подходът към него е единствено от изток, докато от север, запад и юг склоновете му са стръмни и се спускат рязко към Голямата селска река. Платото е със силно изразен наклон на юг, като денивелацията достига до 8-9 м. По цялата повърхност на терена изобилстват множество иманярски изкопи.

Разкопките обхванаха площ от около 1.5 дка, в източната част на Калето. С цел да се установи точно цялостния и план в различните участъци от крепостните стени бяха заложени и 24 напречни траншеи. В резултат на това бе установено, че крепостта има форма на силно издължен неправилен петоъгълник, ориентиран с надлъжната си ос изток-запад (обр. 3). Най-къса е източната куртина - 21.80 м. Дължината на североизточната куртина е 37.90 м, на северната – 76.20 м, на западната 39.40 м, а на южната – 104.15 м. По този начин крепостните стени ограждат площ от около 5.2 дка.

Крепостните стени са градени от големи ломени и дялани по лицата камъни и енплектон от хоросан, обилно примесен с късчета чукани тухли в opus mixtum. Фугите между камъните са измазани много старателно и от двете страни на стените (обр. 4). Дебелината им в различните участъци варира от 1.95 м до 2.15 м. Субструкцията на стените на места стъпва направо върху здравата скала, а на други е фундирана до 0.90 м. Крепостта е разполагала с една входна и четири ъглови кули, като трите са издадени навън от куртината, а югозападната е оформена отвътре и се различава по план от останалите.

Крепостта е разполагала с един главен вход, над който е била издигната правоъгълна кула в ъгъла между източната и североизточна куртини (обр. 5-6). Стените на кулата са фундирани на дълбочина 0.90 м и имат дебелина 1.30 м. Тя е имала две двукрили врати, от които са намерени in situ осовите камъни, както и желязната ос на северната вътрешна порта (обр. 7). Страниците на вратите са изградени от големи дялани камъни, размерите на някои от които достигат 1.37 х 0.30 м (обр. 8). Външната порта е с широчина 3.30 м, а вътрешната – 3.25 м. От вътрешните страни вратите са били залостени с дебели дървени греди, от които са открити леглата в стените (обр. 9). Между двете порти е оформен пропугнаколум с правоъгълна форма с размери: 6.20 х 6.45 м. За прагов камък на вътрешната порта са използвани две части от вторично използвана милиарна колона, вероятно пренесена от пътната станция или близкия път (обр. 10). Вътрешността на кулата е застлана с дебел слой хоросан, обилно примесен с късчета чукани тухли. Във вътрешността на входната кула и около нея са регистрирани две горели нива. Първото (по-ранно) е датирано към първата четвърт на VII в. с медни монети на Ираклий и съкровище от 7 златни монети, две от които на Тиберий Маврикий (582–602), а останалите – на Ираклий. Последните са от емисия, сечена в периода 616–625 г. (обр. 11). Очевидно крепостта е загинала по време на някое от славянско-аварските нашествия през първата трета на VII в. Второто горяло ниво е датирано с монети Никифор I Геник (802–811) и сина му Ставракий.

В планово отношение входната кула намира най-точни паралели в цяла поредица римски и ранновизантийски крепости – Шуменската крепост (Антонова В., 1978:16-18, обр. 4), Нове (Димитров Д. и др. 1964:217-218, рис. 1), Дядово, Новозагорско (Borisov B. 2010: 69-81, figs. 34-47), Калиакра (Джингов Г. 1990:76-130), крепостта на Яйлата, край с. Камен бряг, Каварненско (Salkin A. D. Toptanov. 1987:27-28, fig. 5), Одърци, Добричко (Торбатов С. 2002:356-369, fig. 101; Динчев В. 2006:21, 27, fig. 16) и много др.

Три от ъгловите кули (югоизточната, североизточната и северозападната) имат правоъгълна форма и се издават навън от куртините. Градени са по напълно аналогичен на куртина и входната кула начин в opus mixtum. Югозападната кула е изградена отвътре на куртините, където е оформена потерна с широчина 1.30 м.

Крепостта е разполагала с две еднораменни стълби. Първата от тях фланкира вътрешния вход от север и е залепена на фуга към вътрешното лице на североизточната куртина, непосредствено до входната кула. Дължината на основата и е 13.30 м, а широчината – 1.50 м. От стълбата е запазено само 1 стъпало. Почти по средата на стълбата е оставена ниша, над която е била прехвърлена арка (обр. 12).

Втората стълба е конструктивно свързана с източната куртина и фланкира вътрешния вход на крепостта от юг. Основата и е с дължина 5.95 м, а широчината – 1.50-1.90 м. От нея са запазени

7 стъпала с дължина и височина по 0.30 м, които дават възможност да се изчисли височината на крепостната стена (обр. 13). Изчисленията показват, че крепостната стена е била висока около 7.50-8 м, а заедно с парапета и зъберите е достигала 10 м.

Във вътрешността на крепостта, към североизточната и северна куртини са разположени редица от жилищни помещения с верижен план. Те са изградени в типичния за ранновизантийското жилищно строителство начин от ломени камъни, споени с кал в основата и надстроени с кирпичи, които са силно горели и отухлени вследствие на голям пожар (обр. 14). Досега са проучени три жилища, които се отличават с богатството на жилищния си инвентар (обр. 15). За голямо съжаление някои от тях са нарушени от огромни иманярски изкопи, които унищожили голяма част от интериора им. В изграждането на жилищата са установени два строителни периода. Краят на втория съвпада със славянско-аварските нашествия от края на първата четвърт на VII в., при които е разрушена и крепостта.

По-късно, най-вероятно по времето на Константин V Копроним, в средата на VIII в., крепостта е била отново реконструирана, като при строителството фугите между камъните в стените са измазани с розов хоросан, а върху тях са били врязани редица надписи-графити, издраскани върху все още влажния розов хоросан от мазилката.

Първият от надписите е на гръцки език и се състои от 9 реда (обр. 16).* Текстът е бил изписан върху току-що нанесената замазка на стената, буквите са дълбоко врязани. За да обособи и открои надписа, авторът му е очертал правоъгълна рамка около текста. С по една буква извън това очертание излизат краищата на редове 7 и 8 (може би и р. 6, при който на това място има отчупване), които са по-дълги – навярно поради стремежа думите да бъдат пренасяни на срички.

Повечето букви са с характерни за надписите върху твърд материал начертания (напр. М, П), но в някои случаи проличава и влияние от обичайните за ръкописите форми (напр. ꙍ). Изписани са умело и със замах, което показва, че авторът на текста е бил не само грамотен, но и е имал опит в писането върху мек материал.

На няколко места мазилката е частично изронена и буквите са повредени, което е пречка да се предложи еднозначна интерпретация на текста. При това състояние на запазеност на буквената наличност, според Николай Шаранков, може да бъде прочетено следното:

Π Ι Θ Ο
Μ Α Ι Ι̣
Α̣ . . Ν
Ϲ̣ Υ̣ Ν Γ
Α̣ Μ Ο Ν
Τ Ε̣ Ζ Ω Η̣ [. (.)]
Ρ̣(?) Κ̣ Ε . (.) Π Α
Ν Ω Ϲ Τ Α
Τ .

Ако предположим, че авторът на текста е допуснал няколко грешки, хипотетично бихме могли да прочетем целия текст като Πίθο|μαι Ἰ̣|α̣[--]ν | σ̣ύ̣νγ|α̣μόν | τε̣ Ζωὴ̣[ν ἀ]|ρ̣κ̣εῖ̣ν̣ πα|ν(τὶ τ̣)ῷ̣ στ[ρ]α|τῷ̣ – “Вярвам, че (или умолявам) Й--- и съпругата му Зоя помагат (или да помагат) на цялата войска".

Вторият надпис е също на гръцки език, и е бил изписан в един ред върху пресната мазилка на стената. Буквите са сравнително плитко врязани, но се четат добре, с изключение на две букви в края на надписа, при които мазилката е накърнена. Начертанията на буквите са характерни за курсивното писмо (срв. B, N. Y, Ω).

Надписът има следния текст:

ΤΡΙΒΟΥΝΩΙΩ̣Α̣ΝΗ

τριβούνῳ Ἰω̣ά̣νῃ.

Името Ἰω̣ά̣νῃ е изписано с опростяване на двойната съгласна вместо Ἰωάννῃ. Т. е. текстът трябва да се интерпретира като (Κύριε, βοήθει) τριβούνῳ Ἰω̣ά̣νῃ – "Господи, помагай на трибуна Йоан".

Останалите надписи са плитко врязани и трудно четими.

Анализът на надписите категорично показва, че те са били изписани още по време на реконструкцията на крепостната стена и издават неспокойният живот, породен от непрекъснатите военни действия.

Кастра Рубра през Средновековието

След този втори строителен период крепостта доживяла до походите на българския хан Крум, когато е разрушена, за което свидетелства дебелият пласт от пожар, датиран с монети на Никифор I Геник (802–811), (обр. 17). След похода на Крум крепостта е била изоставена, но животът на мястото и продължил.

При това състояние на данните от историческите извори, археологическите изследвания и данните от археологическите проучвания е важно да определим кога точно е загинала крепостта “Кастра Рубра”. Тук на помощ трябва да се обърнем към

Историята

От историческата литература е известно, че след голямата победа на кан Крум над византийската армия, предвождана лично от Никифор I Геник и неговата смърт на 26. VII. 811 г. още през следващата 812 г. канът започнал своята военна офанзива в Източна Тракия. Първият удар бил срещу пограничния град Дебелт, който след кратка обсада бил превзет (Златарски В., 1970:338). Последвали нови нападения в Тракия и по долината на р. Струма, които всявали страх сред византийското население. През есента на същата година канът предложил на Византия мир като предупредил, че ако бъде отказан, ще нападне и превземе Месемврия. Мирът бил отказан, което принудило Крум да предприеме военни действия. През октомври той обсадил града и след едномесечна обсада превзел Месемврия, без да срещне никаква съпротива (ИБ. 1981:138).

Зимата на 812-813 г. протекла в трескава подготовка за нови военни действия срещу Византия. Те започнали през февруари.

За да предотврати действията на българската войска византийският император Михаил I Рангаве (811–813) потеглил с многохилядна войска срещу българския владетел и се установил северно от Одрин. През лятото на 813 г. Крум също потеглил към Одрин и през юни се разположил край малката крепост Версиникия, на 30 мили от императорския стан. Тук струва ми се има известно противоречие в

Хронографията на Теофан Изповедник. От една страна той свидетелства, че византийският император, заедно с многохилядната си войска се разположил северно от Одрин, а от друга, че българският кан – около Версиникия, на 30 мили от императорския лагер. И така двете войски се дебнели, без да предприемат решителни действия в продължение на 15 дни (Teophanis Confessoris. 64). Ако наистина двете войски са били на разстояние 30 мили, те едва ли са можели да се дебнат. Много по-вероятно е и двете армии да са били една срещу друга около Версиникия. Тук естествено изниква въпросът къде точно се е намирала тази крепост. В съвременната българска историческа литература се е наложило мнението, че тя се е намирала край дн. с. Маламирово (бивше Хамбарлий), Ямболско. Това мнение лансира В. Бешевлиев въз основа на Хамбарлийския надпис (Бешевлиев В., 1981:41), а редица изследователи го възприемат напълно безкритично. Успоредно с това обаче немалко историци не се ангажират с локализацията на Версиникия, а се задоволяват само да споменат, че тя е била недалеч от Одрин (В. Златарски, Б. Примов, П. Ангелов), (Златарски В. 1970:346; Примов Б. 1981:139; Ангелов, 2003:56). Къде точно е била Версиникия в случая не е толкова важно.

Отново Теофан свидетелства, че по време на тези събития византийската армия причинила много щети на местното (византийско) население, във връзка със снабдяването и с продоволствието (Teophanis Confessoris, 64). Едва ли обаче крепостта Кастра Рубра е била разрушена и опожарена точно от армията на византийския император през юни 813 г., тъй като не е логично той да разрушава собствените си крепости.

По-нататък събитията са известни. На 22 юни става знаменитата битка при Версиникия, която завършва с пълен разгром на византийската армия, а вследствие на това Михаил I Рангаве загубва короната си (ИБ, 1981:139).

Окрилен от бляскавата си победа българският кан достигнал до стените на Константинопол на 17 юли 813 г. След като извършил редица обредни действия, той отново предложил възстановяване на договора от 716 г. Този път новият император Лъв V привидно приел предложението за преговори и скроил покушение срещу българския владетел, което завършило без успех, след което с големи трудности Крум успял да се измъкне от клопката. Силно разгневен от коварството на византийците канът опустошил напълно околностите на Константинопол като превърнал в развалини всички цър-кви и манастири, дворци, къщи и предградия (Златарски В., 1970:354-355). След това Крум предприел наказателен поход по цялото европейско крайбрежие на Мраморно море и Дарданелите, където разрушил Атира, Силиврия, Даонис и много др. Всички крепости между Константинопол и Одрин били разрушени. Огромен брой укрепления били сринати и във вътрешността на Източна Тракия.

На връщане българският владетел засилил обсадата на Одрин, която била започната от неговия брат като използвал и много обсадна техника и стенобойни машини. Не след дълго градът се предал (ИБ. 1981:139).

И отново данните от археологическите проучвания

Анализът на историческите събития и археологическите данни категорично показва, че крепостта край дн. с. Изворово, Харманлийско е загинала точно по време на тези събития, т. е. в периода от 22. VI. до есента на 813 г. Свидетелство за това е и споменатият дебел пласт от пожар, който показва, че крепостта е била унищожена. Историческите извори свидетелстват, че по време на завоевателните си походи Крум преселвал непрекъснато византийско население на север от Дунав, с цел да разреди византийското присъствие в Тракия. Така след превземането на Дебелт през 812 г. българският владетел изселил населението на града, заедно с епископ Георги в отвъд дунавските предели на страната (Златарски В., 1970:338). По-късно, след превземането на Одрин, били изселени други 10 000 души (ИБ, 1981:140).

Наред с преселването на византийско население на север от Дунав, по всяка вероятност на негово място Крум е заселвал българско население. Сведения за това в писмените извори липсват, но разполагаме с редица археологически данни. Красноречиво доказателство за преселването на българско население в превзетите византийски крепости е жилище № 1, което е изградено върху руините на Кастра Рубра, след похода на Крум.

Жилището е залепено към вътрешното лице на източната куртина и е разположено точно пред южната крепостна стълба, като я затваря, което от своя страна означава, че когато жилището е било изградено стълбата вече не е била използвана, т. е. крепостта повече не е съществувала (обр. 18). Жилището е изградено напълно в духа на ранновизантийското жилищно строителство – от каменен цокъл на кал и надстроено с кирпич. В него са намерени 6 византийски, вкопани в пода долиума, 2 старобългарски гърнета, работени на примитивно ръчно колело, 2 византийски гърнета с дръжки, на ръчно колело, една тънкостенна византийска кана, работена на калъп, горна половина от византийска амфора, глазирана сосиера и един съд от червена глина с излъскана повърхност и рисунки от червена боя.

В жилището и намерените в него материали съвсем очевидно са смесени най-малко две, а може би и три традиции – византийска, представена както от строителната техника, вкопаните долиуми, така и от работените на крачно и ръчно колело, византийски по произход гърнета, амфорите и глазираната сосиера. Втората традиция е българска и е представена от грубите, работени на ръка и съвсем примитивно грънчарско колело гърнета с врязана украса, а третата – номадска, която е засвидетелствана от съда с излъскана повърхност и рисувана с червена боя украса.

Археологическата среда и намерените материали съвсем ясно показват, че жилището трябва да се отнесе към първата половина на IX в. По всичко изглежда, че след като крепостта е била разрушена по време на походите на кан Крум през лятото и есента на 813 г., тя е престанала да съществува и непосредствено след това от вътрешната страна на крепостната стена е било изградено жилище № 1. Намерените в жилището археологически материали, свидетелстват за смесването на местно (византийско), със новозаселено (българско) население.

След оттеглянето на Крум селището върху разрушената крепост вероятно е останало във византийско владение. За това свидетелстват намерените досега 8 оловни печата. Два от тях са на неизвестни спатарии, стратези и ек просопо на теми Македония и Месопотамия, на Синесий, спатарий и турмарх на Тракия, Фотий, стратег на неизвестна тема, а два са силно повредени и неопределени (обр. 19). Всички печати датират около средата и втората половина на IX в. и принадлежат на представители на византийската провинциална администрация (Йорданов И. 2010:703-710).

Намерените сфрагистични паметници поставят големия въпрос за характера на средновековното селище върху разрушената крепост или за нейната роля през втората половина на IX в. Отговорът на въпроса се затруднява изключително много от резултатите от досегашните археологически проучвания, които показват, че след разрушаването на крепостта при походите на кан Крум, тя не е възобновявана повече. Пряко свидетелство за това е и „затворената" южна крепостна стълба от новоизграденото жилище № 1 през първата половина на IX в., което обстоятелство показва, че след изграждането на жилището, стълбата повече не е била използвана, т. е. крепостните стени повече не са били използвани. От друга страна очевидно селището е имало особен статут, за да попаднат в него печати на стратези, спатарии, ек просопо и турмархи на теми Македония, Месопотамия и Тракия. За голямо съжаление на този етап от археологическите проучвания верен отговор на поставените по-горе въпроси не може да бъде даден.

Още по-късно – около средата на XI в. върху склона на съседното възвишение, северно от Калето и върху останките на старата и отдавна вече несъществуваща антична пътна станция „Кастра Рубра” се появява средновековно селище. Засега от него е проучена съвсем малка площ, на която са открити едно стопанско помещение, няколко сметни ями и 20 гроба от некропол (обр. 20). Данните от проучванията показват, че селището е било обитавано до края на XII в. Пет от гробовете са антични, чрез трупополагане, със стреховидно покритие от тегули и по всяка вероятност принадлежат на пътната станция. Мъртъвците са погребани чрез трупополагане с изпънати покрай тялото ръце. Гробният инвентар е представен от глинени съдове, лампи, коланни токи и железни цинтове от ботуши или обувки (обр. 21). Типът на гробните съоръжения, начинът на полагане и гробният инвентар отнася некропола най-общо към III–IV в.

Средновековните гробове се вписват напълно в рамките на християнския погребален обред. Гробните съоръжения са правоъгълни ями, в които се откриват скелети в изпънато положение с ориентация запад-изток и кръстосани върху гърдите, корема или таза ръце. В някои случаи на нивото на скелетите са регистрирани ломени ли плочести камъни, с които са били затискани чер-гите, в които са погребвали мъртвите. Гробният инвентар е оскъден. Заслужава да се спомене гроб № 10, в който са открити 6 сребърни луновидни обе-ци с богата псевдофилигранна украса (обр. 22) и огърлица от 126 дребни стъклени мъниста. Напълно еднакви обеци са намерени и в споменатия некропол край с. Долно Ботево, Хасковско. Намереният гробен инвентар отнася некропола към XI в.

* * *

Анализът на резултатите от проведените разкопки край с. Изворово води до редица изводи:

1. Откритите основи на голяма сграда в м. "Козлари" са от римската пътна станция, непосредствено на североизток от която преминава трасето на Диагоналния път "Via Diagonalis". Строителната техника, намерените материали и монети отнасят обитаването и към периода I–IV в.

2. По-късно в м. "Калето" е била изградена крепост, която запазила името на пътната станция и в Прокопий е спомената като Καστραζαρβα (Кастразарба). По всяка вероятност това е станало в началото на VI в., за което свидетелстват монетите на Анастасий (491–518) от емисия, датираща от 512–518 г. и големия брой монети на Юстиниан (527–565). В този си вид крепостта доживяла до първата четвърт на VII в., когато при управлението на Ираклий (610–641) е разрушена при някое от славянско-аварските нашествия. Свидетелство за това е съкровището от златни монети, намерено непосредствено до североизточната крепостна стена. Най-късните монети от състава му се отнасят към емисията от периода 616–625 г.

3. По-късно крепостта е била отново реконструирана, като при строителството фугите на стените са измазани с розов хоросан, а върху тях са били врязани редица надписи-графити. След този вто-ри строителен период крепостта доживява до походите на българския хан Крум и най-вероятно е била разрушена през 813 г., за което свидетелства пласт от пожар, маркиран с монети на Никифор I

Геник (802–811). След похода на Крум крепостта е била изоставена завинаги. По всяка вероятност веднага след това българският владетел е заселил тук българско население, доказателство за което са намерените материали и най-вече керамика в жилище № 1. Съвсем очевидно обаче тук е останало и местно население.

4. След оттеглянето на Крум, неукрепеното селище, върху разрушената крепост вероятно е останало във византийско владение, за което свидетелстват намерените печати на неизвестни стратези на Македония и Месопотамия и на Синесий Турмарх, всички от втората половина на IX в.

5. По-късно, вероятно около средата на XI в. на север, върху съседното възвишение и върху римската пътна станция възниква средновековно селище, за което свидетелстват намерените археологически материали – накити, керамика и най-вече открития некропол от XI в.

* * *

В заключение трябва да се отбележи, че цялостният анализ на сведенията от писмените исторически извори, съвременните археологически и исторически изследвания и резултатите от проведените досега разкопки, дават основание тук да се локализира известната от изворите пътна станция и ранновизантийска крепост Каста Рубра.

Списък с цитираната литература

Аладжов Д., 1997. Селища, паметници, находки от Хасковския край. Хасково.

Ангелов П., 2003. Политически възход на България при хан Крум. – *История на България* (681-1994), София.

Антонова В., 1978. Шуменската крепост през римската епоха (II–IV в.). – *Археология*, XX, 4, 13-24.

Бешевлиев В., 1981. Прабългарски епиграфски паметници. София.

Борисов Б., 2009. Кастра Рубра през античността и средновековието. – *Пътуванията в Средновековна България*, В. Търново, Абагар, 185-198.

Герасимов Т., 1962. Монетни съкровища в България през 1958 и 1959 г. – *ИАИ,* XXV, 230.

Герасимова-Томова В., 1983. За границата между териториите на градовете Августа Траяна и Хадрианопол през III в. – *Род*. сб. V, 183-185.

Динчев В., 2006. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Thraacia и Dacia). София = *РП,* XXXV.

Делирадев П., 1953. Принос към историческата география на Тракия, II. София, 75-76.

Детев П., 1946. От Burdenis до Arzus. – *ИАИ*, XV, 172-176.

Димитров Д., М. Чичикова и Б. Султов., 1964. Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1962 году. – *ИАИ*, XXVII, 217-235.

Джингов Г., 1990. Средна укрепителна линия. – *Калиакра,* 1, София, БАН, 76-130.

Златарски В., 1970. История на българската държава през средните векове., т. 1, ч. 1. София.

История на България, 2. 1981. Първа българска държава. София, БАН.

Йорданов И.,, 1991. Византийски оловни печати от долното течение на Тунджа и Марица. – *“Марица-изток”. Археологически проучвания,* 1, София, 125-137.

Йорданов И., 2010. Византийски печати от землището на с. Изворово, Хасковско. – В*ТУ и българската археология,* 1, В. Търново, 703-710.

Кацарова В., В. Хаджиангелов., 2002. Късноантичен и средновековен некропол. – *Копривлен* 1, София, 2002, NOUS, 215-243, фиг. 228.

Примов Б., 1981. Укрепване и териториално разширение на Българската държава през първата половина на IX в. – *История на България*, т. 1. Първа българска държава, София.

Торбатов С., 2002. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VII в.). В. Търново, Фабер.

Шейлева Г., 2005. Гроб 100 от некропол 1 на средновековната крепост край с. Искрица, Старазагорско. – *Проф. д. и. н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура,* В. Търново, 411, обр. 1.

Шкорпил Бр., 1888. Паметници из Българско, ч. I, 1 Тракия. Пловдив.

Borisov B., 2010. Dyadovo 2. The Sanctuary to the Thracian Horseman and The Early Byzantine Forteress. Varna, Zograf.

Itinerarium Burdigalense. - Itineraria Romana = ЛИБИ, I, София, 1958, 38-45.

Mihailov G., 1964. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. – Serdicae, III, 1964, 86, №№ 1636, 1710.

Procopii Caesariensis. De Aedificiis IV, 1 1. = ГИБИ, II, София, 1959, 154-178.

Stojanova-Serafimova D., 1979. Die neuendeckte mittealterliche Nekropole bei Dorf Tuchovischte, Blagoevgrad. – Rapports du IIIe Congres International d' Agcheologie Slave, 1, Bratislava, 1979, 789-804.

Salkin A. D. Toptanov., 1987. Forteresse de la haute йpoque Byzantine au lieu dit "Jajla" rpes du village Kamen brjag, department de Tolbuhin. – *Dobrudza.* Etudes ethno-culturelles, Sofia, 22-35.

Soustal P., 1991. Tabula Imperii Byzantini, band 6, Thrakien (Thrak**ē**, Rodop**ē** und Haimimontos). – Wien. 1991.

Tabula Peutingeriana. – Itineraria Romana = ЛИБИ, I, София, 1958, 11-27.

Teophanis Confessoris. Chronographia, 64 = ГИБИ, III, София, 1980, 226-289.

Списък на илюстрациите:

Обр. 1. Тахиметрична снимка на обекта
Обр. 2. План на антична сграда от пътната станция
Обр. 3. План на ранновизантийската крепост
Обр. 4. Измазаните фуги по лицата на крепостните стени
Обр. 5. Входната кула (снимка)
Обр. 6. Входната кула – план
Обр. 7. Осовите камъни за двукрилите врати
Обр. 8. Южната страница на външната порта
Обр. 9. Дупките за леглата на залостващата греда от вътрешната страна на двукрилите порти
Обр. 10. Милиарна колона, използвана за прагов камък на вътрешната порта
Обр. 11 – Съкровище от златни монети на Тиберий Маврикий (582–602), и Ираклий (610-641).
Обр. 12. Северната крепостна стълба
Обр. 13. Южната крепостна стълба
Обр. 14. Отухлени кирпичи от ранновизантийските жилища
Обр. 15. Ранновизантийски жилища
Обр. 16. Надпис върху фугите на крепостната стена
Обр. 17. Монети на Никифор I Геник и сина му Ставракий (802–811)
Обр. 18. Жилище № 1
Обр. 19. Оловни печати от втората половина на IX в.
Обр. 20. План на средновекжовното селище от XI-XII в. и част от некрополите
Обр. 21. Инвентар от античните гробове
Обр. 22. Сребърни обеци от гроб № 10

“Castra Rubra”

Boris Borisov

(Summary)

In 2007 excavations began on a Roman road station, an Early Byzantine fortress and necropolises by the village of Izvorovo, Harmanli municipality, southern Bulgaria. The site has attracted the interest of a number of Bulgarian and foreign scholars, with its monuments, and some have suggested it could be identified with Castra Rubra.

The road station and Byzantine fortress under the name Castra Rubra are mentioned in several Roman and Early Byzantine sources – in Tabula Peutingeriana, the Bourdigal travel guide, and by Procopius in his De Aedificiis. The latter mentions it among the 35 fortresses in the province of Thrace, founded or reconstructed at the time of the emperor Justinian. Near Castra Rubra passes Via Diagonalis, connecting Central Europe via Constantinople to the Near East and Asia.

The 2007–2008 excavation seasons focused on three major sectors – the road station in the Kozlari locality, the fortress in the Kaleto locality, and the necropolises situated on an eminence between the Kozlari and Kaleto localities.

The first sector yielded the foundations of a large multi-partite building, constructed of worked stones and pink mortar. The construction technique, the artefacts and coins found date the building to the fourth century C.E. It is possible that those foundations belong to a building associated with the road station.

The excavations brought to light two asynchronous necropolises, of which 20 graves were studied. Some of

them belong to the Roman and Early Byzantine periods (fourth-seventh century C.E.), and the rest – medieval (eleventh century C.E.).

The excavations at the Kaleto locality established the plan of the Early Byzantine fortress in its entirety. It had an elongated pentagonal shape, and featured four corner towers and one rectangular tower-gate. The entry into the fortress was guarded by two double-leaf doors, barred from the inside with thick wooden beams, whose beds were located. Two construction phases have been established. The initial construction of the fortress is assigned to the beginning of the sixth century C.E. thanks to coins issued by the emperors Anastasius I (491–518 C.E.), Justin I (518–527 C.E.) and Justinian (527–565 C.E.). It existed without reconstructions until the first quarter of the seventh century C.E., when one of the Avar and Slavic invasions that marked emperor Heraclius (610–641 C.E.) rule destroyed it. The catastrophic event is marked by a thick stratum of burnt debris, dated by a hoard of gold Byzantine solids. Almost immediately after that the fortress was restored, and this time using pink mortar as binder and as filler render. The end of this construction phase coincides with the Bulgarian khan Krum's march to Constantinople in the summer and autumn of 813 C.E. At this time the fortress is destroyed, burnt down, and abandoned for good. The event is marked by a thick burnt layer, dated by coins of Nikephoros I and his son Staurakios (802–811 C.E.).

On top of its ruins, a settlement came into being in the first half of the ninth century C.E., from which a dwelling of Byzantine construction was excavated by the team. Its walls feature a stone socle and mudbrick superstructure. Eleven well-preserved clay vessels were found in the dwelling, representative of several pottery traditions – early medieval Bulgarian, Early Byzantine, Middle Byzantine, and some of which with an origin yet to be determined. All these facts indicate the fusion of various ethnic groups within the settlement established after the demise of the Castra Rubra fortress, raising again the important problem of the transition between the Antiquity and the Medieval Ages on the Southern Bulgarian territory.

Our analysis of the results of the excavations gives us a reason to suggest that we have located the Roman road station and Early Byzantine fortress Castra Rubra known from the ancient sources.

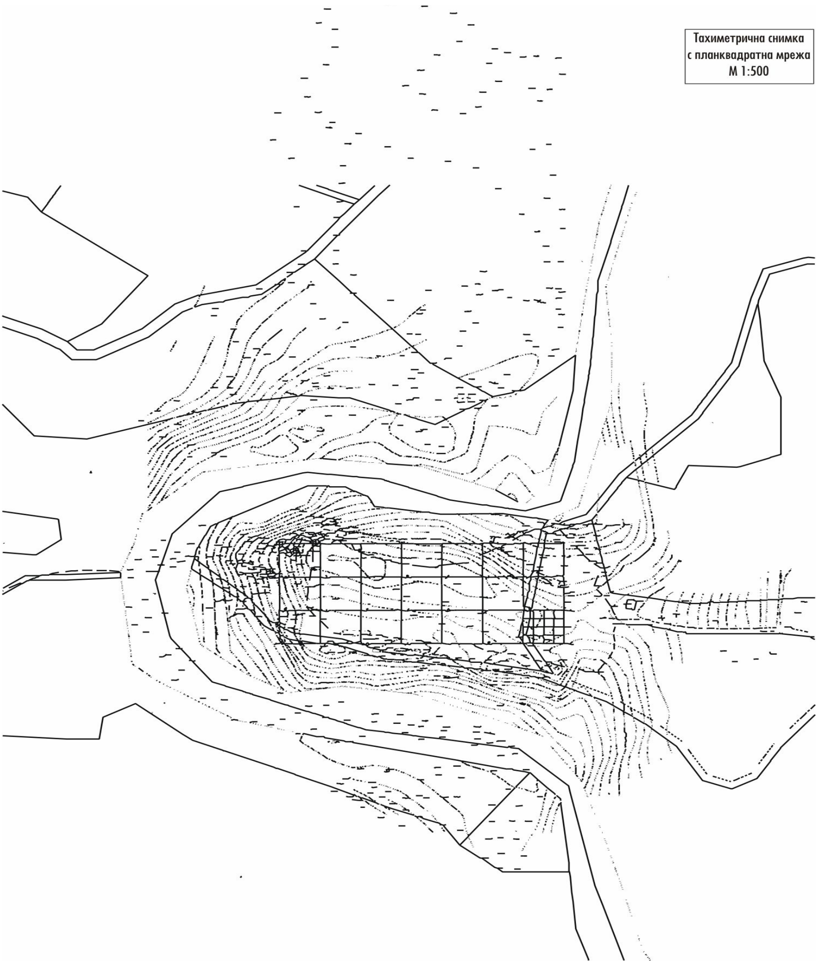
Тахиметрична снимка
с планквадратна мрежа
М 1:500

Обр. 1

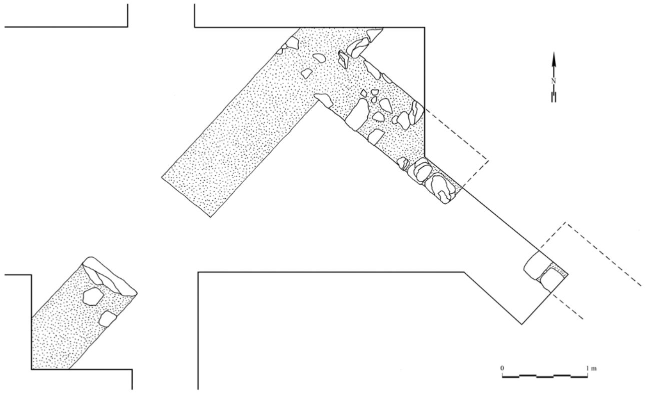

а

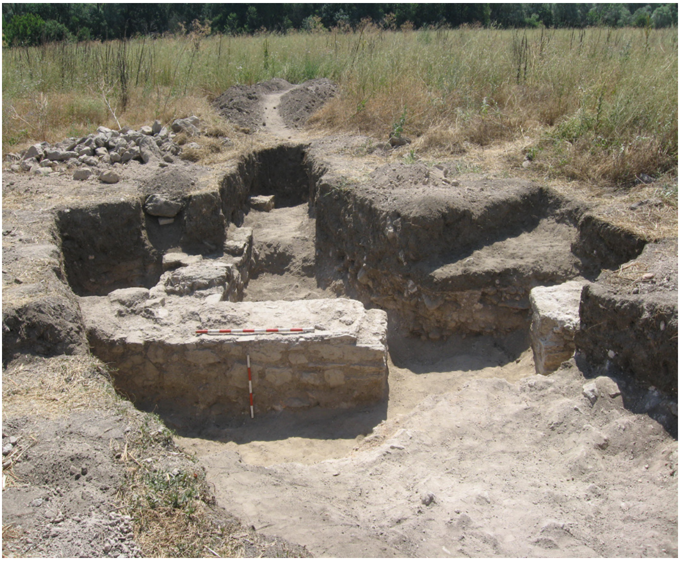

б

Обр. 2

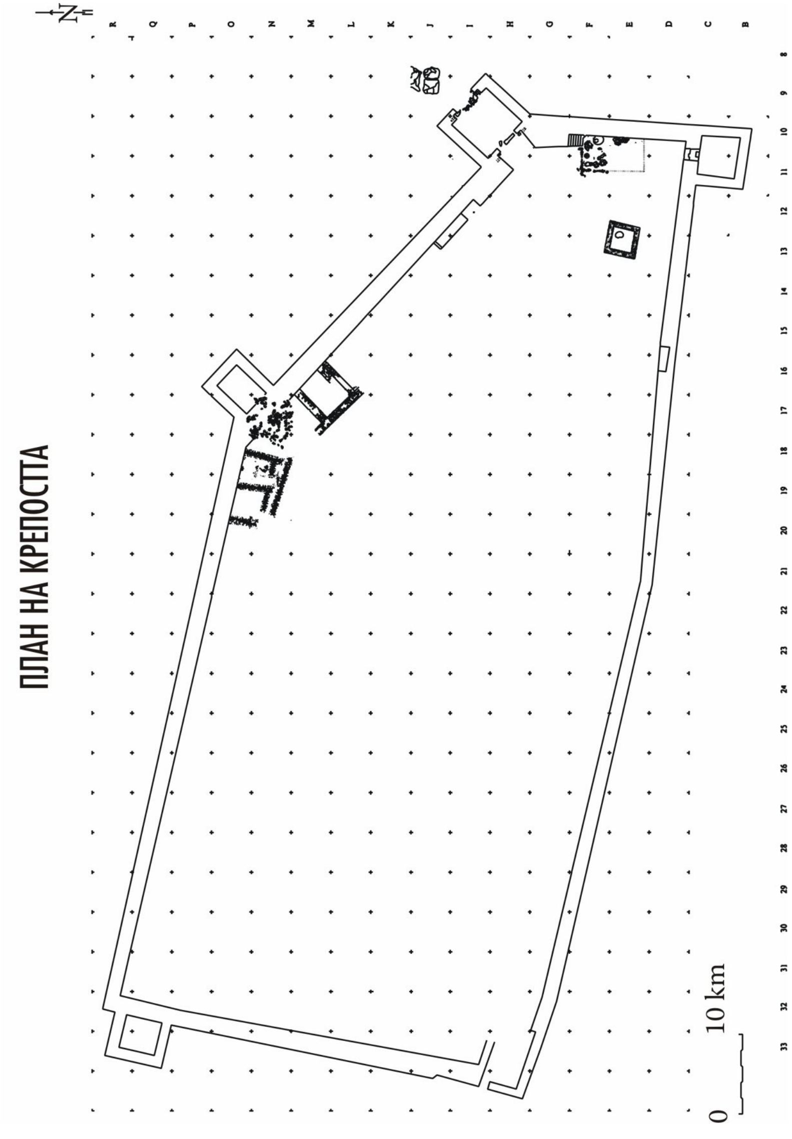
ПЛАН НА КРЕПОСТТА

N
R
Q
P
O
N
M
L
K
J
I
H
G
F
E
D
C
B
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
0
10 km

Обр 3

Обр. 4

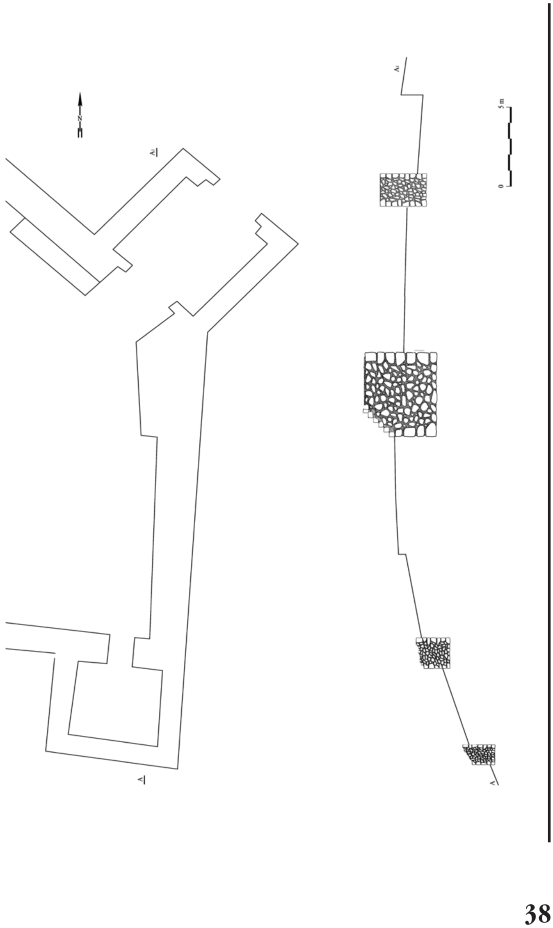

Обр. 5

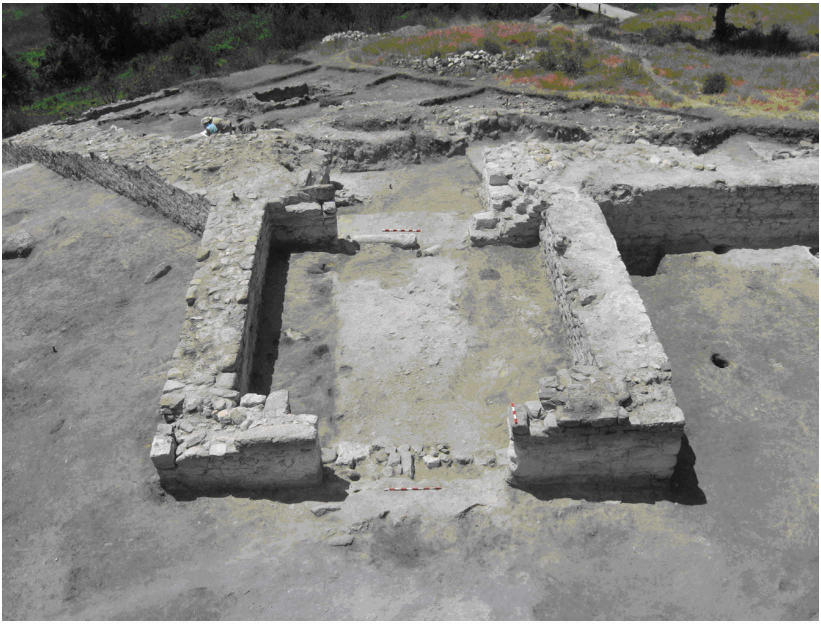

Обр. 6

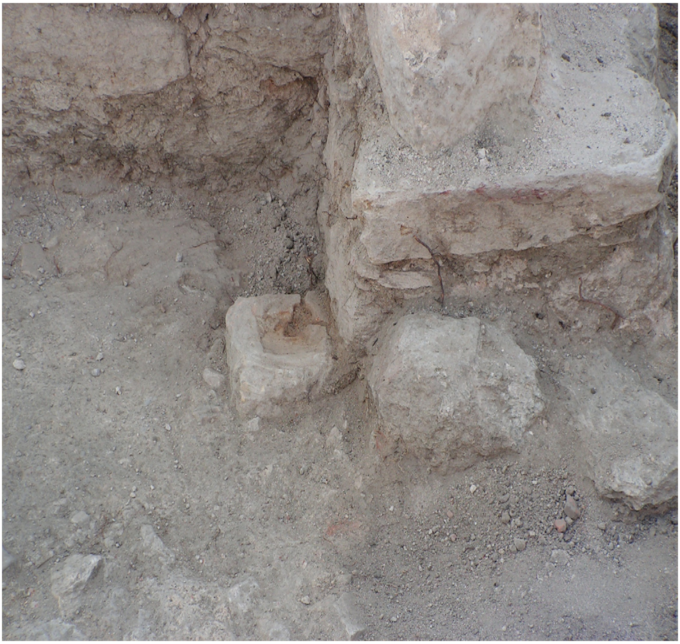

а

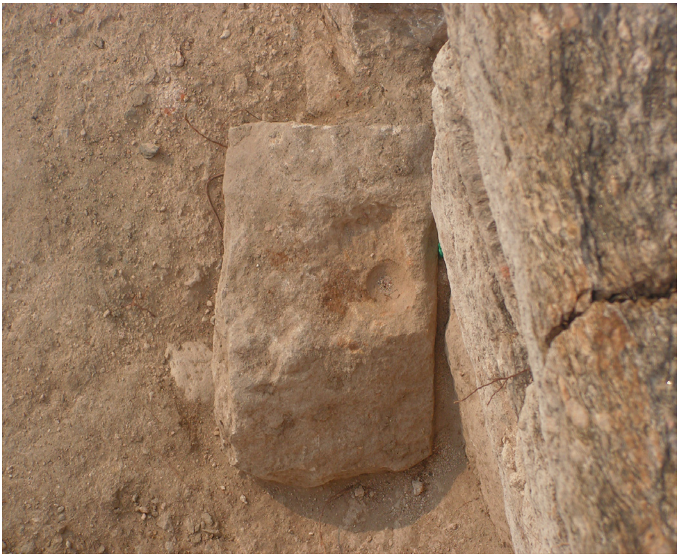

б

Обр. 7

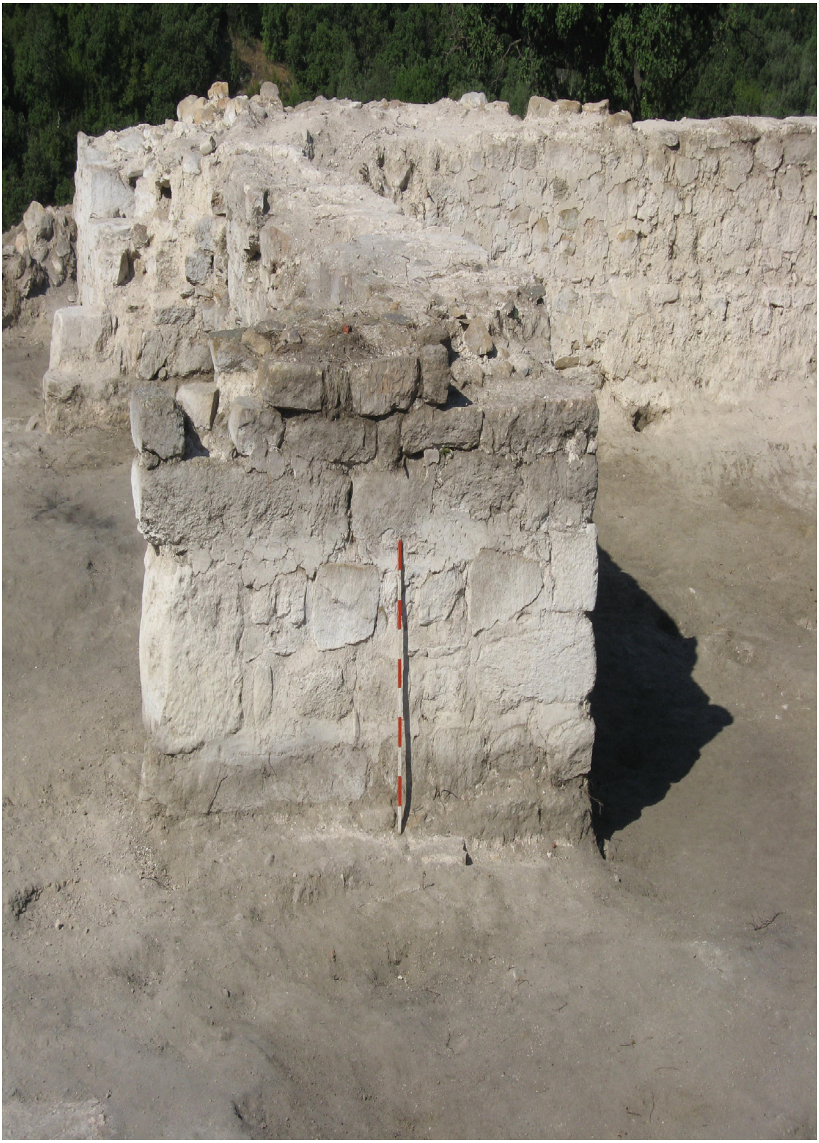

Обр. 8

а

б

в

Обр. 9

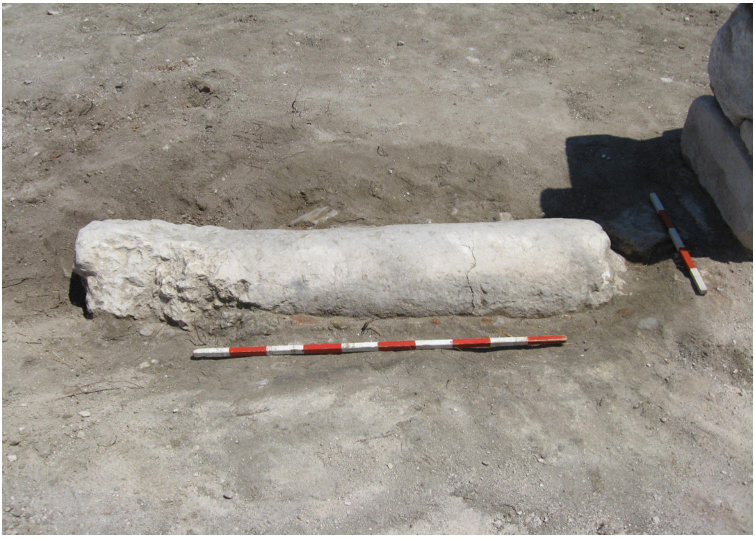

Обр. 10

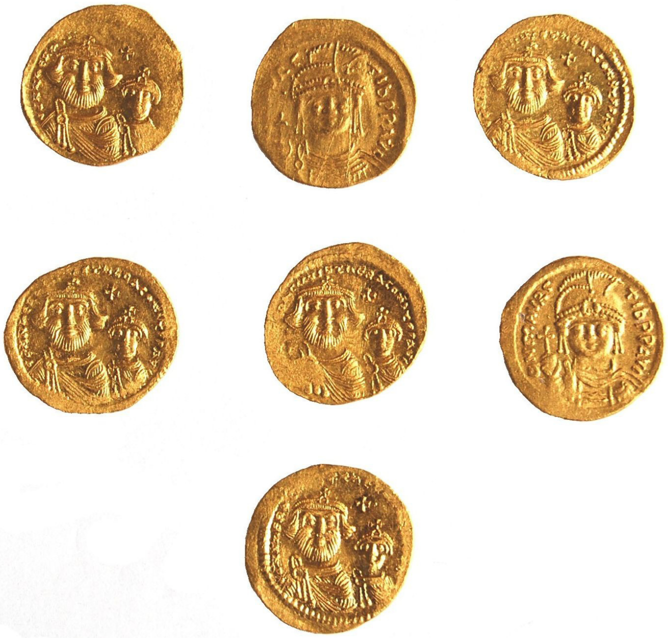

Обр. 11

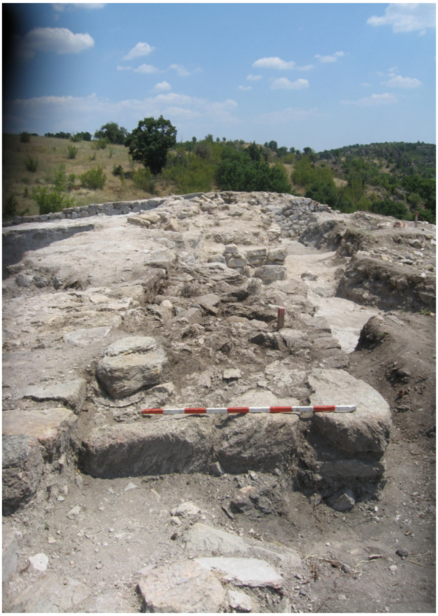

Обр. 12

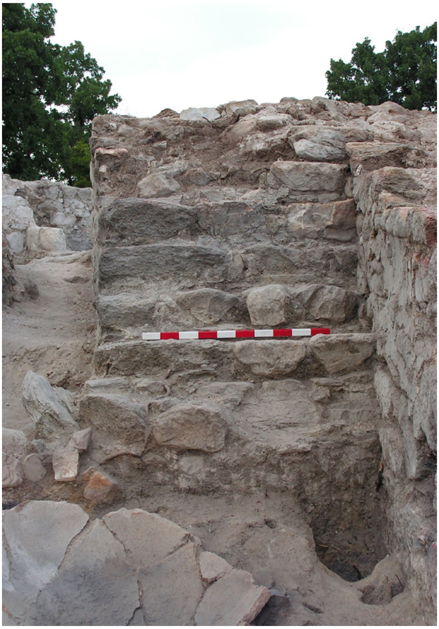

Обр. 13

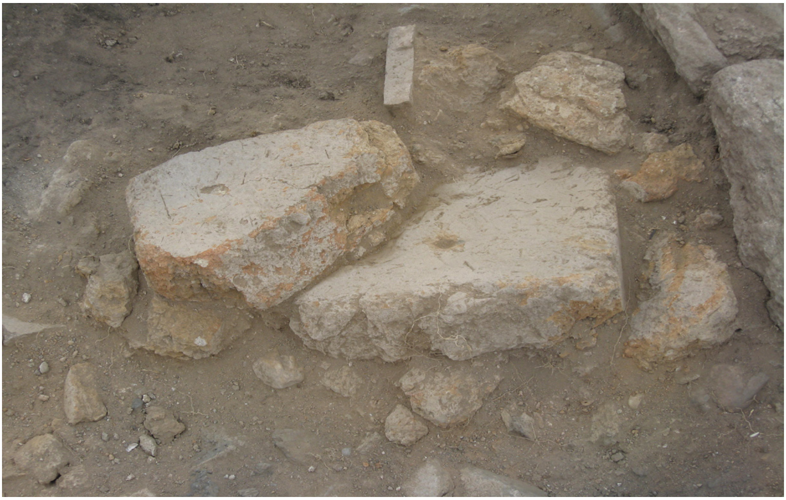

Обр. 14

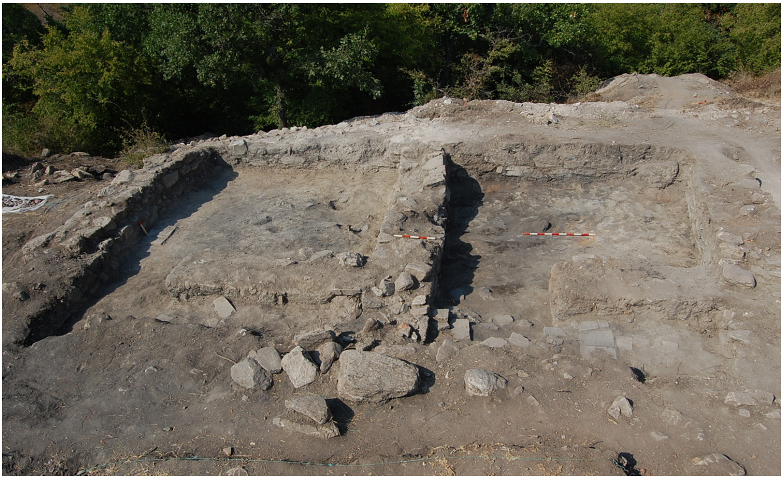

Обр. 15

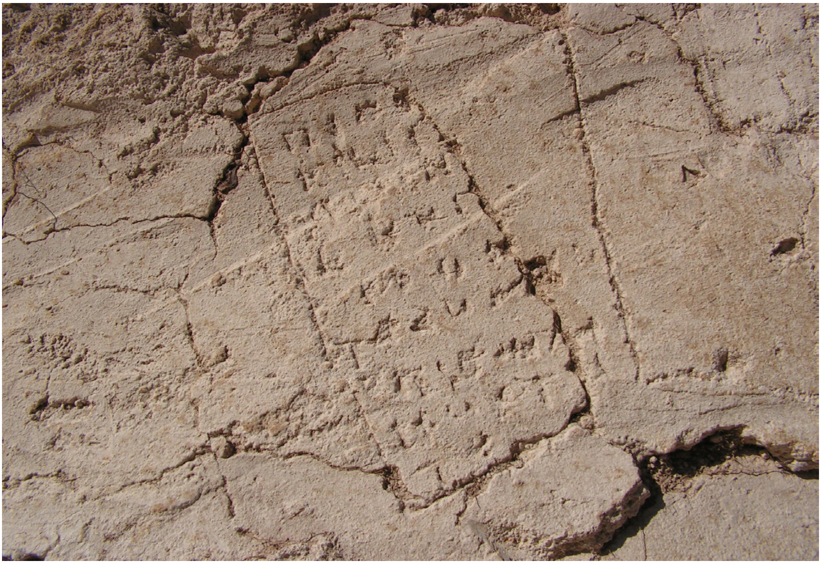

Обр. 16

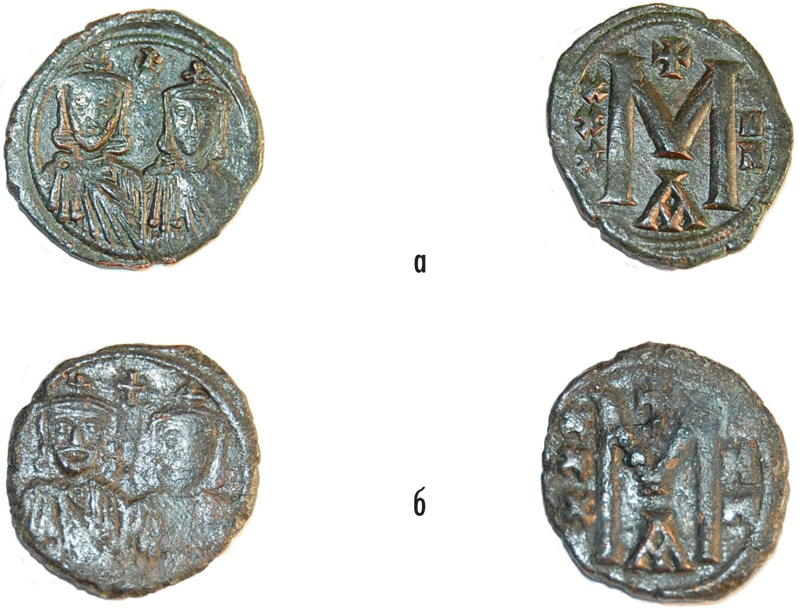

Обр. 17

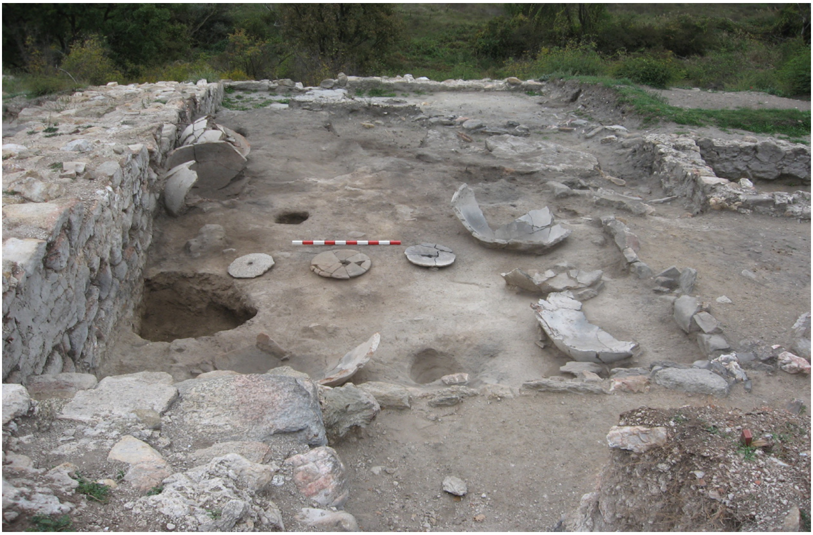

Обр. 18

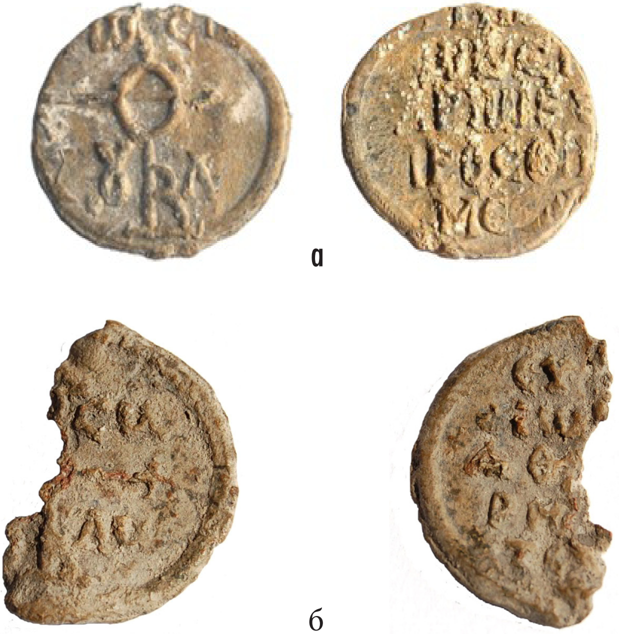

а

б

Обр. 19

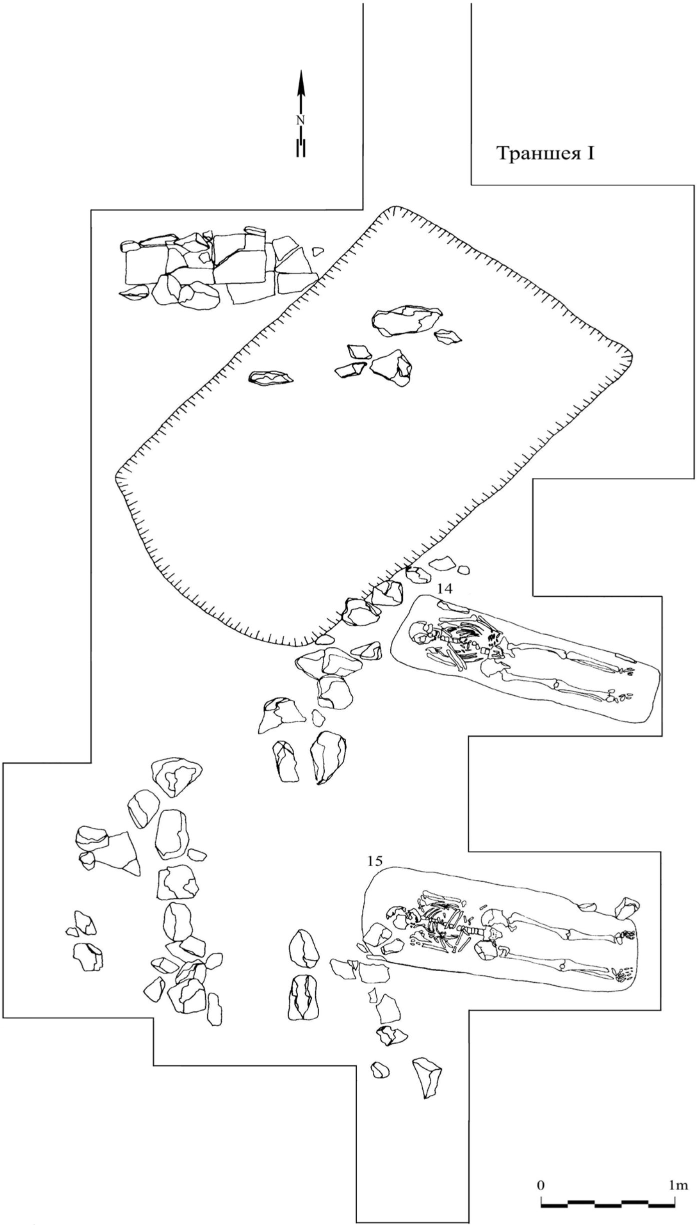
N
Траншея I
14
15
0
1m

Обр. 20

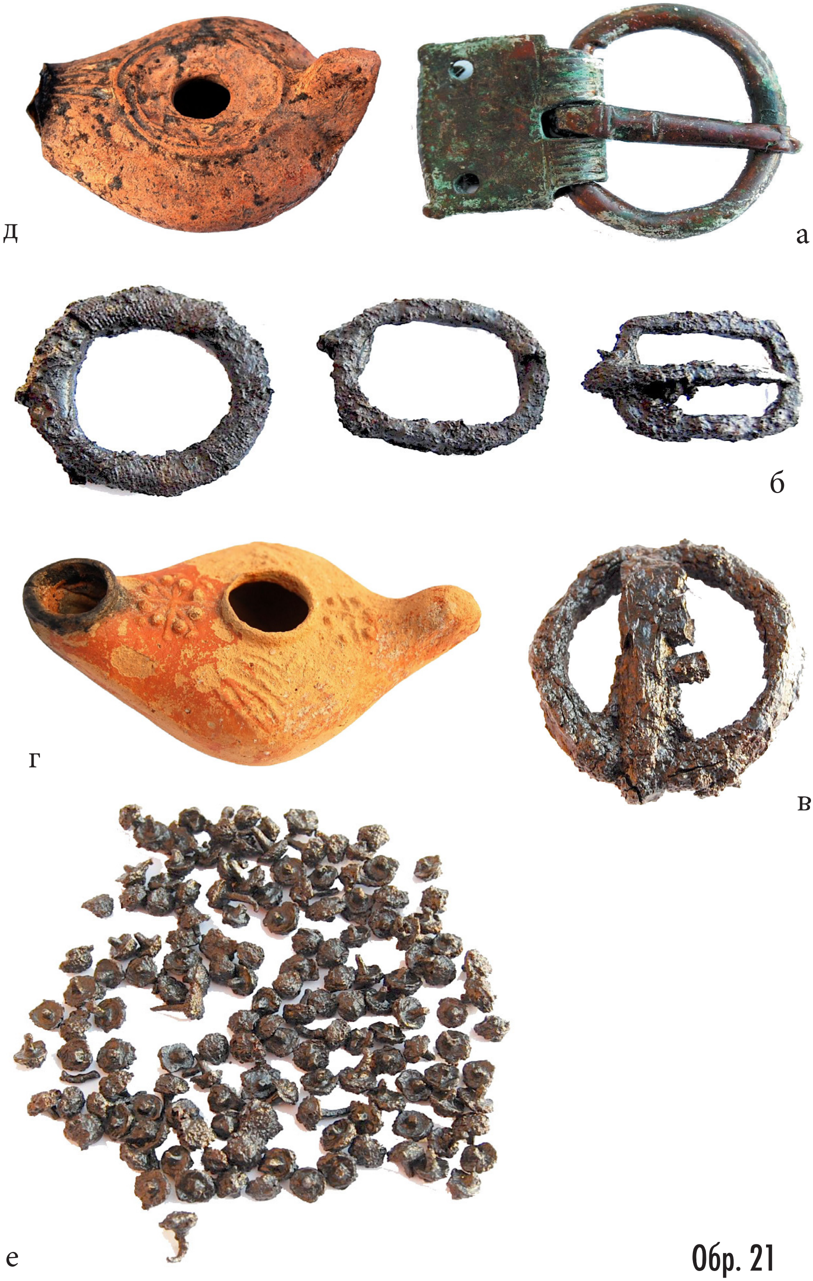

Обр. 21

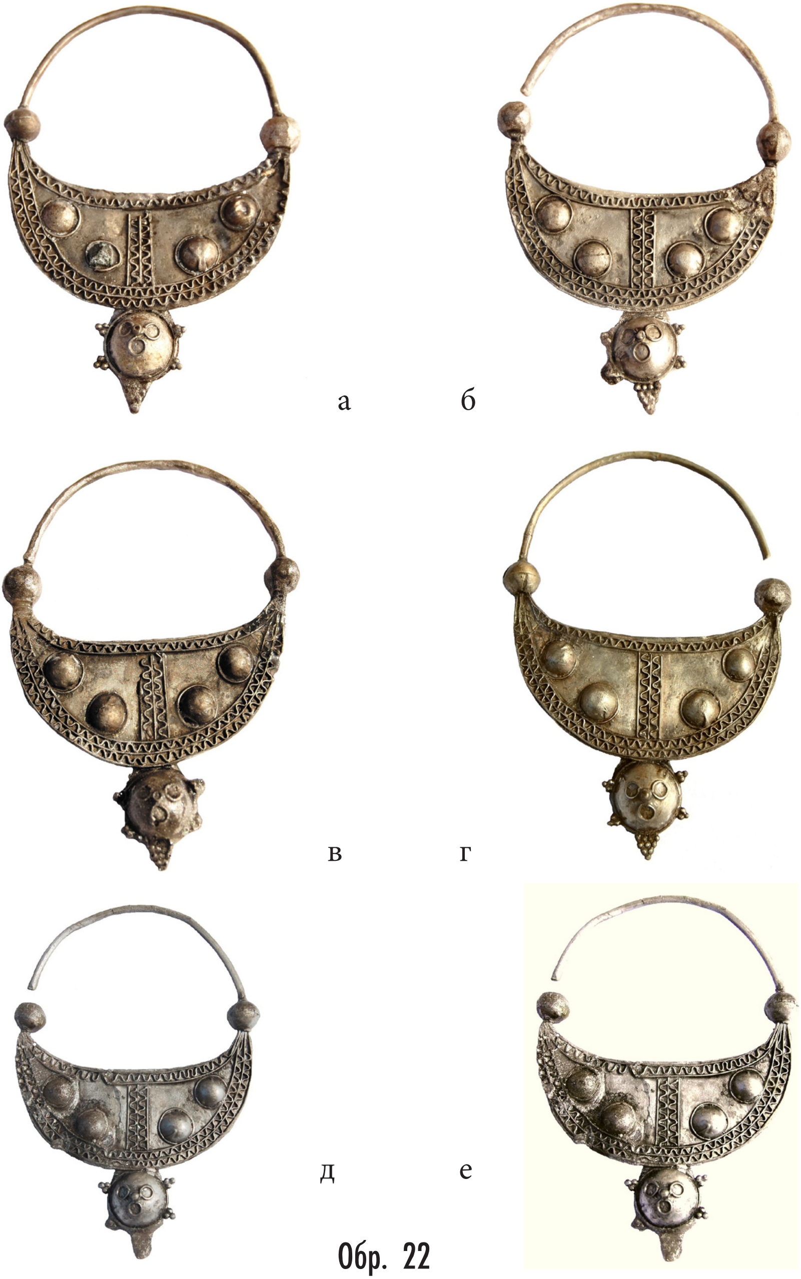

а б

в г

д е

Обр. 22

CASTRA RUBRA 1
51-96

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ЮГОЗАПАДЕН САКАР, ОБЩИНА ХАРМАНЛИ
1995-2010

Борислав Бориславов

Научният интерес към археологическите паметници в Сакар се заражда преди повече от столетие, но за съжаление, винаги се е отличавал с липсата на трайност и последователност. Това е и една от основните причини почти целите землища на някои села дълги години да останат напълно непроучени, а цели периоди от историята на района да са много слабо познати. След проучванията на Г. Бончев (Бончев Г., 1901) и В. Миков (Миков В., 1933/34/1935), през първата половина на XX век, посветени предимно на мегалитните паметници, чак през 70-те години се провеждат няколко мащабни експедиции под ръководството на проф. А. Фол и проф. И. Венедиков (Мегалитите в Тракия, 1976). Те също поставят акцент върху долмените и скалните обекти и не успяват да обхванат всички части на планината, особено що се отнася до територията на община Харманли. Археолозите от ИМ в гр. Хасково, и най-вече Димчо Аладжов, провеждат множество теренни обхождания и в отделни случаи - сондажни разкопки през 70-те и 80-те години (Аладжов Д., 1997; Аладжов Д., Балабанян Д., 1984). В периода 1992-1994 година Катедрата по Археология на

СУ "Св. Климент Охридски" проведе теренни обхождания и спасителни разкопки във връзка със строителството на АМ „Марица", които попадат почти изцяло на територията на Харманлийска община – в землищата на селата Шишманово, Българин, Коларово, Рогозиново и Доситеево (Стоянов Т., Лещаков К., 2005). По време на тези експедиции са регистрирани голям брой неизвестни дотогава обекти от ранната праистория до късното средновековие. Всички застрашени от унищожение археологически обекти, които попадаха на трасето на АМ Марица, бяха своевременно изцяло проучени и публикувани (Maritsa Project, 1997). Участието в теренните експедиции на Катедра „Археология" и интересът ми към скалните тракийски светилища и бронзовата епоха се оказаха от решаващо значение за вече петнадесетгодишните ми проучвания в Южен Сакар. Тук ще представя накратко резултатите за два от най-интересните и значими археологически обекта, които се намират на територията на община Харманли.

ТРАКИЙСКО СВЕТИЛИЩЕ В МЕСТНОСТТА СЕМЕРЧЕТО ДО СЕЛО ДОСИТЕЕВО

Обектът се намира в местността "Семерчето" на 1,5 км. северозападно от с. Доситеево, Харманлийско и на около 6 км. от р. Марица в Югозападен Сакар. Светилището е регистрирано през 1993 г. при теренни обхождания от екип на катедра Археология - СУ, под ръководството на доц. д-р Т. Стоянов. Проучва се чрез редовни разкопки в продължение на 10 археологически сезона (1995, 1997-98, 2000-2002, 2004-2006 и 2008) *.

В геоморфоложко отношение "Семерчето" е ерозионно-денудационна твърдица с надморска височина е 133,4 м. Тя представлява скално възвишение с конична форма, от гранито-гнайсни блокове, с кварцови жили. Върхът е разположен почти в средата на скалист участък от долината на р. Балъчка (Луда река), представляващ малък каньон. От северозапад и североизток има обособени и други скални образувания с естествено оформени тераси. От върха на "Семерчето" в посока юг се открива гледка към долината на Марица и Източните Родопи. На север каньонът е отворен към вътрешността на Сакар. Върху южния и североизточния склон на различна височина има няколко сравнително равни тераси, а в подножието на западния склон близо до реката има голяма скална ниша, подобна на пещера.

Откритите по време на разкопките материали и съоръжения дават основание да се приеме, че най-активно светилището е функционирало през късната бронзова епоха (КБЕ) - XV-нач.на XI в.пр.Хр., I фаза на ранножелязната епоха (РЖЕ) - XI-IX в. пр.Хр. и елинистическата епоха (ЕЕ), IV-II в.пр.Хр.

Установени са основните участъци на светилището, както и повечето специфики на култовите практики през отделните периоди.

Според резултатите от досегашните проучвания най-ранните данни за извършването на ритуални действия върху скалите на Семерчето се отнасят към къснобронзовата епоха. От това време на източния склон и на върха на светилището са регистрирани няколко големи огнища-олтари с диаметър около 1 м. Особено интересно е Огнище № 3, което е използвано дълго време и има две нива на обмазки. Под основата на огнището е намерен грубо направен глинен прешлен за вретено. Около огнищата са открити голямо количество фрагменти от глинени съдове, животински кости (предимно от елени – благороден и лопатар, глиган, сърна, кон, овца, коза и др.), костени и каменни инструменти, бронзови мъниста. Дебелината на трамбовките от отделните нива е до 7-8 см.

Освен огнищата-олтари, които са оформени с первази и обмазки, за първи път в Тракия е регистриран и един нов ритуал, непознат засега от други подобни обекти. Става въпрос за омесване на сурова, мека глина със счупени на място керамични съдове (кани, кантаросовидни чаши и др.) и последващо изпичане на място с огън, достигащ изключително висока температура, която „отухлява" керамичните фрагменти и суровата глина. Този ритуал е практикуван в естествени скални цепнатини и е установен в различни части на светилището. По подобен начин – от късове сурова глина, месена и изпечена на място, е изградено съоръжение – олтар с форма на лабрис (дълж. 2 м). Съоръжението е открито на естествена площадка срещу Семерчето, непосредствено от другата страна на река Балъчка, на идентична скална твърдица, известна сред местното население като Асарчето.

В малко по-късен етап през КБЕ светилището е било основно преустроено и „структурирано" .

Върху югоизточния склон на Семерчето има равна тераса, разположена приблизително на еднакво разстояние между върха и източното му подножие. Тя е с размери 9,5 м (С-Ю) и 11 м. (И-З). Затворена е от СЗ-С-СИ с големи вертикални скали и е отворена на юг като завършва със скала с равна горна част (7 м. на 4 м. И-З / С-Ю). В пространството между равната скала от юг и вертикалните скални блокове - от север, в процеса на проучване беше установен дебел (около 1,50 м.), добре запазен културен пласт. Липсата на каквито и да било по-късни намеси даде възможност в този участък да бъде установена стратиграфията на обекта – нещо, което е много рядко при подобен тип скални светилища. Засега това е единственият известен обект с последователни пластове от финала на бронзовата епоха, периода на преход към ранножелязната епоха и първата фаза на РЖЕ в Южна Тракия.

В този участък на светилището през къснобронзовата епоха е оформена площадка чрез запълване на пространствата между отделните скални отломъци със средно големи ломени кварцови камъни. Подравняването на терена е завършило с трамбовка на пласт от глинеста пръст. В така оформеното пространство е била изградена постройка с правоъгълен план (4,50 х 3,50м), в която са разполагани огнища-олтари, използувани с различна продължителност от време. Постройката е била отворена към плоската скала южно от нея. Първоначално стените са били от кирпич, а в последните две фази на къснобронзовата епоха и в периода на преход към ранножелязната епоха, конструкцията е била от забити в земята дървени колове, преплетени с клони и измазани с глина. Има данни за обмазка от вътрешната страна на стените с бяла паста и украса, нанесена с издраскване. Най-вероятно постройката е имала храмови функции. Въз основа на откритите съоръжения и находки, може да се допусне,че публичната част от ритуалите са извършвани върху плоската скала пред постройката, а тайнствата, които са били достъпни само за посветените и за жреците – вътре в нея. Особеностите на терена, осигуряват много добра видимост и чудесна акустика за хората, които са стояли от двете страни на каньона. В ритуалите, извършвани в границите на храмовата постройка, основна роля са имали огънят и течностите (вода, вино, мляко, кръв от жертвени животни ?). Открити са фрагменти от глинени съдове с много големи размери, които са съставлявали специални ритуални сервизи и вероятно са били използвани дълъг период от време. Голямото количество и разнообразие от животински кости (както на диви, така и на домашни животни) показва, че един от най-важните ритуали е било жертвоприношението на животни. Другият най-често срещан материал сред останките от жертвоприношенията са фрагментите от счупени глинени съдове. Сред по-интересните находки от тази част на светилището трябва да се отбележи фрагмент от глинен минойски печат с форма на пресечена пирамида. В основата има отпечатано правоъгълно поле с изображение на животно (елен или коза). Това е единствената подобна находка от Тракия, при това намерена в затворен комплекс, под основата на едно от ритуалните огнища в храмовата постройка.

Източно от храмовата постройка, в основата на вертикалните скални блокове е било оформено пространство за депониране на останките от жертвоприношенията (най-вече – животински кости и керамични фрагменти). След поставянето им те са били запечатвани с плътно подредени средно големи бели кварцови камъни. В резултат на дългогодиншни наблюдения по време на проучванията е установено, че за хората, практикували свещените ритуали на това светилище, наличието на струпване от бели кварцови камъни е било ясен знак, че под тях има останки от по-ранни жертвоприношения. В досегашните проучвания няма установен нито един пример за нарушаване на подобна структура от по-късни във времето действия.

Сред металните находки от бронзовата епоха трябва да се отбележат един бронзов сърп, открит на върха на светилището, и бронзов връх на копие. Бронзовият сърп е открит на североизточна площадка, непосредствено зад големи вертикални скални блокове, оформящи върха на Семерчето. Сърпът е сравнително добре запазен. Изработен е чрез отливане, като по плоската му страна има следи от коване.

През първата фаза на РЖЕ се появяват някои нови елементи. Такива са ямите, които са много характерни за епохата, но предимно в равнинните части на Тракия. На Семеречето досега са регистрирани и проучени общо 8 ями. Поради стръмния терен, типично за тези съоръжения е, че са частично вкопани в склона, а външната им стена е оформена с камъни и глинеста пръст. Пълнежът на ямите е от фина и рохка пръст, фрагменти от съдове, много голямо количество животински кости, прешлени за вретено, астрагалуси, рогове от елени, костенурки, кремъчни пластини, глинен модел на колело, въглени и късове горяла глина. На върха на светилището в една от ямите е открита желязна брадва (X-IXв пр.Хр.).

Въз основа на съоръженията и затворени комплекси, датирани в РЖЕ се разграничават четири нива, които се отнасят към периода XI-IX в.пр.Хр. Установената стратиграфска последователност върху южната ритуална площадка на светилището дава сериозни основания да се допусне, че регистрираните четири нива от РЖЕ и шест от КБЕ представят без прекъсване използването на светилището през КБЕ, преходът към РЖЕ и началото на РЖЕ.

В продължение на няколко столетия, в периода VIII-V век пр. Хр., светилището до с. Доситеево е изоставено. През елинистическата епоха започва активно възобновяване на култовите практики на това място. Вероятно през IV в.пр. Хр. всички важни места на светилището са подложени на преустройства и реконструкции. Това най-добре се установява на върха на светилището, където върху пластовете от КБЕ и РЖЕ е направено подграждане и оформяне на площадка с основа от четири реда камъни. Обособени са два подхода, които водят от централната южна площадка към върха на светилището. Основните свещенодействия продължават да се извършват на централната южна площадка, така както това е правено и в предходните епохи. Даровете са депонирани по склоновете на светилището. През елинистическата епоха има голям брой находки, които свидетелстват, че местното население се е занимавало наред със земеделие и животновъдство, също така с металообработване и ювелирство.

Най-късните находки от светилището са отделни монети от IV в. сл. Хр. – на императорите Лициний и Констанций, което показва, че след приемането на християнството светилището в м. Семерчето е било изоставено и постепенно забравено.

НАДГРОБНА МОГИЛА ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА В РАЙОНА НА С. ИЗВОРОВО, ОБЩИНА ХАРМАНЛИ

Надгробната могила се намира в югозападен Сакар, на 4 км от с. Изворово, в местността Йорговите могили (Обр. 1). Разположена е на левия бряг на р. Голямата река на ниско, заравнено било, издължено в посока изток – запад, оградено от север и юг с дерета. Надморската й височина е 229 м (Карта). На запад и север от нея, почти по цялата площ на билото се откриват материали от селище, което според данните от повърхността, е съществувало през римския период (II - IV в. сл. Хр.). На 300-400 м североизточно е разположен некропол от ниски моили, които според керамиката от иманярските изкопи се отнасят към същото време - II - IV в. сл. Хр. (Бориславов Б., Иванова Н., 2009). Могилата е с размери: диаметър: 27,60 м (С-Ю) и 25 м (И-З) и височина 2,40 м. Югоизточната периферия е разнесена в резултат на селскостопански дейности. Приблизително в центъра на насипа има иманярски изкоп с размери - 4,30 м (СЗ-ЮИ), 3,10 м (ЮЗ-СИ) и видима дълбочина около 1,50 м. В резултат на цялостното проучване на могилата през 2008 г. са установени три етапа на натрупване – един от бронзовата епоха и два от римския период**.

През бронзовата епоха е оформена приблизително кръгла площадка (диам. около 25 м) с основа от чакъл, покрита с пласт трамбована глина с дебелина 8-10 см (Обр.1). В центъра е изградено гробно съоръжение с елипсовидна в план форма (Обр.2). Основата му представлява пояс от червено-сива-тъмнокафява глинеста пръст, върху който са подредени големи камъни. Вътрешността на основата е запълнена с 1-2 реда кварцови камъни. Върху оформената площадка е извършено погребение с кремация. Трупоизгарянето е извън гробното съоръжение. Всички намерени при разкопките кости, въглени и гробен инвентар са разпръснати между камъните на площ около 12 кв. м, в пласт с дебелина от 30 до 35 см (Обр.4). Иманярският изкоп е пресякъл този пласт в центъра като е достигнал до нивото от чакъл. Западно от изкопа е намерен кух златен предмет с форма, наподобяваща прешлен за вретено с украса от врязани линии (Обр. 3). Около и под него са открити множество големи зърноподобни и малки сферични златни мъниста, част от които имат разкъсвания и пробождания с остър предмет (Обр. 5). В източната половина на съоръжението е открит втори златен кух предмет с форма на прешлен за вретено, но по-голям и с украса от гъсто разположени от единия към другия отвор врязани линии (Обр. 6). В този участък също са намерени големи и малки златни мъниста. На 1,50 м югоизточно е открита сребърна халка с плоско сечение и полирана повърхност (Обр. 7 b). Възможно е предметът да представлява обков. В непосредствена близост до него са открити две правоъгълни плочки – сребърна и златна, с правоъгълно сечение и форма, здраво свързани със сребърен нит с кръгло сечение (Обр. 7 а). На разстояние 1,20 м западно от сребърната халка са открити бронзов бръснач и каменен брус (Обр.8). В югоизточната част на съоръжението, на разстояние 1,40 м южно от бръснача и бруса, е намерен керамичен съд с амфоровидна форма (Обр.9).

Върху нивото с камъни, между които са разпръснати останките от кремация и находките, е натрупан насип от кварцови камъни, които са по-големи в периферията. Формата на завършеното каменно съоръжение представлява пресечен конус с диаметър 8 м (СЗ-ЮИ) х 6,80 м (СИ-ЮЗ) и височина 1,60 м. (Обр.12). Могилата от кварцови камъни е затрупана с глинеста червено-сива пръст. Размерите на завършената могила през бронзовата епоха са: височина 1,80 м, диаметър С-Ю 17,20, И-З 19,60 м. Няма регистрирани вторични гробове от по-късни епохи, нито други нарушения на могилния насип.

Най-вероятно през II в. сл. Хр. около надгробната могила от бронзовата епоха възниква се-лище. Могилният насип е ограден с каменна кре-пида с диаметър 23 м (С-Ю) и 21,50 м (И-З), от гранитогнайсови блокове. По-ранната могила е донатрупана с насип от червена рохка пръст, в която са открити железни предмети (пирони, скоби, халки) и фрагменти от керамика на колело в ниска концентрация (Обр.10).

Противно на широкоразпространената в Тракия през римската епоха практика за преизползване на по-ранни могили като надгробни, могилата до Изворово не е използвана с подобна цел. Отсъствието на гроб от Римския период както в оригиналния насип от бронзовата епоха, така и в допълнителния насип, показва специално отношение към могилата. Най-вероятното обяснение е, че тъй като тя е попадала в границите на селището, отделянето на гробното съоръжение от пространството на живите е логично действие, чрез което се изразява почит към предците. Може да се приеме, че в продължение на около 200 години, могилата е била култово място в рамките на селището.

Стратиграфските наблюдения показват, че в по-късен етап (вероятно през втората четвърт на IV в.) върху насипа от червена пръст са натрупани три пласта камъни със сиво-кафява пръст между тях. Камъните покриват напълно крепидата и пространство до 1 метър извън нея (Обр. 11, профил Изток). Те са плътно подредени според формата си. Някои от камъните са с големи размери. Най-високата част на могилата е оставена без каменен насип и е покрита само с пръст. Между камъните от трите нива се откриват отделни железни цинтове, които вероятно са падали от обувките на строителите на могилата. Открити са и фрагменти от керамика на колело, повечето нехарактерни, основно – чаши, гърнета, стомни както и единични фрагменти от питоси. В най-горното ниво камъни е открита монета на Констанций II (337-361), както и желязно ножче (Обр. 12), бронзова фибула-брошка с форма на заек, в бяг на дясно (Обр. 13). Последното действие, с което е завършено натрупването на насипа, е поставянето на четири големи бели кварцови камъка от четири страни***.

Затрупването на крепидата и насипа от римския период е извършено еднократно и организирано, като големината на насипа показва, ангажирането на много хора и полагането на сериозни усилия.

Накит от златни мъниста

Най-многобройните находки в Могила 1 са златните мъниста. Общият им брой е 344 – 174 големи, с форма наподобяваща ечемични зърна, с канелюри и врязани линии, и 170 малки, сферични с насечки. Доколкото може да се съди по ситуациите на намерените in situ мъниста, както и по приблизително равния им брой, може да се предположи, че малките и големите мъниста са съставни елементи на един или няколко идентични накита. Той се е състоял от последователно редуващи се малко – голямо мънисто (Обр. 16). Общата дължина на наниза е 1,60 м. Също както при двата подобни на прешлени за вретено златни предмета, така и при мънистата има умишлени пробождания с острие, което е довело до разкъсване на стените.

Големи (Зърноподобни мъниста) (Обр. 17)

Големите мъниста са общо 174 броя. Имат издължена елипсовидна форма, с три жлеба, които се редуват последователно с 3 изпъкнали участъка, стесняващи се към двата отвора на мънистото и са най-широки в средата, където е и максималният диаметър. Изпъкналите участъци са допълнително украсени с по две, три или четири надлъжни врязани линии. Има известни вариации в пропорцията – в съотношението дължина – максимален диаметър, но като цяло, мънистата създават впечатление за единност и определено може да се твърди, че всички са изработени по едно време и в едно ателие (или от един майстор).

Засега, най-точните паралели са от о-в Крит. В Агия Триада, в гробница (tholos tomb) е открита огърлица, съставена от 39 кухи златни мъниста с различни размери – 21 със зърновидна форма, 12 с капковидна форма и 6 сферична. Датирана е XV в. пр.Хр (Paribeni L., 1905; Demakopoulou, K., 1997). По форма, размери и изработка бадемовидните са напълно сходни с нашите мъниста — имат канелюри по дължината на тялото, като единствената разлика е, че изпъкналите части не са украсени с врязвания.

Този тип мъниста се срещат от СБЕ до финала на КБЕ (във варианти и направени от фаянс или стъкло), най-разпространени са на о-в Крит, като се срещат единични екземпляри самостоятелно или в комбинация с други типове мъниста на о-в Кеос и в Атика (Davis J.L., 1992: 709, Fig. 2; Immerwahr S.A., 1971: 108, 194; Pl. 41, Tomb IX, (J 8:1), 2; Pl. 77, IX -2). Засега няма паралел с друг накит, който да е съставен от толкова много еднотипни златни мъниста, наподобяващи житни/ечемичени зърна, включително и от о-в Крит.

Малки мъниста (Обр. 18) Малките мъниста, които са общо 170 броя, са със сферична форма, кухи и с широки отвори. Всички са украсени с врязани линии. Стилово са напълно съвместими с по-големите мъниста с форма на зърна, техниката на украса е идентична и може да се приеме, че двата вида мъниста са с общ произход и са предназначени за един накит.

Златна и сребърна плочки, свързани със сребърен нит (Обр.7 a)

Двете правоъгълни плочки – едната от сребро, а другата – от злато, са разположени асиметрично една спрямо друга. Свързани са със сребърен нит, който влиза в специален отвор, направен в единия край на златната плочка. Сребърната е покрита с налепи и от двете страни. Златната плочка има 9 малки дупчици по ръба на 3 от страните си.

Сребърна халка (Обр. 7 b)

Намерена е близо до двете плочки. Не може да се установи място на свързване. Има разлика в диаметрите – единият с 0,13см по-тесен от другия.

По повърхността има множество стари издрасквания, което предполага продължителна употреба. Най-вероятно е била обков от дръжка на предмет.

В гроба са поставени предмети от всички видове скъп метал, познат през бронзовата епоха (с изключение на желязо) – злато, сребро и бронз. Металните находки от Изворово засега нямат паралели в региона, като особено това важи за накитите. Сред предметите от гробния инвентар в Изворово има такива, които се откриват за пръв път в Тракия, като например кухите златни зърноподобни мъниста. Тяхната изключителна изработка показва сериозни познания, опит и умения в бижутерията. Вероятността да са продукт на местни майстори, без никакви чужди влияния, изглежда трудно защитима. Най-точните и многобройни паралели са с бижута от о-в Крит и такива, които вероятно са резултат на критско влияние, или пряк внос. Ако допуснем, че мънистата от Изворово са с минойски генезис, то възможностите за появата им в Сакар са няколко. Златните и сребърни находки от Изворово най-вероятно са резултат на преки контакти с минойски представители (търговци?). На този предварителен етап от обработката на резултатите от проучването на Могила № 1 може да се допусне, че накитите са изработени „на място" от минойски майстор.

Датировка

Най-близките паралели на златните мъниста са от остров Крит и са отнесени към MM-LM I (средноминойски-късноминойски I). Въпреки че единични, макар и много подобни златни мъниста, се откриват в гробни контексти чак до LM III A, има основания да се приеме, че изработката на мънистата от Изворово е станала през втората половина на СБЕ (вероятно – края на XVIII - XVII в.пр.Хр. MM III/ LM I).

Богатият гробен инвентар — количеството и майсторската ювелирна изработка на предметите, ритуалът, както и гробното съоръжение, показват убедително, че погребаният е принадлежал към елит, за който досега се смяташе, че не съществува в Тракия през първата половина на II хил. пр. Хр. Надгробната могила от с. Изворово е от голямо значение, тъй като вероятният произход на уникалните златни накити, както и евентуалният път на достигането им до района на Сакар, представлява сериозен довод в подкрепа на „минойската връзка" в Тракия.

И двата обекта — скалното светилище при с. Доситеево и могилата до с. Изворово — са изключително важни за изясняване на историята на Сакар през II и I хилядолетие пр. Хр. Въпреки все още малкото проучени обекти и липсата на целенасочени мащабни праисторически изследвания, вече е ясно, че през бронзовата и началото на желязната епоха, районът на Сакар играе важна роля в икономическите и културни процеси, които протичат на пътя между ЮИ Европа, Мала Азия и Егейския свят.

Аладжов Д., 1997 Селища, паметници, находки от Хасковския край. Хасково, 1997

Аладжов Д., Балабанян Д., 1984 Паметници от старожелязната епоха в Хасковски окръг.— *Thracia* VI, София, 1984, 185-235.

Бончев Г., 1901 Мегалитни паметници в Сакар планина.— *СбНУ*, 13, Министерски сборник, т. XVIII. София, 1901

Бориславов Б., Иванова Н., 2009 Надгробна могила в м. Йорговите могили до с. Изворово, общ. Харманли.— *Археологически открития и разкопки през 2008*. София, 2009, 132-135.

Мегалитите в Тракия, 1976 Тракийски паметници. I, София, 1976

Мегалитите в Тракия, 1982 Тракийски паметници. III. София. 1982.

Миков В., 1933/34/1935. Разкопки в Сакар планина.— *ГНМ*, VI, София, 1933/34, 99-121.

Стоянов Т., Лещаков К., 2005. Археологически проект „Културно развитие в района на Сакар през VI – I хил. пр. Хр.".— *Годишник на Софийския университет «Св. Климент Охридски».* Исторически факултет – специалност Археология, 1. София, 2005, 165-169

Davis J.L., 1992 Review of Aegean Prehistory I: The Islands of the Aegean.— AJA 96, 4, 1992

Demakopoulou, K., 1997 Bronze Age Jewellery in Greece (ca. 3200-1100 BC).— Kypraiou E., (ed.) *Greek Jewellery. 6,000 Years of Tradition*, Athens, 1997, 48, Cat.№ 34

Immerwahr S.A., 1971 The Neolithic and Bronze Ages.— *The Athenian Agora*, vol. XIII, 1971, Princeton, New Jersey

Maritsa Project. 1997. Rescue Archaeological *Excavations along the Maritsa motorway.* vol.1. Sofia, 1997

Paribeni L., 1905 Ricerche nel sepolcreto di Haghia Triada.— *Monumenti Antichi* XIV, 1905, 59

* През 1995,1997 и 1998 г. научен ръководител е доц. К. Лещаков, а авторът е заместник научен ръководител. От 1999 досега разкопките се

провеждат под ръководството на д-р Б. Бориславов.

** Археологическите разкопки са проведени в периода 02.06—16.08. 2008 г., от екип под ръководството на Д-р Борислав Бориславов (СУ„Св. Климент Охридски”) и докторант Надежда Иванова – зам. ръководител (НАИМ - БАН). Разкопките са финансирани от Националният исторически музей.

*** При проучването на скални светилища в района, е установено, че поставянето на голям бял кварцов камък маркира място, на което са извършвани жертвоприношения, или са депонирани останки от ритуални действия. Това се отнася за КБЕ, РЖЕ и Елинистическата епоха, но ситуацията регистрирана на могилата до Изворово показва запазването на тази традиция чак до IV в. сл.Хр. (Бориславов Б., непубликуван материал)

Скалното светилище в м. Семерчето

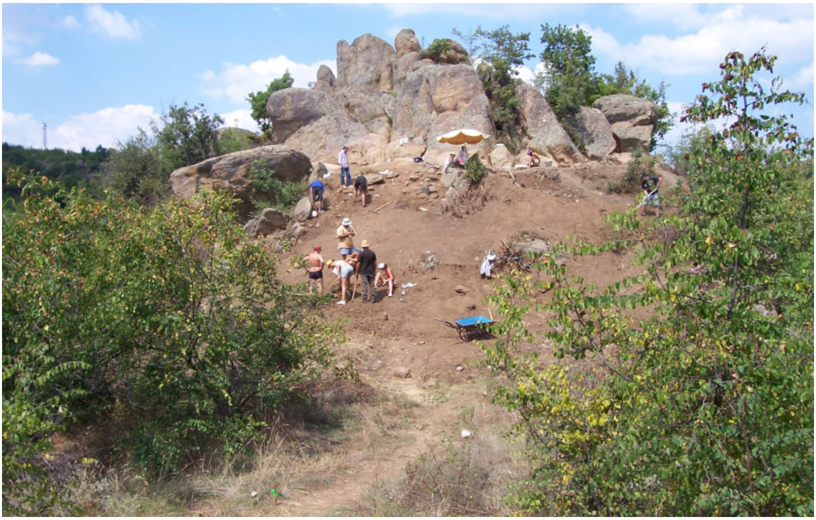

Ракопки на светилището в м. Семерчето

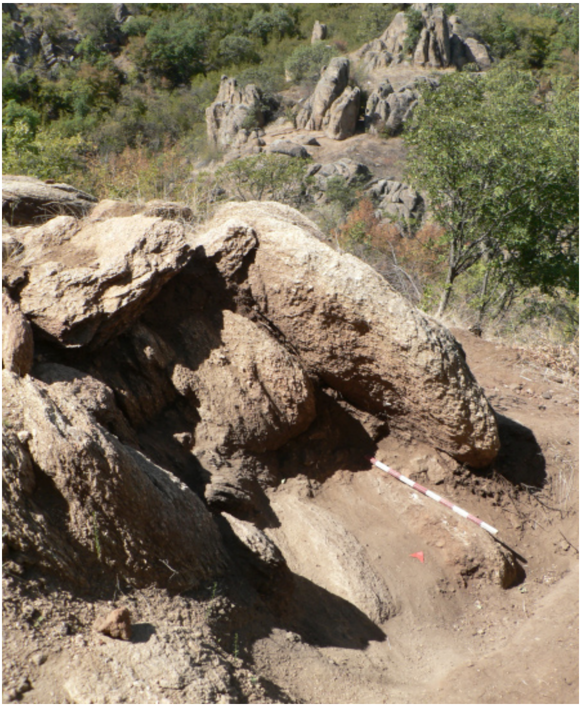

Северозападен склон - ниша-олтар

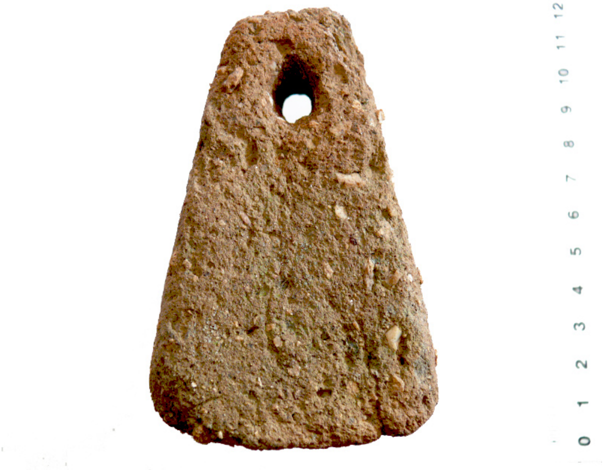

Тежест за стан - IV-II B.C.

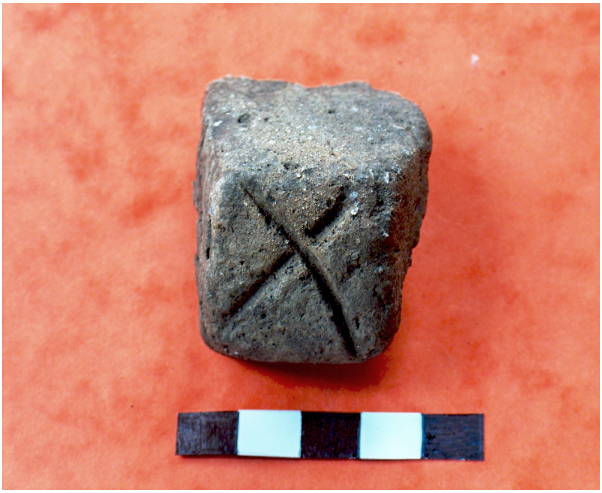

Тежест за стан - IV-II B.C.

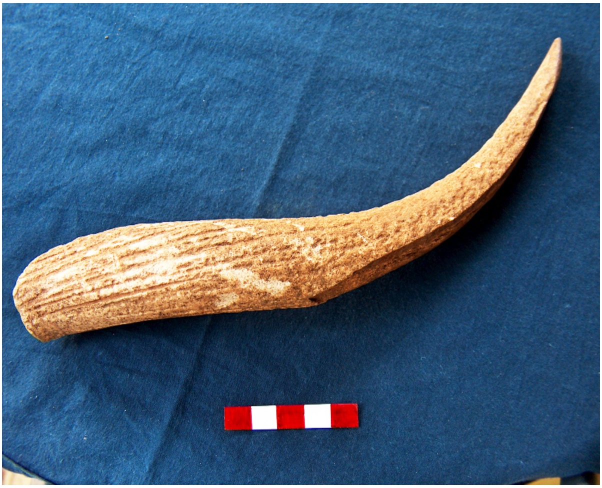

Мотика от еленов рог - LBA

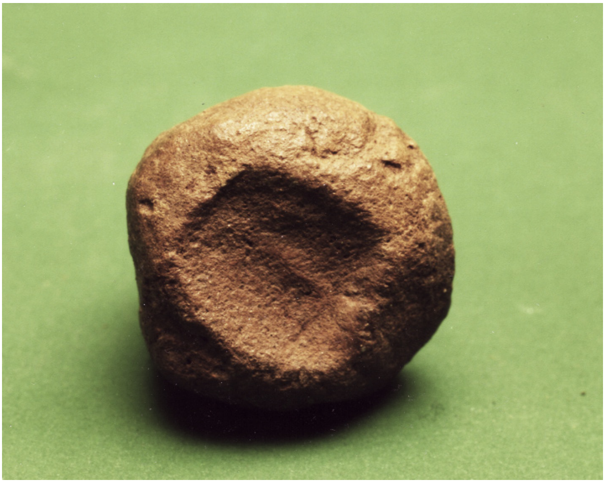

Късноминойски печат от централната площадка - пласт LBA - XII B.C.

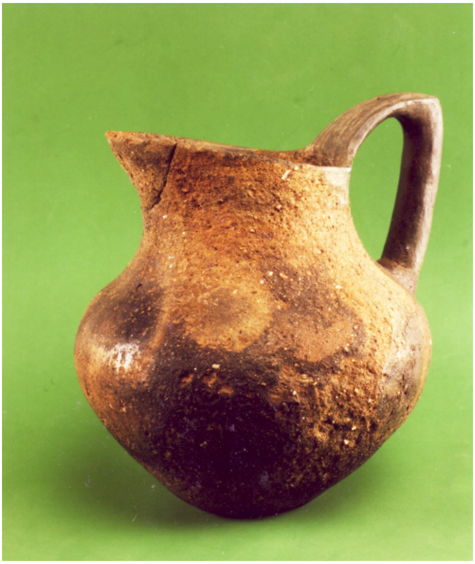

Кана - X B.C.

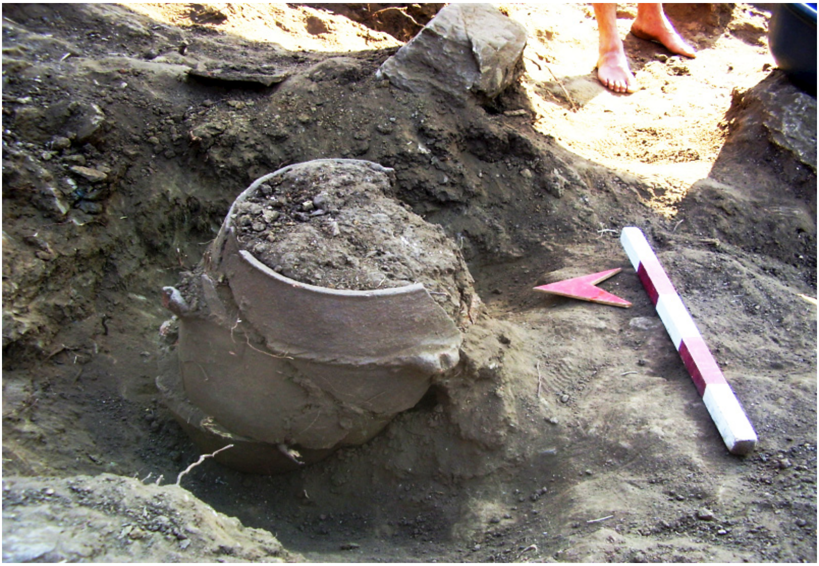

Източен склон - глинен съд (гърне) — LIA - IV-II B.C.

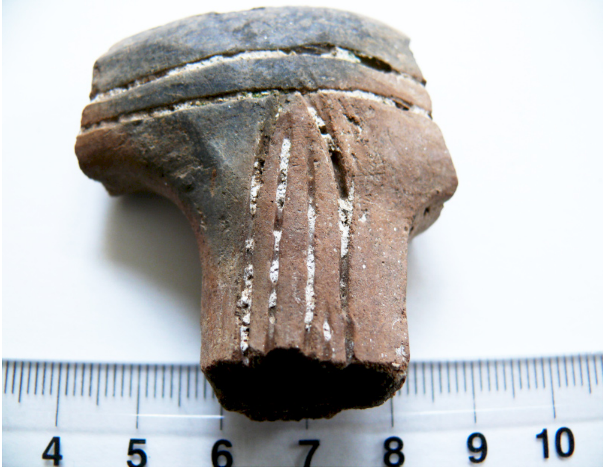

Фрагмент — LBA - XIV-XIII в.пр.Хр.

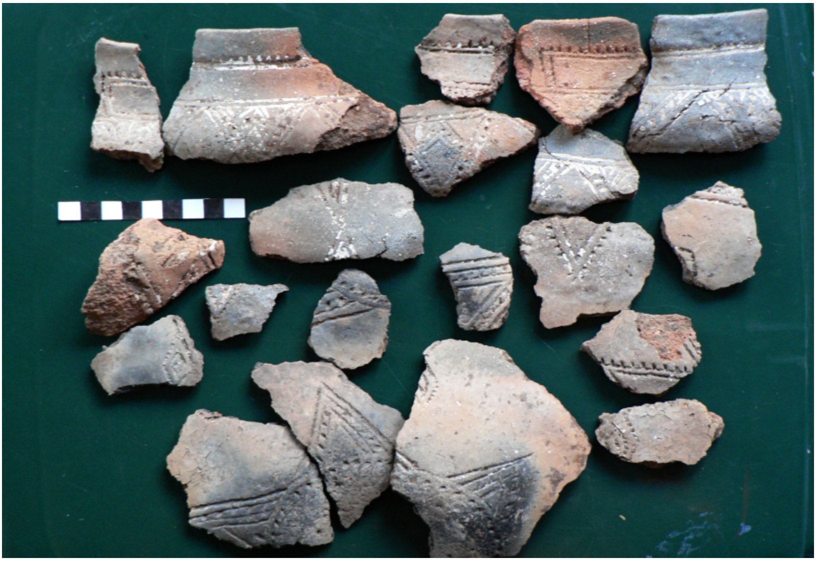

Фрагменти от кантарос — LBA - XIV-XIII в.пр.Хр.

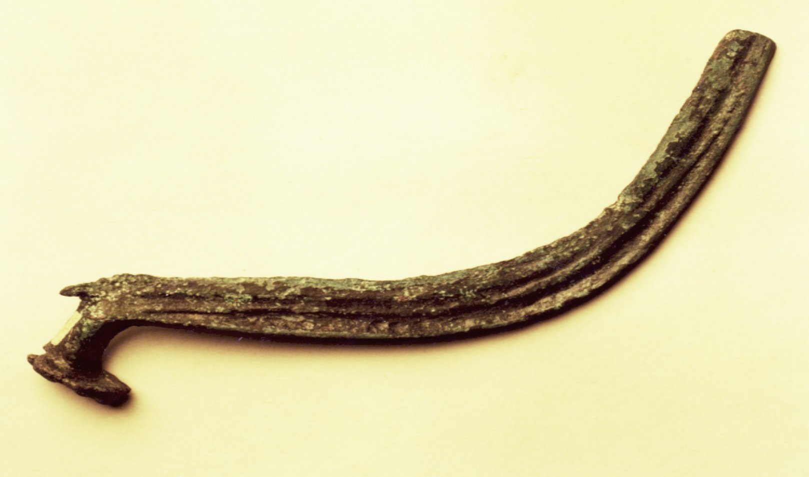

Бронзов сърп

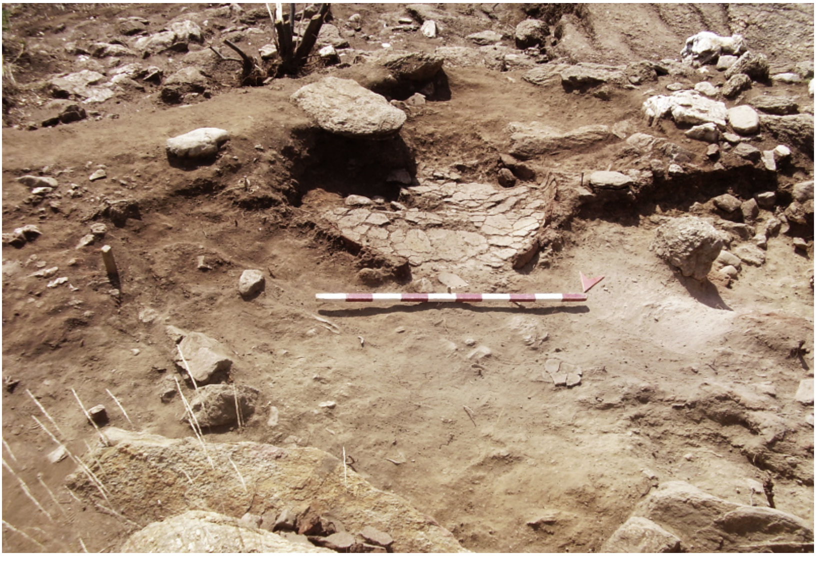

Източен склон - огнище-олтар от LBA

Депо за останки от жертвоприношения — XI-X B.C. (2000 г.)

Югоизточна част на храмова постройка - централна площадка — финал на LBA XII-XI B.C. (1997 г.)

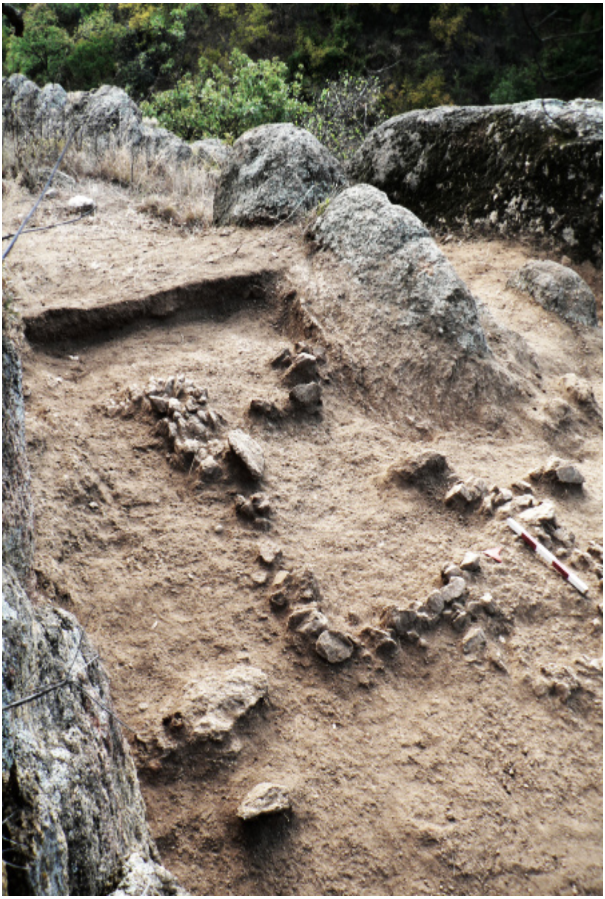

Основи на постройка в м. Асарчето

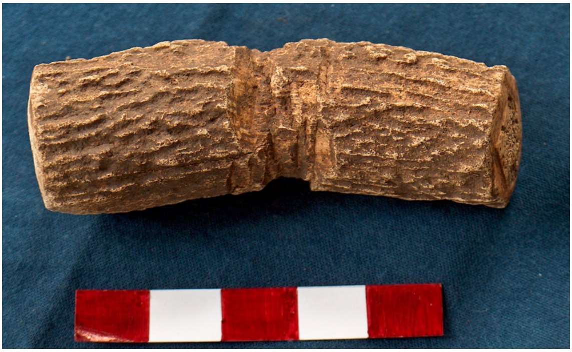

Част от обработен еленов рог - LBA

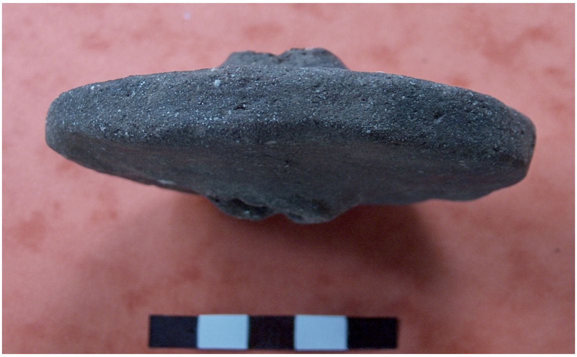

a

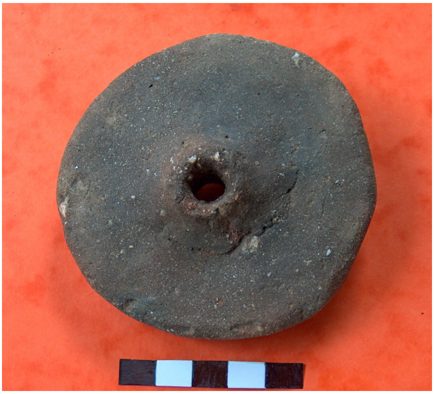

Глинен модел на колело —
X-IX B.C. — EIA

b

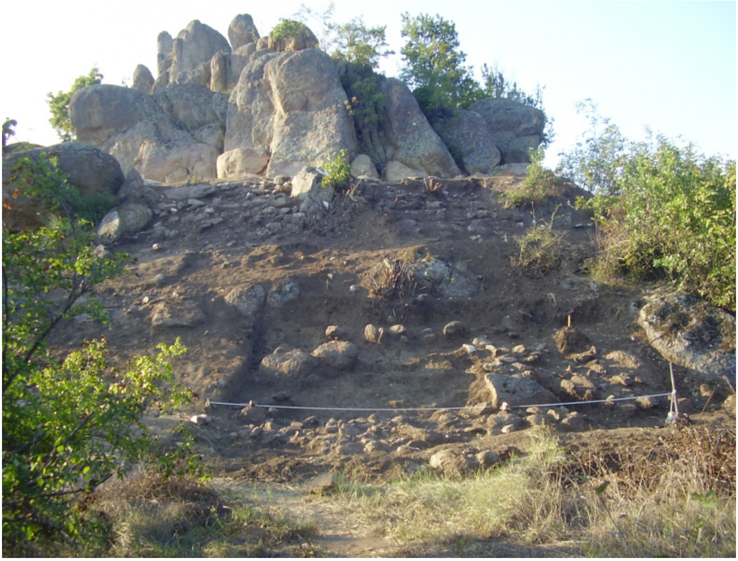

Светилището в м. Семерчето - общ вид на разкопките

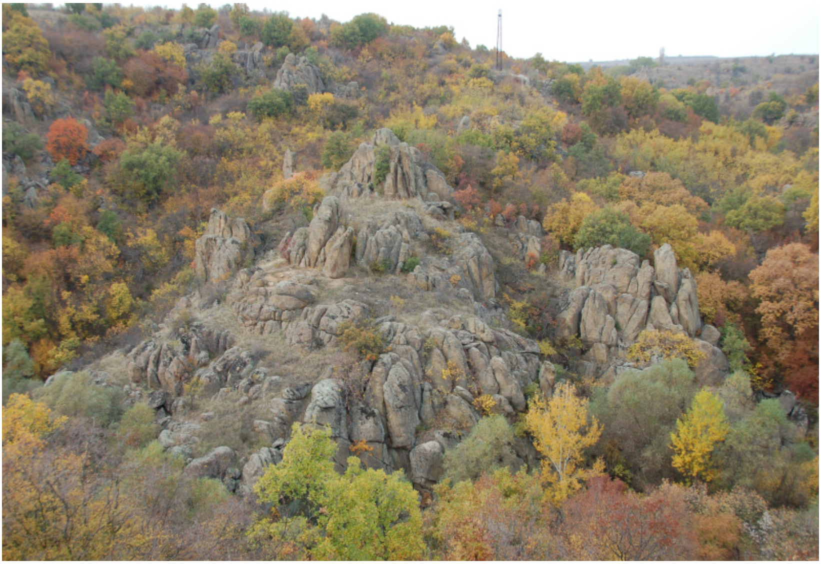

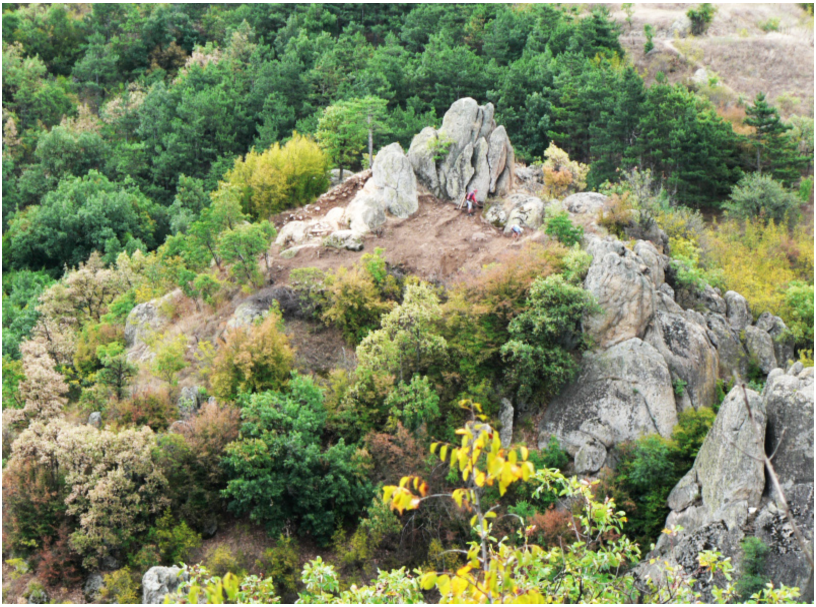

Обектът в м. Асарчето

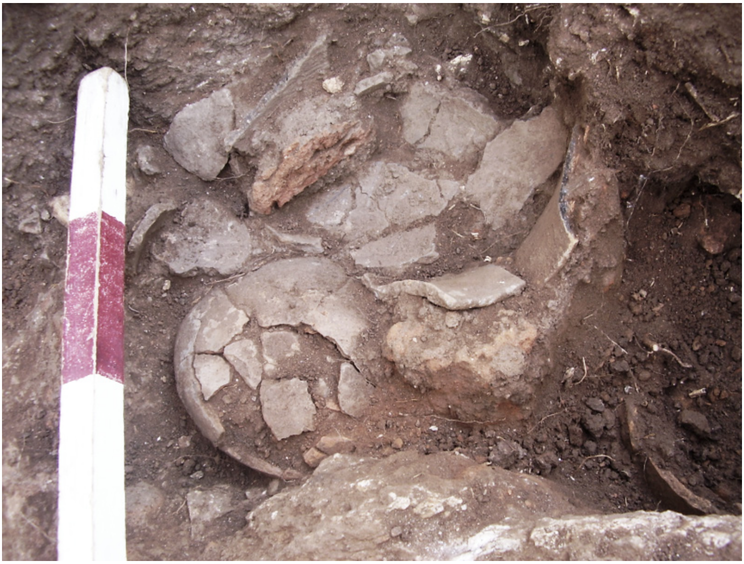

Ниша-олтар в светилището в м. Семерчето — останки от жертвоприношение - LBA

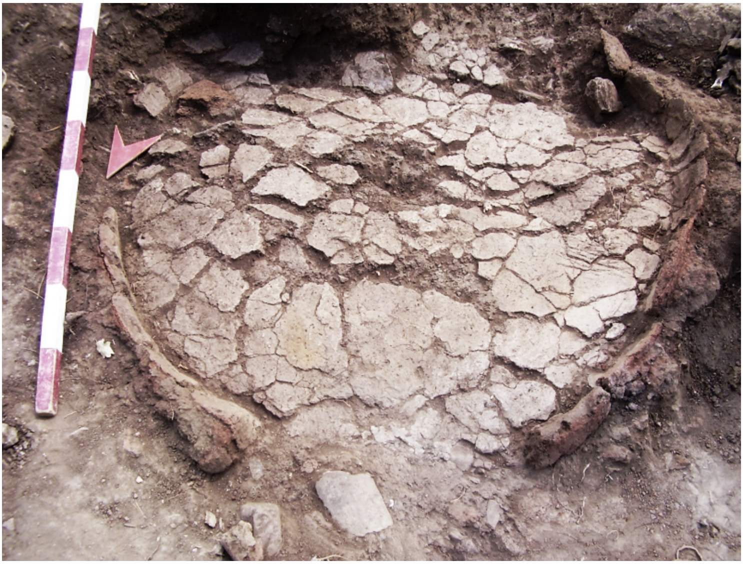

Огнище-олтар в светилището в м. Семерчето

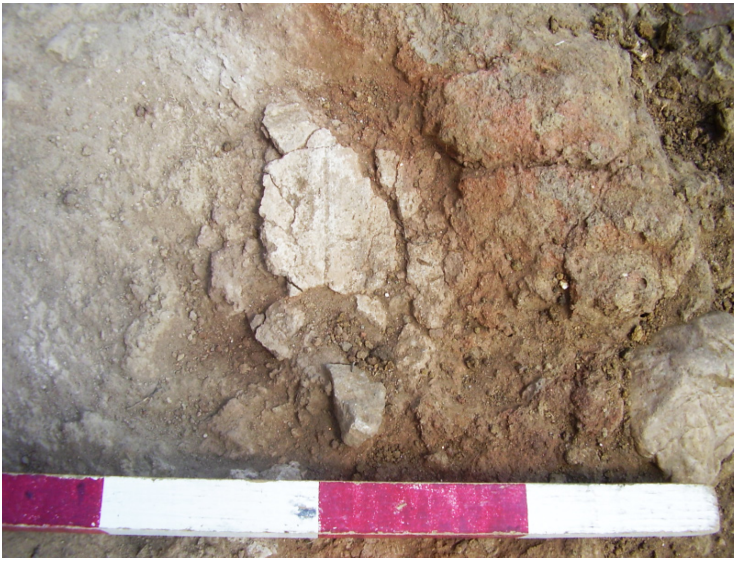

Фрагмент от обмазка на огнище в светилището в м. Семерчето

Археологическо ежедневие

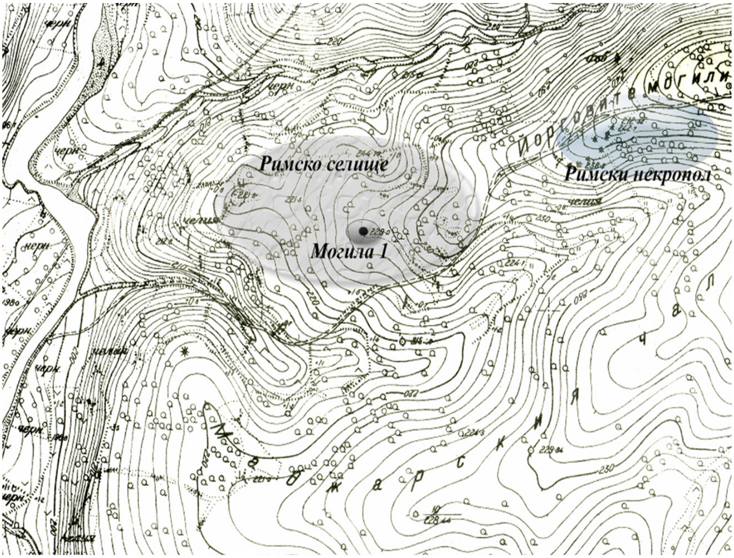
Йорговите могили
Римско селище
Римски некропол
Могила 1

Карта на обектите в м. Йорговите могили при с. Изворово, Харманлийска

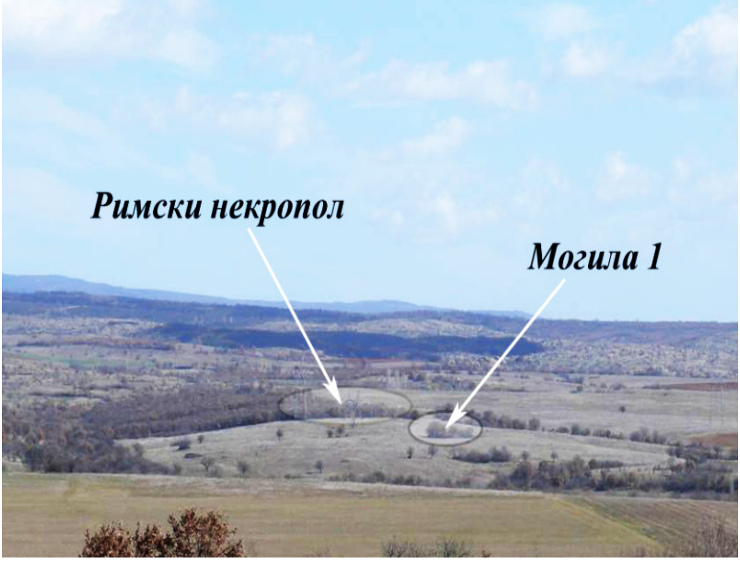
Римски некропол
Могила 1

Снимка на обектите в м. Йорговите могили при с. Изворово

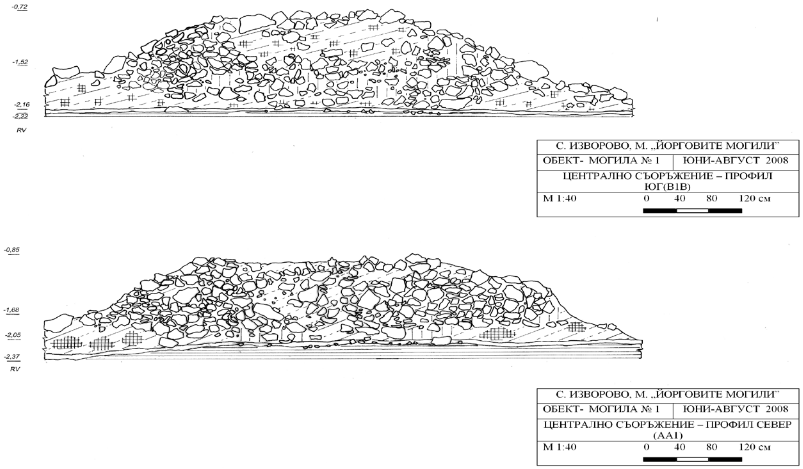
-0,72
-1,52
-2,16
-2,22
RV
С. ИЗВОРОВО, М. „ЙОРГОВИТЕ МОГИЛИ"
ОБЕКТ- МОГИЛА № 1
ЮНИ-АВГУСТ 2008
ЦЕНТРАЛНО СЪОРЪЖЕНИЕ – ПРОФИЛ ЮГ(В1В)
М 1:40
0 40 80 120 см
-0,85
-1,68
-2,05
-2,37
RV
С. ИЗВОРОВО, М. „ЙОРГОВИТЕ МОГИЛИ"
ОБЕКТ- МОГИЛА № 1
ЮНИ-АВГУСТ 2008
ЦЕНТРАЛНО СЪОРЪЖЕНИЕ – ПРОФИЛ СЕВЕР (АА1)
М 1:40
0 40 80 120 см

Профил на Центарлното съоръжение на Могила № 1 в м. Йорговите могили при с. Изворово

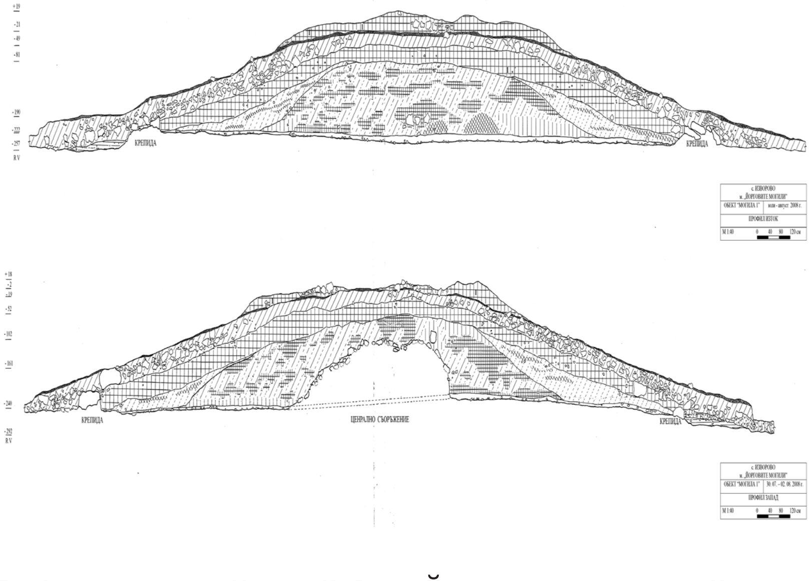
+19
-21
-49
-81
-190
-222
-257
RV
КРЕПИДА
КРЕПИДА
с. ИЗВОРОВО
м. „ЙОРГОВИТЕ МОГИЛИ"
ОБЕКТ "МОГИЛА 1"
юли - август 2008 г.
ПРОФИЛ ИЗТОК
М 1:40
0 40 80 120 см
+18
-2
-19
-52
-102
-161
-240
-292
RV
КРЕПИДА
ЦЕНРАЛНО СЪОРЪЖЕНИЕ
КРЕПИДА
с. ИЗВОРОВО
м. „ЙОРГОВИТЕ МОГИЛИ"
ОБЕКТ "МОГИЛА 1"
30. 07. – 02. 08. 2008 г.
ПРОФИЛ ЗАПАД
М 1:40
0 40 80 120 см

Профил от изток на Могила № 1 в м. Йорговите могили при с. Изворово

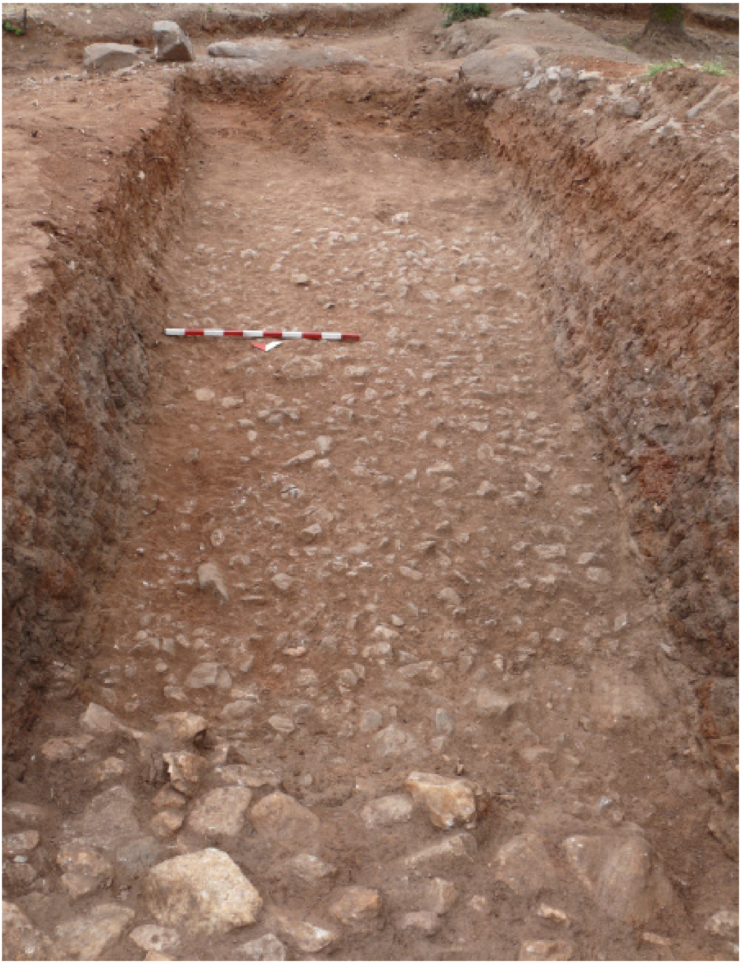

Обр. 1

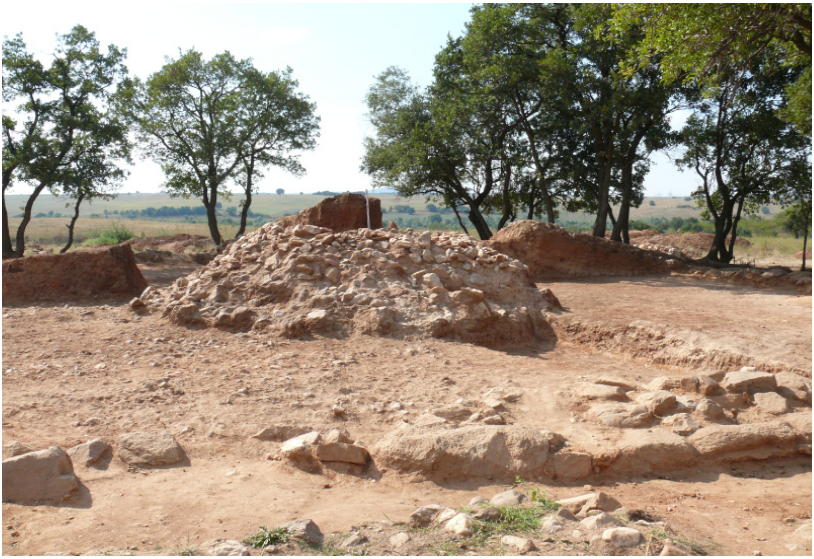

Обр. 2

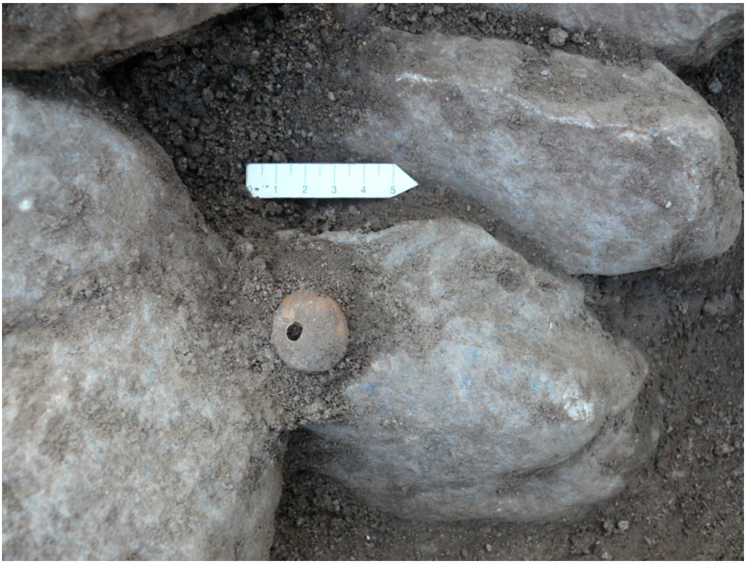

Обр. 3

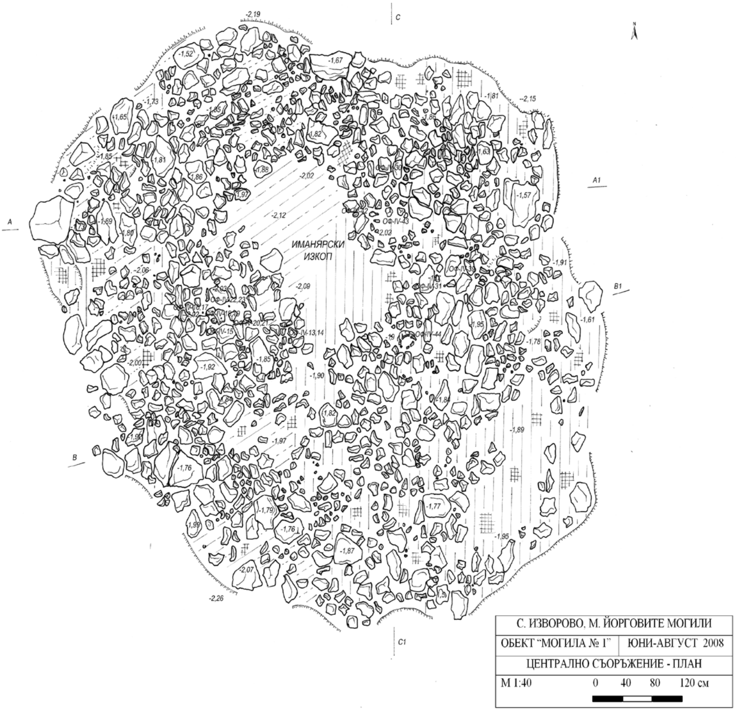
C
C1
A
A1
B
B1
N
ИМАНЯРСКИ
ИЗКОП
-2,19
-2,15
-2,26
-1,52
-1,67
-1,65
-1,85
-1,81
-1,86
-1,88
-1,97
-1,82
-2,02
-2,12
-1,57
-1,63
-2,06
-2,09
-1,92
-1,85
-1,90
-1,95
-1,78
-1,61
-1,91
-1,84
-1,82
-1,89
-1,97
-1,76
-1,79
-1,77
-1,87
-1,95
-2,07
ОФ-IV-30
ОФ-IV-42
ОФ-IV-43
ОФ-IV-39
ОФ-IV-31
ОФ-IV-44
ОФ-IV-22,23
ОФ-IV-16,17
ОФ-IV-18,19
ОФ-IV-20,21
ОФ-IV-15
ОФ-IV-13,14
С. ИЗВОРОВО, М. ЙОРГОВИТЕ МОГИЛИ
ОБЕКТ “МОГИЛА № 1”
ЮНИ-АВГУСТ 2008
ЦЕНТРАЛНО СЪОРЪЖЕНИЕ - ПЛАН
М 1:40
0
40
80
120 см

Обр. 4

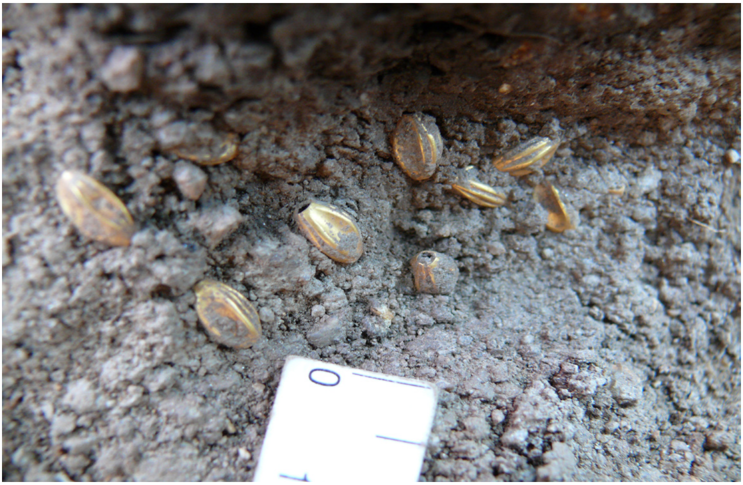

Обр. 5

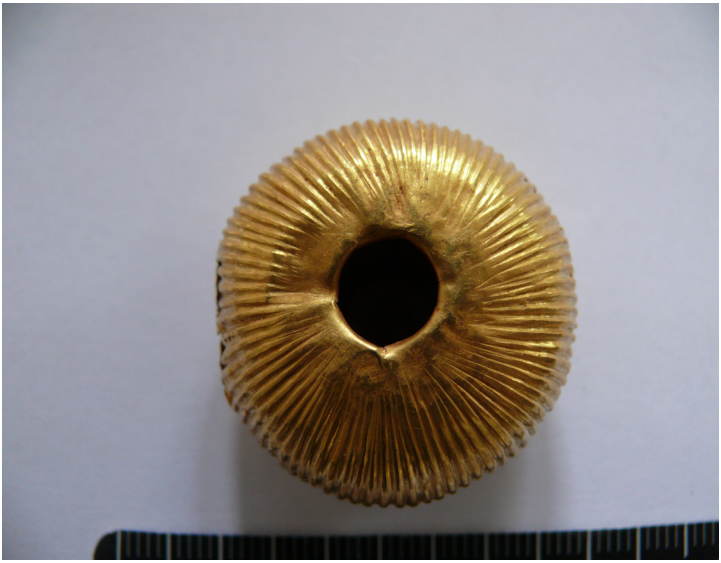

Обр. 6

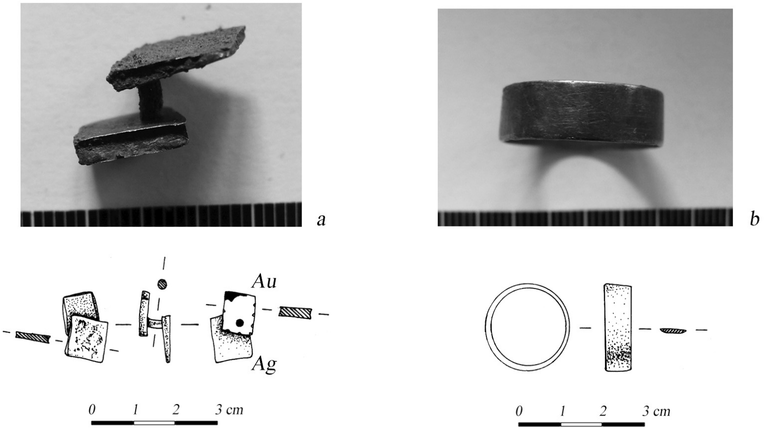
a
b
Au
Ag
0 1 2 3 cm
0 1 2 3 cm

Обр. 7

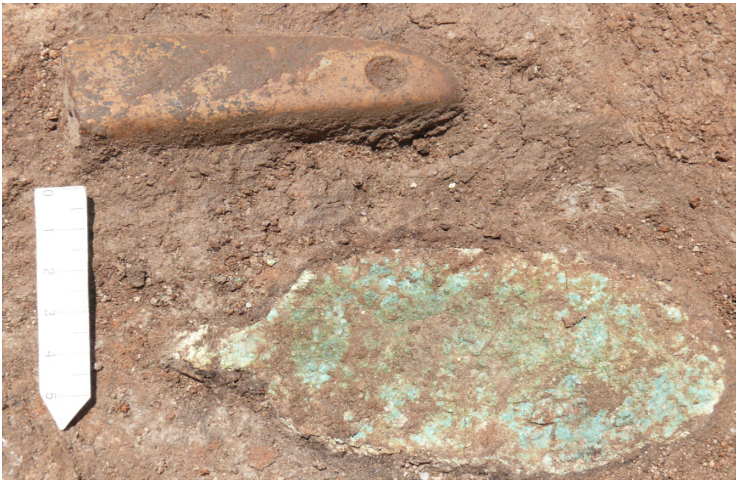

Обр. 8

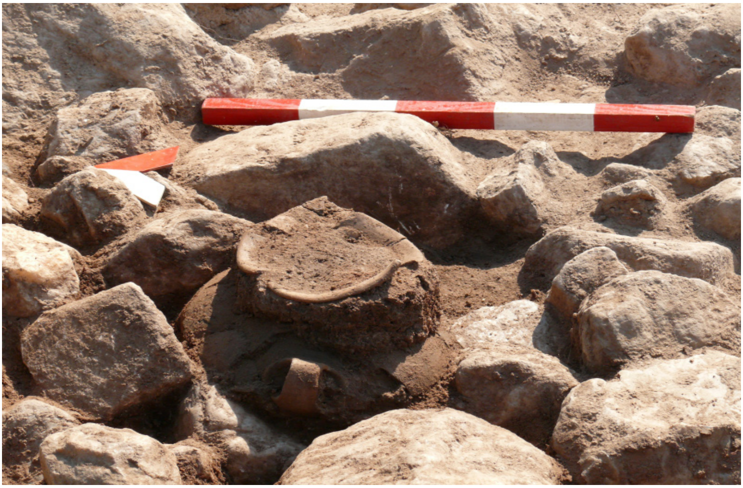

Обр.

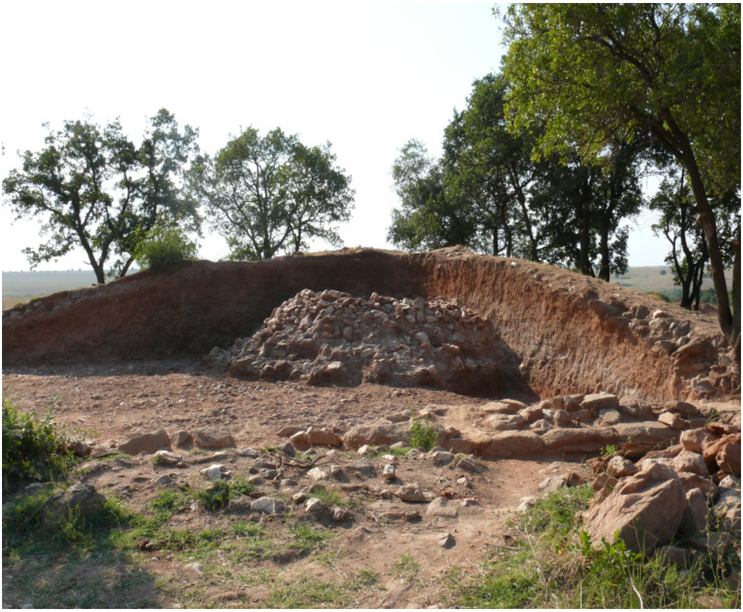

Обр. 10

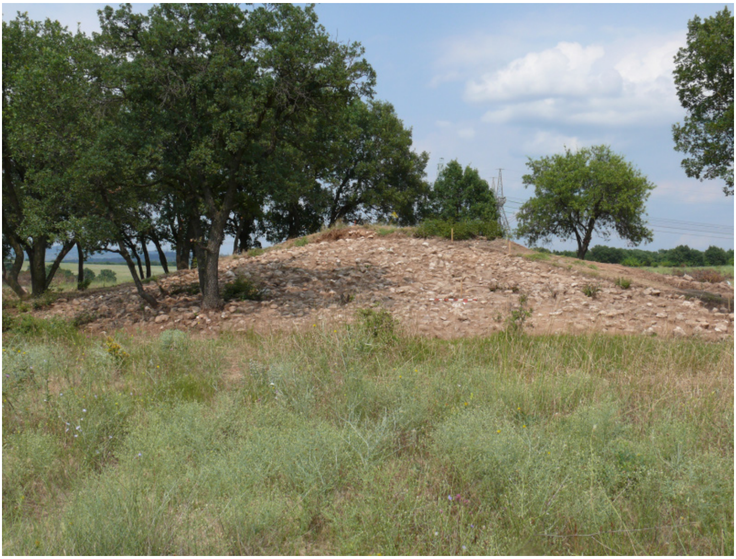

Обр. 11

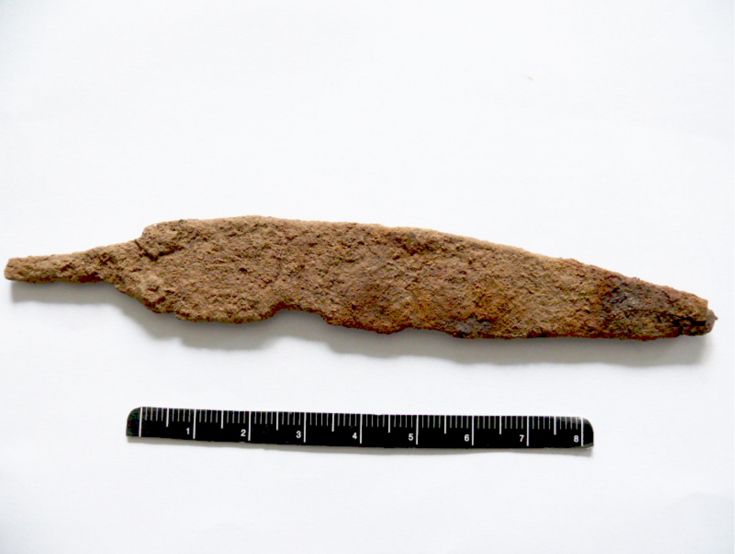

Обр. 12

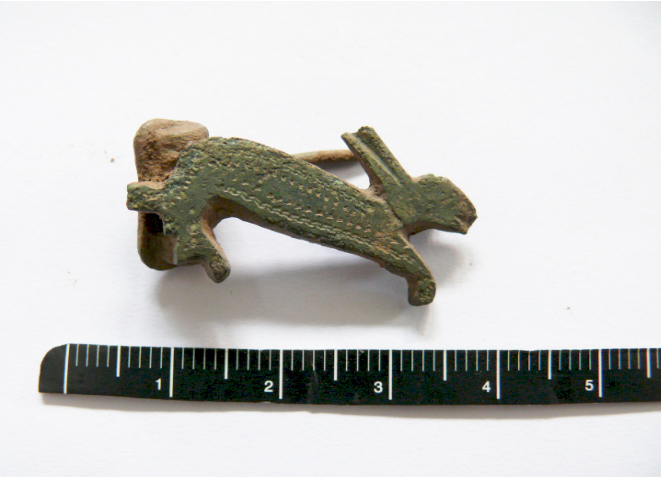

Обр. 13

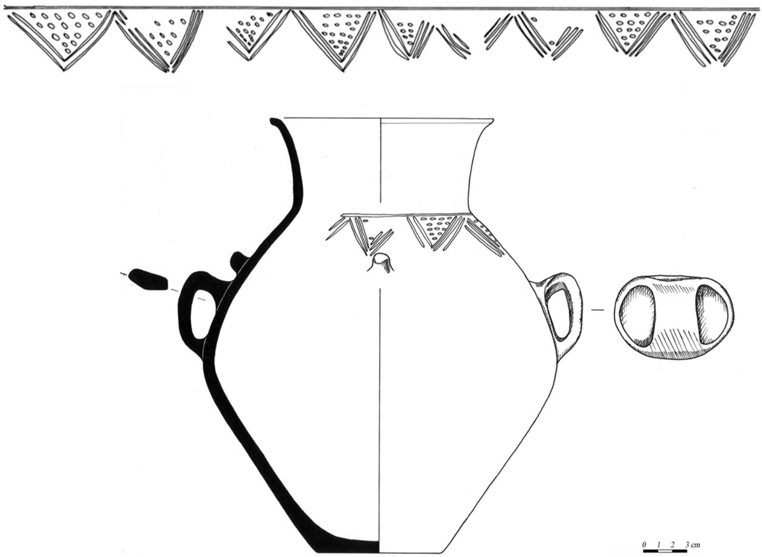

Обр. 14

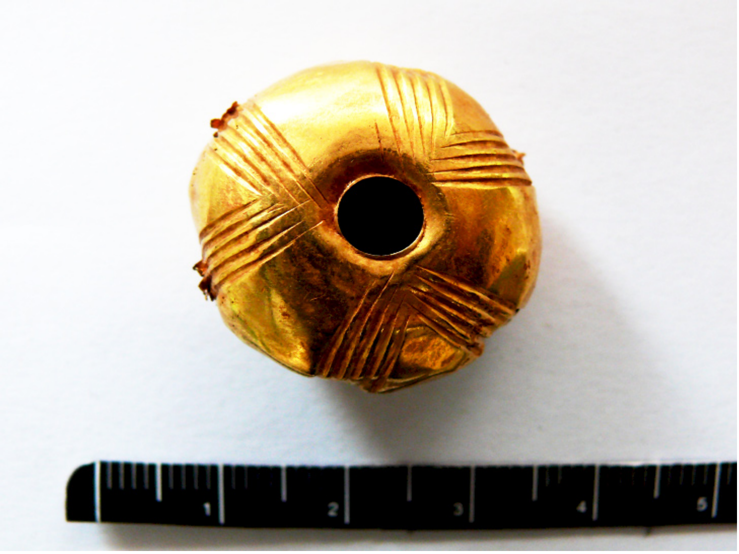

Обр. 15

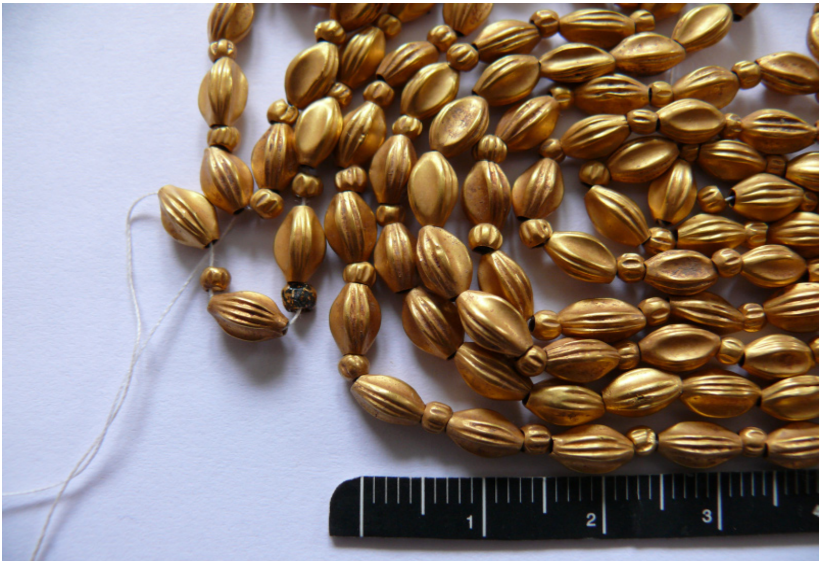

Обр. 16

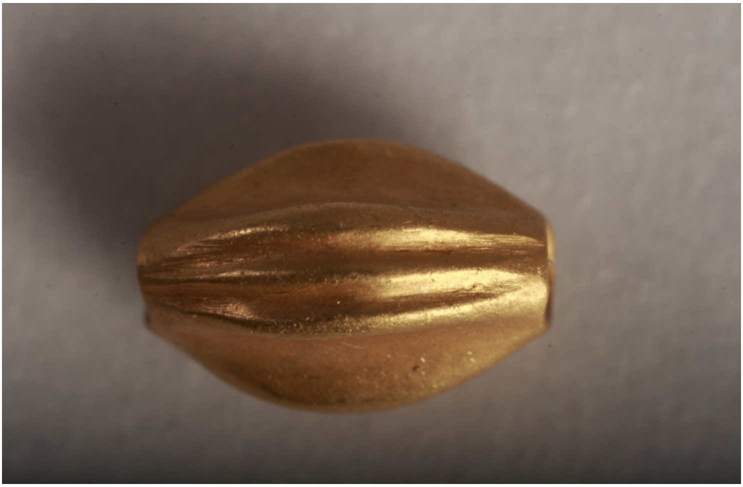

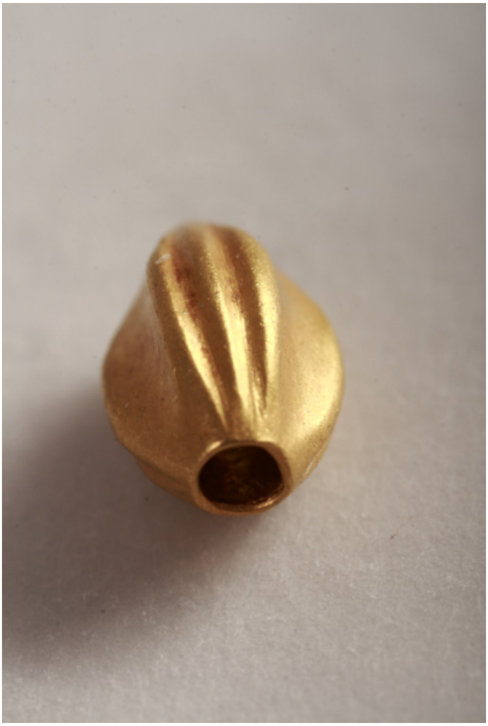

Обр. 17 а, б

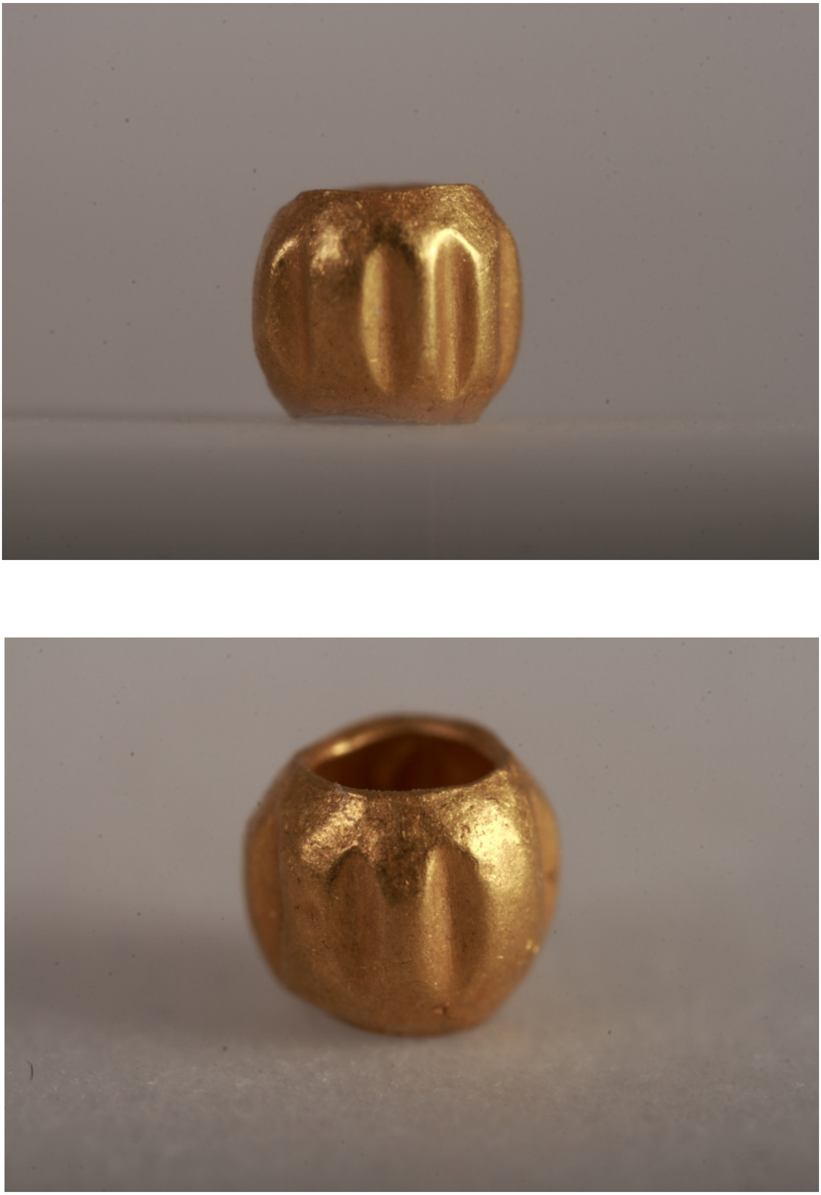

Обр. 18 а, б

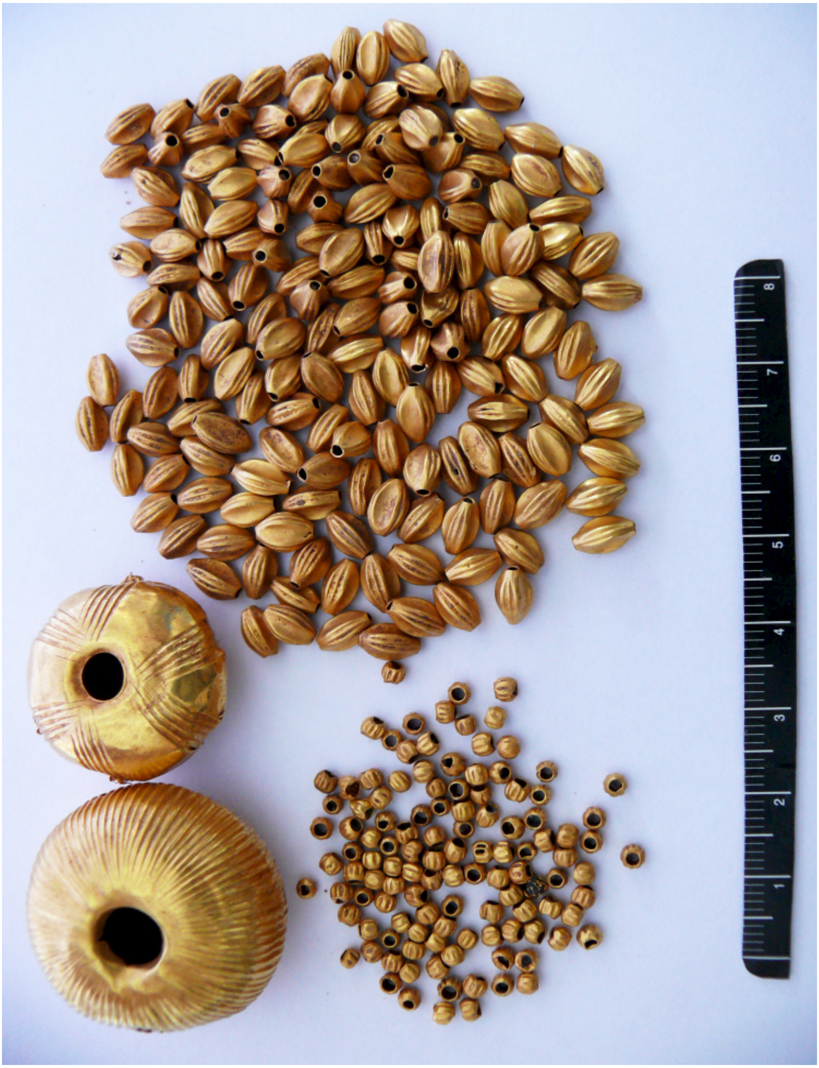

Обр. 19 - Златното съкровище от Йорговите могили при с. Изворово, Харманлийско

CASTRA RUBRA 1
97-114

РОМФЕЯ ОТ ИЗТОЧНИТЕ РОДОПИ

Кремена Димитрова

През 1984г. в Историческия Музей гр. Харманли постъпва железен меч-ромфея с протокол №2/1984 г. Ромфеята е предадена от Еню Димитров Жанов от с. Черна могила и вероятно произхожда от землището на същото село. Днес е заведена в инвентарната книга на музея под № ИМХр А-400. Не е ясен контекста в който е намерена ромфеята, погребалния обряд и придружаващия инвентар. В досегашната литература разпространението на този тип оръжие се е свързвал с района на Западните и Централните Родопи (Паунов Е., 2005:370). Към датата на настоящата публикация това е единствената публикувана такава находка от Източните Родопи.

В публикациите ромфеята се определя като дълъг меч, предназначен за пехотата, използван за мушкане и разсичане на противника. Тя е била с дълга дръжка, право или леко извито острие, носена с две ръце, съществена част от въоръжението на леката тракийска пехота и тежките пехотни части (Фол Ал., 1969:39-46; Колев П., 1975:20; Колев К., 1985:309-312; Паунов Е., 2005:368-370). В старогръцкия език се среща като ‘ρωμφαια а в латинския **rommphaea** или **rumpia** (Fiebiger, 1920; Паунов Е., 2005:368).

Ромфеята от ИМ Харманли е изработена от цял железен лист, като към времето на настоящата публикация е силно корозирала и в много лошо състояние. Състои се от две основни части - острие и дръжка. Общата дължина е 136,8 см, но вероятно е било по-дълго, тъй като част от върха му е отчупен. Дръжката е с дължина от 54,8 см, а острието 82 см (обр.1, 2).

Дръжката има почти правоъгълна форма, като в края е силно корозирала и повредена.Условно може да се раздели на две части. В самият край има 2 железни нита, които отстоят на 5 см един от друг. Първият, който е разположен на 0,5 см от края на дръжката е силно корозирал и не могат да му се дадат реалните размери. Дължината му е 0,4х0,3 см. Вторият е на 5,5 см от края на дръжката. Той е по-добре запазен с диаметър 0,5 см и височина 0,8х0,7 см. Следователно приблизителната ши-рина на дръжката е била около 2 см. Втората половина на дръжката до острието е 49,3 см, с максималната ширина на дръжката е 1,4 см. Има два изпъкнали ръба от двата края, които са запазени само в един участък от 8 см. Съответно ръбовете са 0,1 см и 0,3 см. Почти в средата на запазеният участък има две врязани линии с размери 0,2 см и 0,1 см, които оформят своеобразен улей.

Острието е с издължена триъгълна форма и същото сечение. То е с дължина 82 см и един режещ ръб и ширина на задният ръб 0,8 см. В най-широката си част при основата листа на острието е широк 2,4 см, като се стеснява към края. При върха ширината е 0,9 см. Режещият ръб е повреден на доста места от корозията.

Тъй като е намерена в неясен археологически контекст, датировката ѝ може да се постави единствено чрез съпоставката с другите известни такива оръжия от територията на страната, които ще бъдат разгледани в публикацията. Тя може да се отнесе към втората хронологическа група, посочена по надолу от края на IV- първата половина на III в. пр. Хр. като най-близка по форма е с тази от с. Червен, Асеновградско.

В следващите редове влизат всички данни, които са известни за ромфеите открити на територията на България, извадени от основните публикации по темата, контекста в който са намерени и съпровождащия ги погребален инвентар.

1. С. Извор, Пловдивско: Гробът е открит случайно през 1907г. от братята Павел и Никола Тачеви. Намерени са следните предмети: "желязно копие" (в случая ромфея), бронзова гривна, бронзова фибула, желязна стрела, сребърна торква, кръгла сребърна пластинка. В публикацията на К. Колев с. Извор е дадено като с. Цар Калоян (Колев К., 1985:306).

Описание на ромфеята по Б. Дякович: "Остро само от едната страна, цялото копие има 1 м и 17 см дължина. То е изковано от цяла желязна пръчка така, че по-широката му остра част е 63 см дълга, а другата част по-дебелата, съставя дръжката, която е била натъкната на върлина" В долния край на острието е имало халка. Най-голямата ширина на острието е приосновата му - 25 мм, с най-тясна при върха - 1мм. Широчината на дръжката е 16 мм, а дебелината и е 9 мм. (Дякович Б., 1909:156; Колев К., 1985:306). Ромфеята е била разположена от дясната страна на скелета. Датира се III-I век пр. н.е.

2. С. Стойките, Пловдивско: Открита е при разкопаване на могилен некропол. Каменната конструкция на гроба е частично разрушена. Върху остатъците от кремация са открити: сребърна торква, две сребърни полусфери, две бронзови билатериални

фибули, сребърна монета, сечена в Тракийския Херсонес и два железни меча. Единият "махайра", а другият от типа на дългите едноостри мечове "ромфеи". Погребението е отнесено към началото на III в.пр.н.е. (Кисьов К., 1989:13-16).

3. С. Брестовица, Пловдивско: През 1936 г. Г. Господинов попада на гроб направен от "големи каменни плочи" с погребален обряд, извършен чрез трупополагане. В гроба са намерени керамични фрагменти, върхове от стрели, "три металически ножове, вероятно мечове, доста повредени от ръждата", "един металически кръгъл щит" и "бронзов тракийски шлем" (Цончев Д., 1950). По сведения на К. Колев ромфеята е намерена в зидан гроб от IV в.пр.н.е. (Колев К., 1985:306). Според автора "трите металически ножове" са именно ромфея (Колев К., 1985:313).

4. С. Руен, Асеновградско: По данни на К. Колев ромфеята е намерена в зидан гроб от края на IV - началото на III век пр.н.е. (Колев К., 1985:306).

5. С. Червен, Асеновградско: Ромфеята е с дължина 1,45 м, като дължината на дръжката е 0,58 м, а на острието - 0,87 м. При основата острието е широко 2,5 см (Стоянова-Серафимова Д., 1975:45; Колев К., 1985:306). Датира в края на IV или началото на III в. пр. Хр.

6. Асенова крепост, Асеновградско: (Колев К., 1985:306). Ромфеята се датира в края на IV или началото на III в. пр. Хр.

7. С. Забърдо, Смолянско: Два броя ромфеи от III-I в. са намерени през 1962 г. в пропастната пещера Челевешница до с. Забърдо, Смолянско (Колев К., 1985:306; Детев П., 1969:272).

8. С. Сатовча, Гоцеделчевско: Гробът е открит

случайно през 1934 г. Бил е ориентиран на югоизток и се състоял от "две големи надлъжни и две големи напречни каменни плочи", а отгоре масивна каменна плоча. Погребението е било чрез трупополагане и около скелета са намерени: шлем, два меча, две фибули, глинени съдове, "верижка" и "зеленикава броня" (Жуглев К., 1991).

Описание на ромфеята по Жуглев. Дължината на ромфеята е 83,6 см. Определена е в публикацията като "Копие-меч - направено от желязо и се състои от три части: ръкохватка, дълъг четвъртит прът и острие. Ръкохватката е дълга 8,3 см, широка 2,2 см и дебела 0,4 см. В двата си края тя има по един заострен шип. Задният шип е дълъг 2,2 см, широк в основата си 0,8 см и дебел 0,4 см. От двете страни желязната ръкохватка е имала дървена част, прикована с два гвоздея, дебели по 0,3 см, която оформяла дръжката на оръжието. Втората част на оръжието представлява четириръбест железен прът с правоъгълно сечение, дълъг 64,3 см, дебел 0,8 см и широк 1,3 см, който е като удължение на дръжката на оръжието от ръкохватката до неговото острие. Острието на оръжието постепенно се разширява, към средата достига до 2,7 см широчина и пак постепенно се стеснява напред, като се оформя в изострен връх. Върхът на острието е отчупен и запазената му част е дълга 11 см. Острието е силно изострено само от едната страна, в задната си част е тъпо, масивно и удебелено до 0,4 см, така че да може да служи и като копие за мушкане, и като меч за сечене." (Жуглев К., 1991:22). Погребението е датирано в IV в. пр.н.е.

9. С. Дебрен, Гоцеделчевско: През 1936 г. е открит зидан гроб. В него са намерени шлем, гривни,

"глинена кандилничка " и "тънка сабя", която се рачупила още на място. Гроба е датиран IV век пр.н.е. (Жуглев К., 1970:62-63; Колев К., 1985:306).

10. С. Кочан, Гоцеделчевско: През 2002 г. в РИМ Перник постъпва като дарение железен меч. Открит е в плосък гроб край село Кочан. Погребението е разкрито и разграбено от иманяри през 2001 г. По сведения на дарителя е известно, че погребението е било трупополагане в граден каменен гроб. Заедно с меча е имало два бронзови наколенника.

Описание на ромфеята по Е. Паунов: "Изработена от желязо. Състои се от две основни части - острие и дръжка. Дължината на меча е 128 см, от които 52 см дръжка, острието е 76 см. Тя е с дълга и изтънена дръжка, състояща се от две части – първата е в края уширена и приплесната с размери 9х2 см. Почти в самия край на меча е има нит с диаметър 0,5-0,7 см и височина 0,8 см. Втората половина на дръжката е с дължина 43 см, с изпъкнали ръбове 1х1,2 см. Острието е с издължена триъгълна форма, дълго и право, с един режещ ръб. Листа при основата на острието е широк 3,4 см, задния ръб е плосък с ширина 0,5-0,7 см. Две плитки релефни линии са украсявали острието под плоската страна. В самото начало на режещата част има полузапазена желязна халка с диаметър около 2 см" (Паунов Е., 2005:368). Датировката е втората половина на IV до началото на III в. пр. Хр.

11.С. Плетена, Благоевградско: През 1969 г. по време на оран е открит "гроб с въоръжение на тракиец, състоящо се от шлем, шест торкви, наколенници и меч". Погребението е извършено в зидан гроб, чрез трупополагане в правоъгълана гробна камера. Три големи каменни плочи покривали камерата.

Описание на ромфеята по Д. Серафимова: "Мечът е еднoостър, със значителна дължина, която не може да се установи поради фрагментираното му състояние. Острието е широко в основата 2,5 см. Погребението се датира в края на IV - първата половина на III в." (Стоянова-Серафимова Д., 1975:45).

12. Разлог, Благоевградско: През 1984 г. при изкопни работи работници попадат на погребение в правоъгълна гробна яма чрез трупополагане с ориентация север-юг. Южната половина на гроба била оформена с плочести камъни. Гробния инвентар включва железен меч, шест торкви, гривна, фибула, спираловиден пръстен и два железни ножа. Погребението се датира IV-III в. пр.н.е.

Описание на ромфеята: Мечът е поставен върху дясната ръка. Приблизителните размери са; дължина около 1,10 м и ширина 2,2 см (Цветков Б., 1979).

13. С. Средна, Гоцеделчевско: През 1984 г. край с. Средна е открит цистов гроб с трупополагане, вкопан в материка. Сред гробния инвентар са открити следните материали: два бронзови набузника от шлем, бронзова апликация, фрагмент от бронзов растителен орнамент, от апликацията, фрагмент от желязна торква, дълъг еднoостър железен меч и част от чернофирнисов кантарос (Кулов Ил., 1990). На базата на откритите археологически материали погребението е датирано през първата половина на III в. пр. Хр.

Описание на ромфеята по И. Кулов: " Железният меч е силно корозирал и фрагментиран. Той е еднoостър и има дълга дръжка, а част от върха липсва. Острието е с триъгълно напречно сечение с дължина - 0,62 м и ширина - 0,025 м. Дръжката е с двойно Т-образно сечение, с дължина - 0,60 м и ширина - 0,015 м. Общата дължина на меча е 1,22 м. Дръжката е огъната вторично под остър ъгъл и в мястото на прехода към острието има кръгъл отвор." (Кулов Ил., 1990).

14. С. Горно Дряново, Гоцеделчевско: През 1970 г. при с. Горно Дряново Д. Господинов попада на гроб. В него са намерени: "тракийски шлем" с набузници, фрагменти от "бронзова ризница", "тънка сабя" и "две гривни", които се разпаднали (Жуглев К., 1977; Цветкова Юл., 2002). Датировката на гроба е в IV в. пр. Хр.

Досега от територията на страната бяха известни 15 ромфеи, като 16-та от с. Черна могила е единствената засега произхождаща от Източните Родопи. Обобщенията, които могат да се направят на базата на информацията с която разполагаме са следните. Ромфеите се откриват най-често в плоски зидани гро-бове, които са приписвани на тракийски войни (Колев К., 1985). Основният погребален обряд е трупополагане, като само в един случай е засвидетелствана кремация при с. Стойките, Пловдивско. При гроба от с. Извор (Цар Калоян) и Разлог оръжието е било поставено от дясната страна на скелета (Колев К., 1985). В гробовете се намират най-често "тракийски тип" шлемове, брони, торкви, наколенници, фибули и други войнски принадлежности (Паунов Е., 2005). Следователно тези оръжия са характерни за тракийски воински гробове. Може да се каже, че този малко познат тракийски меч е бил с дължина от около 145 см и се състои от две части - дръжка и острие. Дръжката е била разделена на две части, като вероятно първата част е била с обков, за което свидетелстват нитовете докато при втората част липсват нитове и се появява улей и следователно тя е била без такъв. Острието е винаги с триъгълно напречно сечение, остро само от едната страна. При почти всички ромфеи има отвор в началото на листа на острието, където се поставяла халка. Тя е служела за окачване на меча на ремък, който се е премятал през рамото (Колев К., 1985:309). При меча от Черна могила липсва отвор за халка. Той вероятно е бил поставян в кания.

На базата на датировките, които са представени за отделните ромфеи, публикацията на К. Колев от 1985 г., 317, обр. 2, публикацията на Д. Стоянова-Серафимова от 1975 г., 46, обр. 9 и 10, както и последната известна публикация на Е. Паунов от 2005 г., 373, обр. 1 може да се изведе следната типологизация на ромфеите.

Ромфеите се разделят на три периода, като най-ранните ромфеи произхождат от с. Брестовица, с. Сатовча и с. Горно Дряново, които се дадтират съответно в IV в. пр. Хр. Следва втората група, която има датировка от края на IV в. пр. Хр - първата половина на III в. пр. Хр. Това са ромфеите от с. Руен, с. Червен, Асенова крепост, с. Дебрен, с. Кочан, с. Плетена, Разлог, с. Средна. Като трета и най-късна група се отделят ромфеите от с. Извор (Цар Калоян) и двете от пещерта Челевешница до с. Забърдо, които се датират в широкия хронологичен обхват на III-I в. пр. Хр. Съответно типологическото им развитие върви така: при първите две групи, а именно тези от група I- IV в. пр. Хр. (Колев К., 1985:317, обр. 2 а) и група II - края на IV в. пр. Хр.- първата половина на III в. пр. Хр. (Колев К., 1985:317, обр.2 б-г; Стоянова-Серафимова Д.,1975:46, обр 9; Паунов Е., 2005:373, обр.1) няма особени различия и острието все още е право. При третата група се наблюдава развитие при острието, което започва да става по-извито (Колев К., 1985:317, обр. 2 д, е). Те всъщност са и най-късно датираните.

За да бъде изяснен въпроса свързан с предназначението и употребата на тези тракийски оръжия трябва да разгледаме и основните извори по темата. Ромфеята за пръв път се споменава през 326 г. пр. Хр. във връзка с битката при р. Хидасп от римският историк Курций Руф по повод похода на Александър Велики в Индия (Curt. Ruf., VIII, 5; Паунов Е., 2005:368). Тит Ливий говори за ромфея през 197 г.пр. Хр. по време на битката при Киноскефале, където наемниците в армията на Филип V били затруднени да използват своите "румпии" между дърветата (Liv., XXXI, 39, 11; Михайлов, 1972, 145; Паунов Е., 2005:369). Ливий споменава, че през 171 г. пр. Хр. в битката при Калиник траките предвождани от Котис я използвали да осакатяват конете на римляните (Liv., XLII, 59, 2-3; Паунов Е., 2005:369). Най-известното сведение за това оръжие е дадено от Плутарх, във връзка с битката при Пидна през 168 г. пр. Хр.. Той пише: "Те били снажни мъже, въоръжени с бели и блестящи щитове и перикнемиди, отдолу облечени с черни хитони, а на дясното си рамо поклащали издигнати нагоре тежки железни ромфеи."(Plut., Aem. Paul., 18, 3; Михайлов Г., 1972:147; Паунов Е., 2005:369). Римският военачалник Публий Емилий Назика най-много се изплашил от настъпващите тракийци (Михайлов, 1972, 149). Това сведение говори за начина по който се е носила ромфеята, както и емоциите които е предизвиквала в противника. Римският писател Авъл

Гелий като говори за битката при Магнезия през 170 г. пр. Хр. споменава, че тракийските пехотинци били въоръжени с ромфеи (Aul. Gell., N. A., X, 25, 4; Паунов Е., 2005:369). В "Аргонавтика" Валерий Флак споменава, че бастарните носили двойка къси копия и щит заедно с ромфея. Той отбелязва, че желязното острие било дълго колкото дървената дръжка (Val. Flac., VI, 94-100). Цицерон през 52 г. пр. Хр. казва, че Клодий от Милос ранил в рамото с "rumpia" гладиаторът Бирия (Cic., Pro Mil., 28; Паунов Е., 2005: 369). В Новия Завет, Св. Евангелист Лука описва ромфеята като "блестящо оръжие, което свети и с него се пробождат душите на мъртвите" (Luc. II, 35; Паунов Е., 2005:369).

В досегашната литература като нагледен пример за начинът на използване и устройството на ромфеята се посочват метопите от Tropaeum Traiani при с. Адамклиси в Добруджа(106 г.) тук обр. 7, (Михайлов Г., 1972, 163, фиг. 91; Колев К., 1985:308; Паунов Е., 2005:370). Г. Михайлов първи подчертава, че оръжието е било използвано от даките при войните им срещу Траян (Михайлов, 1972; Колев К., 1985:308). Върху релефа е предаден римски войник, сражаващ се с трима даки, които вероятно са въоръжени с ромфеи. Мечът е дълъг и извит, с дървена дръжка, която заема половината от дължината му (Колев К., 1985:310, обр. 4). По време на бой оръжието се е държало с две ръце. Ако предположим, че това е била именно тракийската ромфея, то вече виждаме към този момент развитието на острието, което с течение на времето се усъвършенства от право към извито, за да може да се използва освен за мушкане и за сечене. Друг пример на войн с ромфея е от Александровска гробница, Хасковско (Паунов Е., 2005:369, обр. 8). Според автора е изобразен пехотинец, носещ в лявата си ръка именно ромфея в калъф. Като се има предвид датата на изграждането на гробницата е възможно споменатото оръжие да е ромфея, тъй като тя се включва в периода на разпространение на този тип оръжия (обр.8, 9).

За мечът познат ни в литературата като "ромфея" (Кацаров, 1913; Фол Ал., 1969; Михайлов Г., 1972; Колев К., 1975; Буюклиев Хр., Велков В.,, 1993, Archibald Z., 1998) има сравнително малко данни. Той често пъти е бил споменаван мимоходом в публикациите свързани с тракийското въоръжение определен като "желязно копие" (Дякович Б., 1909), "тънка сабя" (Жуглев К., 1970), "копие-меч" (Жуглев К., 1991). До сега този тип оръжие е свързван района на Средните и Западните Родопи, обитавани от бесите. С новата находка от Източните Родопи тази граница се разширява и обогатява картата на тези загадъчни тракийски оръжия, които всявали смут в противника.

Б**уюклиев Хр., Велков В.,** 1993 Въоръжение.— *Тракийска древност*. Кратка енциклопедия. София, 1993, 66-68.

Детев П., 1969 Преглед на праисторическите проучвания на северните склонове на Родопите.— *Родопски сборник* II, София, 1969, 259-273

Димитров Ст., 2005 За тракийската ромфея:." Тракия и околният свят – Шумен, 2004 г.".- *МИФ 9,* София, 2005, 285-294

Дякович Б., 1909 Стар гроб на с. Извор, Пловдивско.— *Периодическо списание* XXI, 1909, кн. LXX, св. 1-2, 156-158.

Жуглев К., 1970 Тракийски шлем от с. Дебрен, Гоцеделчевско. - *Родопи* V, 8-9, 1970, 62-63.

Жуглев К., 1977 Тракийски шлем от с. Горно Дряново.— *Родопи* XII, 1977, 40

Жуглев К., 1991 Погребение на тракийски войн при с. Сатовча, Гоцеделчевско.— *Археология*, 1991, 2, 21-23.

Кацаров Г., 1913 Битът на старите траки според класическите писатели.— *Сборник на БАН*, Клон историко-филологичен и фолклорен, I, София, 1913, 1-72.

Кацаров Г., Дечев Д., и др., 1949 Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949.

Кисьов К., 1989 Тракийски некропол при с. Стойките, Пловдивска област.— *Археология*, 1989, 4, 13-17.

Колев К., 1985 Древнотракийският железен меч ромфея.— *Сб. Североизточна България - древност и съвремие*, София, 1985, 306-320.

Колев П., 1975 Проблеми на тракийското военно дело.— *Векове* 1975, 6, 15-22.

Кулов Ил., 1990 Нова находка от тракийско въоръжение от с. Средна, Гоцеделчевско.— *Известия на Исторически Музей Кюстендил*, II, Кюстендил 1990, 23-29.

Михайлов Г., 1972 Траките. София, 1972.

Паунов Е., 2005 Ромфея: Новооткрит тракийски меч от Западни-те Родопи.— *Heros Hephaistos*. Studia archeologica in honorem L. Ognenova Marinova. Sofia, 2005, 368-374.

Стоянова-СерафимоваД.,1975Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг.—

Археология, 1975, 4, 41-50.

Фол Ал., 1969 Тракийско военно изкуство. София, 1969.

Цветков Б., 1979 Тракийско въоръжение от Разлог.— *МПК* 1979, №1, 23-25.

Цветкова Юл., 2002 Паметници от праисторията и тракийската древност.— *Копривлен,* том I. (Спасителни археологически проучва-ния по пътя Гоце Делчев-Драма 1998-1999 г.), София 2002, 39-49.

Цончев Д., 1950 Антични паметници от България.— *ИАИ*, XVII, 1950, 234-235.

Archibald Z. H., The Odryssian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked. Oxford 1998. 1998

Fiebiger, 1920 Rhomphaia.— *Pauly-Wissova Real-Encyclopedie der Classischen Altertumswissenschaft,* Band Ia, Stuttgart 1920, col. 1072-1073.

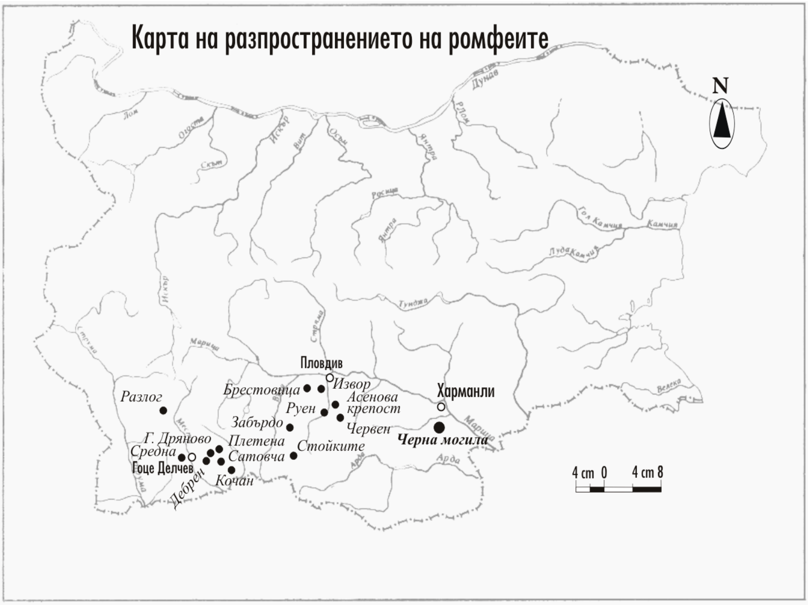
Карта на разпространението на ромфеите

N
Дунав
Лом
Огоста
Скът
Искър
Вит
Осъм
Янтра
Р. Лом
Росица
Гол. Камчия
Камчия
Луда Камчия
Тунджа
Марица
Струма
Места
Арда
Велека
Пловдив
Извор
Брестовица
Асенова крепост
Руен
Червен
Забърдо
Разлог
Г. Дряново
Средна
Гоце Делчев
Плетена
Сатовча
Стойките
Кочан
Дебрен
Харманли
Черна могила
4 cm 0
4 cm 8

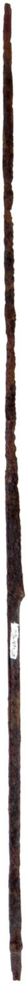

Обр. 1

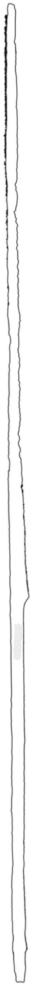

2

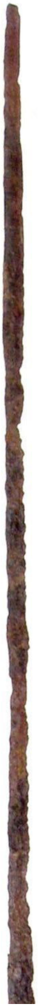

3

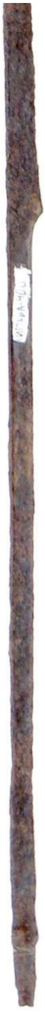

4

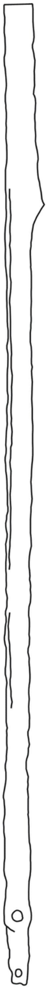

5

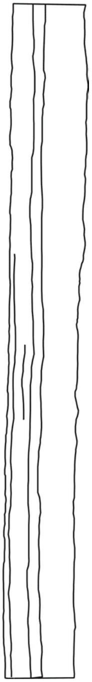

6

Обр. 1. Ромфея от с. Черна могила, община Харманли, ИМ-Харманли, №А-400
Обр. 2. Ромфея от с. Черна могила, община Харманли, рисунка
Обр. 3. Ромфея от с. Черна могила, Харманлийско – горна част - острие
Обр. 4. Ромфея от с. Черна могила, Харманлийско – долна част - дръжка
Обр. 5. Ромфея от с. Черна могила, Харманлийско – издаден ръб на дръжката, рисунка
Обр. 6. Ромфея от с. Черна могила, Харманлийско – част с улеи, рисунка

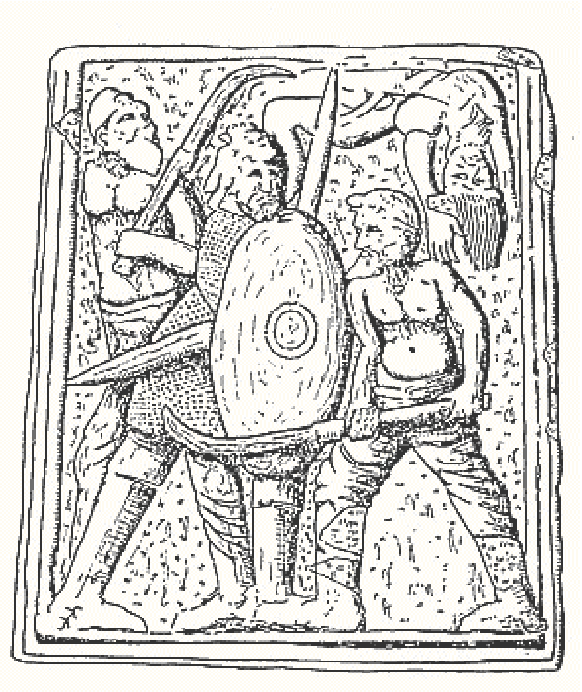

а

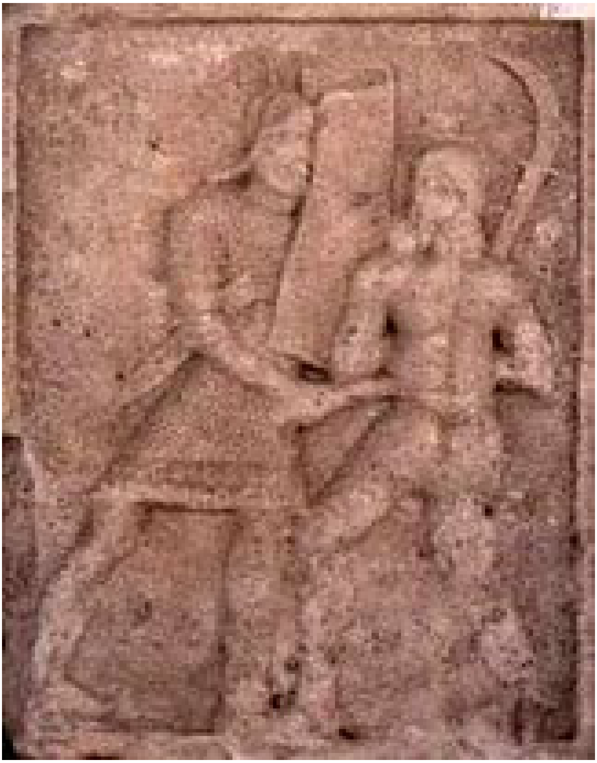

б

Обр. 7а-б. Даки се сражават с ромфеи. Релеф от Tropeum Traiani, Добруджа. (рис. К. Колев)

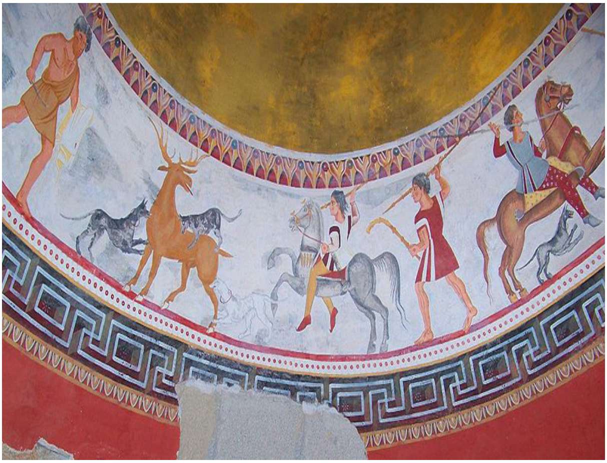

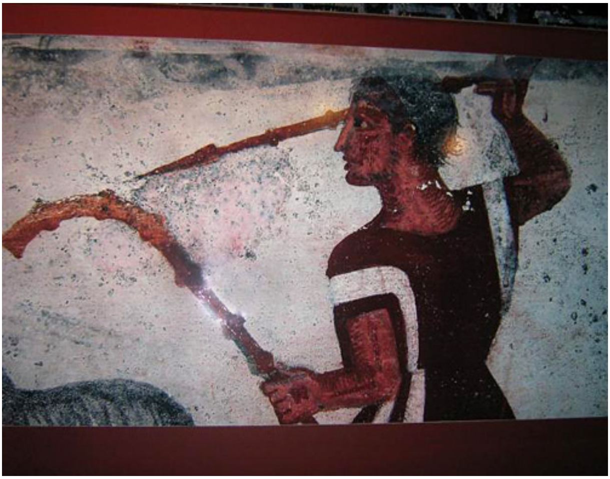

Обр. 8 Стенопис от Александровска гробница

Обр.9 Воин с ромфея (?) от Александровска гробница

КАРТОГРАФИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Тошо Спиридонов

Проблемът за отношението между картографията и археологията не е нов, но и като че ли никога не е бил поставян за основно разглеждане. В своето съществуване те влизат в определени отношения, но тук не става въпрос за първостепенност и значимост, защото в различните етапи на научното дирене те имат определено място и значение. Тук по-скоро става дума за допирните им точки, за общите условия, които трябва да се изпълняват при реализирането на едно изследване.

Нуждата от разглеждането на този въпрос идва от обстоятелство че картографията може да разшири възможностите за изследване, анализ и синтез. Археологията открива и изследва различните обекти и находки, а картографията може да ги отрази графично по начин, съобразен с нуждите на изследването. В същото време създадената карта, ако тя отговаря на всички изисквания, са-ма се превръща в обект на изследване, защото дава възможност за разкриване на някои страни, оставащи незабелязани при описателния начин. Нещо повече. Картите дават възможност да се осветли историческата действителност на определен етап от нейното развитие, чрез наблюдаването и анализирането на по-голямо количество факти и обобщения върху по-голяма територия.

Особено място пространствените изследвания заемат в археологията. Тук географското разпространение на паметниците на материалната култура позволява да се види динамиката на ареалите на отделни елементи или цели комплекси.

В българската археология използването на карти към археологическите изследвания започва още от самото начало на археологически проучвания. Първоначално те се чертаят на ръка, без спазването на определени принципи – важното е да отразят района, в който се провеждат разкопките. През това време няма използване на картите за анализ на определени явления, находки или групи от паметници. С други думи те се използват през този период единствено като помощен илюстративен материал. На такива карти обикновено се изобразяват селища, пътища, реки и евентуално обектът, подлежащ на разкопки.

По-късно, с напредването и развитието на науката в България, както и под влиянието на западноевропейската и руската наука, в българската археология започва изобразяването на районите, в които се провеждат археологически разкопки, което е подчинено на определени правила. Започват да се появяват карти на терена, топографски карти, както и планове на самите разкопки. Въпреки това не се наблюдава използването на картите за анализ на определени явления, или на разпространение на даден тип находки или археологически обекти, като преди всичко вниманието е насочено повече към самия обект.

След 1944 г. в българската археология тенденциите на използване на картографията продължават в същата посока – повече като илюстративен материал, без използването ѝ като основа за анализ и синтез. Понякога такива карти са трудно четивни от хора, които не познават достатъчно района, който е показан върху тях. Разбира се и тогава бяха познати и се използваха самолетните снимки – например за Ескус и Никополис ад Иструм, но това отново беше повече като илюстрация. Промяна настъпва към края на 70-те – началото на 80-те години, когато се появяват първите добре изградени и изчертани типови карти – на България и Европа, с географска координатна мрежа, означения на основната хидромрежа и селища. Върху тях започват да се нанасят типове находки и обекти, което прави възможно да бъдат сравнявани на една значителна площ.

След 1990 г., след навлизането на Google Earth, както и възможността да се използват безплатни снимки от космоса, те започнаха да се използват и в археологическите изследвания. Използването им започва по един не много добър начин – така както са свалени от компютъра, без достатъчно добра подготовка и обработка на изображението, върху него се поставят няколко точки, обозначаващи обекти, и това се смята за достатъчно. Проблемът е там, че картата, когато е правилно направена, позволява много повече от познатото и известното.

* * *

Разсъжденията върху взаимодействието между картографията и археологията очевидно трябва да започнат с отговор на въпроса за вътрешната необходимост на археологическото изследване от картно изображение. Това взаимодействие има за главна посока изясняването на отделните или общи процеси, разкривани на базата на археологическите материали. Основна роля тук играе картното изображение, докато археологията има задачата да го подсигури с изходен материал. При това е необходимо да се поясни, че докато картното изображение играе своята главна роля при обобщението и може да доведе до разкриването на други страни, които при обикновения анализ не могат да бъдат доловени то археологията, освен че създава градивото на картното изображение, встъпва в ролята на извличащ информация субект. С други думи казано, картното изображение може да бъде в такова положение спрямо археологията, при което да се извлече максимално количество информация за изясняване на проблемна ситуация от по-високо ниво.

За решаването на споменатите проблеми могат да се използват различни пътища. Най-благодатен е този, при който ни е известна основната схема на изследването и задачите в него са ясно поставени, т.е. знаем какво търсим, каква е целта на изследването. При този случай предварителната работа по подготовката на данните за картното изображение може да бъде улеснена, тъй като е ясно какви страни на явлението трябва да бъдат отразени. Много често обаче, особено при обобщителните изследвания, картното изображение трябва да отрази голям брой находки или обекти, а в други случай материалът може да е разпръснат на голяма територия или пък да се картографират само отделни страни на основните единици. Тези, както и някои други услови, несъмнено оказват влияние върху картното изображение а от там и върху анализа на картината. Към тези условия трябва да се добавят още някои, които са съществени — например много съществено е какво се картографира — отделни находки, обекти или явления и процеси. Тук съществена роля играят няколко неща — картографираните единици да бъдат съпоставими (било по отделни черти от характеристиката, било по вид, тип и т.н.), и да бъдат привързани към една единна датировка, т.е. освен в пространството те трябва да бъдат съпоставими и във времето. Тук очевидно трябва да се има предвид, че картографирането може да има две нива — фактологическо и типологическо.

Всичко казано (и известно) дава основание да се мисли, че преди да се пристъпи към картографиране в археологията е необходимо да се извърши една значителна предварителна работа. При тези занимания трябва да се направи ясно разграничение на две основни, добре обособени нива на обработката на материала, подлежащ на картографиране:

1. регистрационна;
2. информационна.

При използване на материала на първото ни-во може да се установи наличието на определен брой изходни единици, да бъдат подложени те на типологизиране, райониране и т.н. При използването на информацията от второто ниво вече ще се получи отразяване на пълната (или подбрана) характеристика на типовете единици.

Тук мисля че е необходимо да се обърне внимание на едно обстоятелство, което често остава неясно. Една информационна система, колкото и съвършена да е тя, не може да извърши задълбоченият анализ, който е във възможностите на човешкия ум. Информационната система има задачата да подава на изследователя обобщени данни за изследвания материал или обект или да ги комбинира по определени принципи. Ето защо системата трябва да бъде подчинена на принципи, извлечени не от анализа на елементите от най-високото или най-ниското, емпирично ниво, а от една средно равнище, което би позволило на изследвача да извършва търсения както в детайлите (фактите), така и в следствията (т.е. в естествено очертаващите се обобщения). Така той би могъл да контролира непрекъснато степента на достоверност на извършвания анализ, в зависимост от поставените в изследването задачи.

В археологическото изследване картата може да бъде разглеждана като разновидност на информационна система, при това тя позволява информацията да бъде "четена" със значително по-голяма скорост. При тази информационна система отделните елементи и взаимовръзките не са с дискретен характер, а позволяват непрекъснато да бъдат наблюдавани, което довежда до провокирането на научната мисъл.

Друга особеност на картата в археологическите изследвания е тази, че дават възможност да се работи не с конкретния материал а с неговото обобщение. Това представлява значително по-висок етап в анализа, тъй като позволява вниманието да се концентрира върху един или кръг от избрани елементи на характеристиката на материала. При работа с конкретния материал или с неговото текстуално описание такова концентриране на вниманието е трудно осъществимо поне по две причини:

- текстът описва един обект/предмет, като последователно разкрива неговата характеристика;
- текстът може да разкрива комплекс от характерни черти на множество типологически сходни обекти/предмети, но отново последователно и по необходимост с много отклонения.

При картографирането се избягва най-същественият недостатък на текстуалното описание — последователността. Информацията се възприема масирано, едновременно, което позволява на изследователя да извършва мисловни операции в произволно избрано направление, "подсказано" му от сгъстената информация, отразена върху картата.

При картографирането може, разбира се, да се отрази пълният комплекс от характерни елементи, но картата няма да бъде четивна, тъй като обемът на информацията ще бъде твърде голям. В такъв случай този, който ползва картата ще трябва, както и при текстуалното описание, да "разпластява" последователно отразената информация. Ето защо е по-добре обемът на информацията да бъде оптимален спрямо преследваната с изследването цел. От своя страна част от информацията може да бъде представена като диаграми, друга като фонова и т.н. С други думи, отделните части от общия обем необходима информация следва да се картографират по различен начин, за да може вниманието да ги различи, степенува и възприеме едновременно.

Казаното подсказва, че при създаването на карта за нуждите на всяко едно историческо изследване (и в частност – археологическо), трябва да бъде предшествано от един предварителен етап. В него следва да се изяснят съществени моменти:

- какво ще се картографира — находки, обекти или явления и процеси;

- на какво ниво — фактологическо или типологическо;

- каква степен на синтез и генерализация ще се прилага спрямо изходните данни.

Тези предварителни действия са необходими, тъй като това ще определи и подбора на данните, т.е. на преден план тук ще излезе въпросът за характера на източниците, както и избора на единиците за картографиране. Пак в този етап следва да се извърши и едно разделяне на картографираните данни на основни и фонови, което на практика ще създаде две нива на изобразяваната картина.

* * *

При практическото приложение на картите в археологическите изследвания възникват някои допълнителни въпроси, от които най-важни ми се струват следните:

- да се определи за какво ще бъдат използвани картите – за илюстрация или за анализ;
- каква картна основа да се използва в конкретния случай;
- какви условни знаци да се използват.

При използването на картата за илюстрация най-важното е да се определи каква страна на картографираното нещо следва да се илюстрира. Например, при илюстриране на едно изследване върху селищата, може да бъде показано само тяхното местоположение върху терена или мястото им спрямо търговските пътища и т.н.

В случаите, когато картите се използват за анализ, картографската картина е вече усложнена (било на фактологическо или типологическо ниво), тъй като анализът изисква информация за различни плоскости на явлението. Например селищата биха могли да бъдат разделени по надморска височина, но тогава задължително трябва да стои още една карта – на това, което е следствие от височинното разделяне на селищата – например на общата заемана площ, на типа застройка, на преобладаващия тип занимание (напр. скотовъдството за сметка на земеделието) и т.н. Или към картата за близост/отдалеченост до търговски пътища е възможно да се добави още една – тази, която показва анализа на връзката между икономическото развитие на тези селища и близостта им до големите търговски пътищата.

Картните основи, които се използват (или би трябвало да се използват) при археологическите изследвания позволяват да се създава два вида карти — картосхема (наричана от някои автори картоиди) и историческата карта. Трябва да отбележа, че незаслужено е забравена възможността за разкриването на някои страни, оставащи незабелязани при описателния начин. Нещо повече. Картите дават възможност да се осветли историческата действителност на определен етап от нейното развитие чрез по-детайлно наблюдаване върху по-голяма територия на по-голямо количество факти.

Особено място пространствените изследвания заемат в археологията; тук фиксирането на географското разпространение на паметниците на материалната култура заедно с датировката им позволява да се види динамиката на ареалите на отделните елементи или цели комплекси. Особено важно е изобразяването на два или повече отделни типове паметници. Например разпространението на даден вид оброчни плочки и известните ни светилища – по разпространението на оброчните плочки и по тяхното натрупване в даден район може да се предположи наличието на светилище, независимо, че то все още не е регистрирано.

Известно е, че в археологията преобладава типологическия метод, сиреч метода на сходството. Още в археологията на XIX в. задачата на типологията се е свеждала към оценка на формалното сходство на предмети от материалната култура с различно местонахождение като свидетелство на културната афилиация. И щом това е така, то ролята на картографията в археологическите изследвания нараства изключително. Картографията заема сериозно място при определяне на типологическото пространство, т.е. на пространството, в което се разпространяват определен тип предмети. Тогава, когато бъдат разкрити причините за появата на отделни характерни черти на този тип предмети, ще може да бъде обяснено и възникването на това пространство, което ще допринесе до разкриването на развитието на определени идеи и тяхното движение – търговия, културни заемки, съществуването на един културен кръг или на единно племенно (етническо) пространство и т.н.

Казаното до тук определя и един от проблемите на статията — прилагането на карти за анализ в археологическите изследвания. При прилагането на тези карти трябва да се държи сметка за някои елементи от характеристиката им, а именно:

- големината на обхванатото пространство;
- картната основа;
- характера на картографирания материал.

Големината на обхванатото пространство зависи от характера на явлението, чиито елементи ще се картографират и от метода на изследването. Ако се изследва дадено явление или процес само на територията на България, то картата ще обхваща само нейната територия. В други случаи това ще засяга територии извън тази на България, в зависимост от времето и характера на историческата картина, която трябва да се отрази.

Картните основи, използвани при картографирането на паметници и явления позволяват създаването на два вида карти

- първият вид е картосхема, на която са показани речната мрежа, някои по-важни планински върхове, необходимите за ориентиране селища, най-общо пътната мрежа и картографираните елементи;
- вторият вид е историко-географската карта, която съдържа по-подробно изображение на терена и комплекс от графично изобразени и свързани събития, явления или процеси.

Характерно за първия вид карти е, че предлагат по-голяма прегледност и дават възможност да се отразят по-ясно взаимоотношенията, влиянията и разпространението на картографираните материали. Вторият вид предлага повече данни за условията, в които се намират обектите, и възможности за анализ на взаимодействието между човека и природната среда. Нанасянето на керамичните центрове на картата на типовете почви или разпространението на глините например, ще доведе до определени изводи за използвания материал в керамичното производство през различните епохи, както и до разкриването на икономически взаимоотношения и връзки между отделни райони. Разбира се, това изисква предварителна работа по определяне химическия състав както на отделните находища на глина, така и на отделните предмети – иначе няма да може да бъдат сравнявани.

Картографирането в археологията може да се раздели на две големи групи:

- археологически обекти;
- отделни находки.

Първата група обхваща картографирането на самите археологически обекти. При тази група е необходимо, особено при публикацията на обекта, да бъдат приложени освен топографска снимка на околната местност, планове, както и карта за анализ. Топографската снимка на околността е необходима, за да може да се види мястото на паметника върху земната повърхност и взаимоотношенията му (и на населението му) с най-близката околност и с други обекти около основния. Плановете са важни при анализа на самия обект. Когато се картографират типовете обекти трябва да се състави и карта за анализ — така ще се видят ясно паралелите и ще бъде подпомогната изграждането на характеристиката и датировката на обекта.

Втората група използва предимно картосхемата, на която могат да бъдат картирани един или повече типове находки. За по-голяма яснота към картата се прилагат таблици с рисунки или снимки на картографираните находки.

Друг проблем, който възниква при прилагането на картографията в археологията е този за условните знаци. Въпреки че съществуват определени схващания за графичното означаване на археологическите обекти и находки, досегашното приложение на картирането в археологическите съчинения, с малки изключения, предлага богато разнообразие, което затруднява четенето и използването на картите. Важно е да се обърне внимание на обстоятелството, че картите не трябва да служат само като илюстративен материал, а като основа за исторически анализ.

Едно от условията за постигането на тази цел е уеднаквяването на знаците, форматите и принципите на картните изображения. Този процес на уеднаквиване, започнат с Атлас по българска история (от 1963, досега без продължение в археологическите съчинения) трябва да бъде развит. От това зависи изграждането на собствена физиономия на българската историческа картография.

Графичното изпълнение на условните знаци трябва да бъде подчинено на характера (а при възможност – стилизирано и на формата) на типовете обекти и на изискванията на картографията. Общите знаци за картографиране на еднакви находки трябва да са изразителни и лесно четими. Всичко това, наред със задължителното спазване на някои условия — линеен и цифров мащаб, географска посока и легенда — ще доведат до лекота при четенето на картите и чрез картния материал и анализът му ще бъдат подкрепени по-добре някои хипотези.

Нещо повече. Такива знаци бяха изработени като обикновен компютърен шрифт, и повече от две години се прилагат за изработване на исторически, археологически и етнографски карти. Разбира се, в такъв шрифт има възможност да бъдат включени повече и различни знаци, отнасящи се до най-необходимата топографска и картографска работа. Това пък позволява изработените карти да се отличават с по-голяма прецизност и по-голяма четивност.

DagisMap.TTF - показани са част от общо 256 знака

Знак	Значение	Знак	Значение

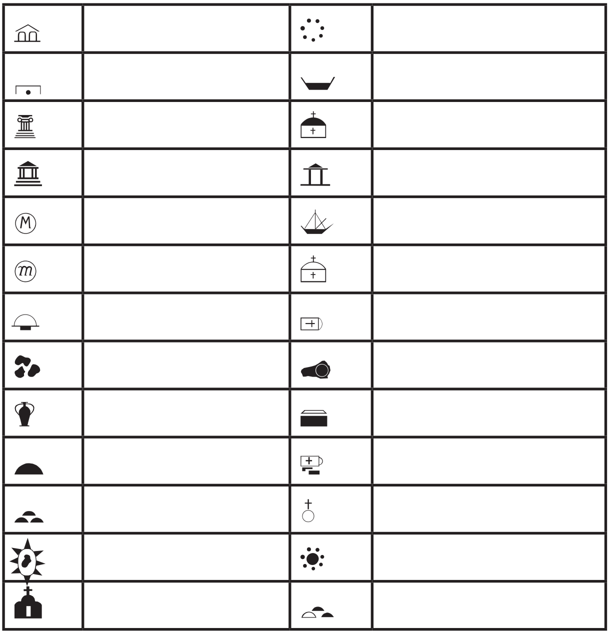

* * *

За разлика от други научни дисциплини (напр. етнографията и езикознанието, диалектологията и т.н.), в археологията картографията все още не е намерила своето пълно приложение и полагащо и се място. Разбира се, сега това ще изисква усилия, тъй като вече има натрупан огромен материал. За да бъде картографиран той така, че да може да се извлече максимална информация (от всякакъв характер), е необходима твърде обемиста предварителна работа на няколко нива, като всяко ниво има свои характерни особености.

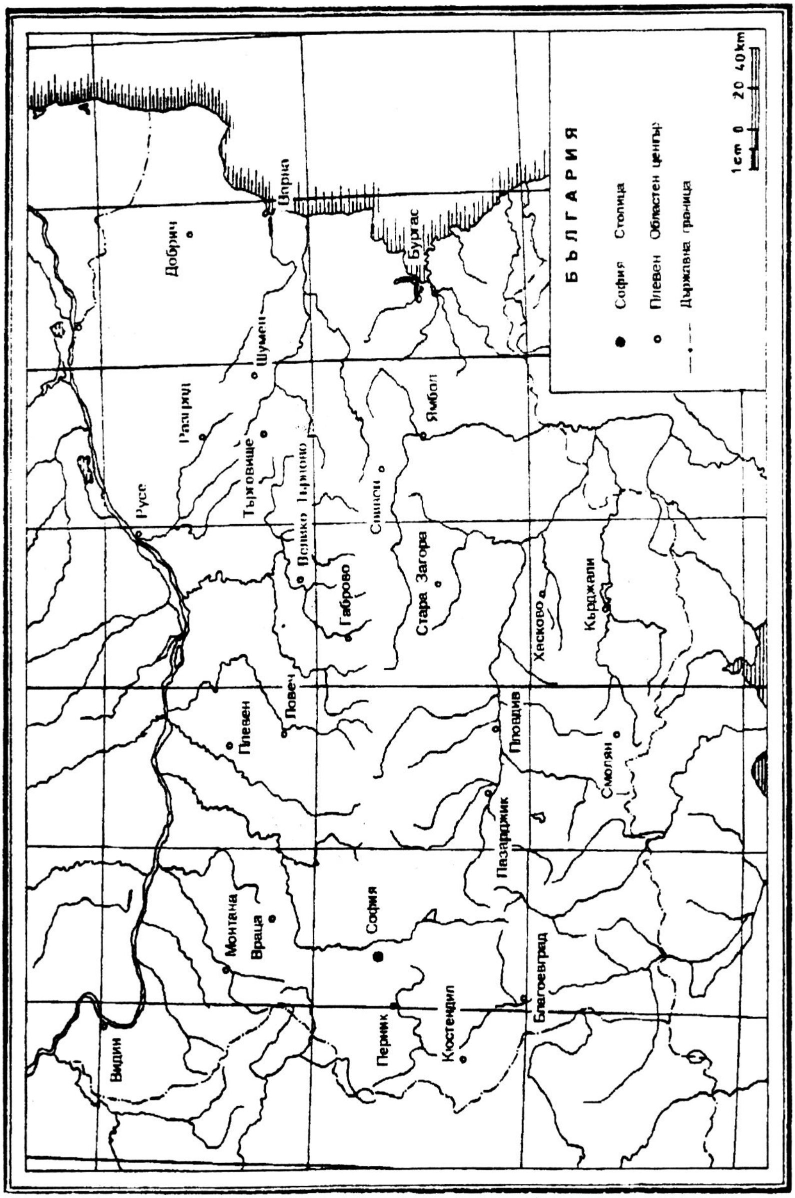
БЪЛГАРИЯ
София Столица
Плевен Областен център
Държавна граница
1cm 0 20 40km
Варна
Добрич
Бургас
Шумен
Разград
Ямбол
Търговище
Русе
Велико Търново
Сливен
Габрово
Стара Загора
Хасково
Кърджали
Ловеч
Плевен
Пловдив
Смолян
Пазарджик
Монтана
Враца
София
Благоевград
Видин
Перник
Кюстендил

Карта на България, използвана в археологическите изследвания

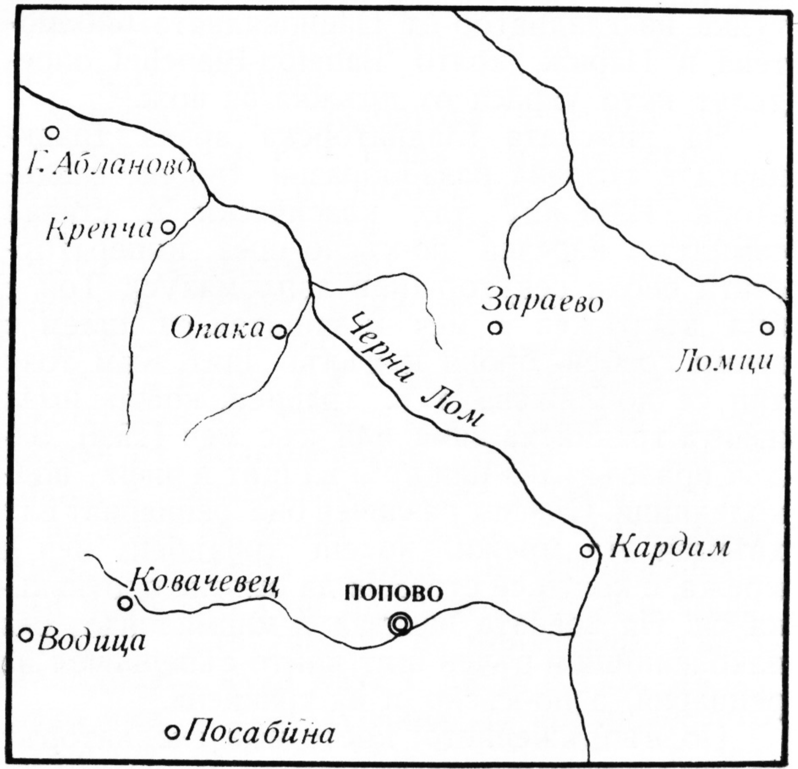
Г. Абланово
Крепча
Опака
Черни Лом
Зараево
Ломци
Кардам
Ковачевец
ПОПОВО
Водица
Посабина

Овчаров Д., 1966:42. Карта, придружаваща статия за паметници от римската епоха. Липсват всички задължителни елементи: географска посока, мащаб, специални знаци и т.н.

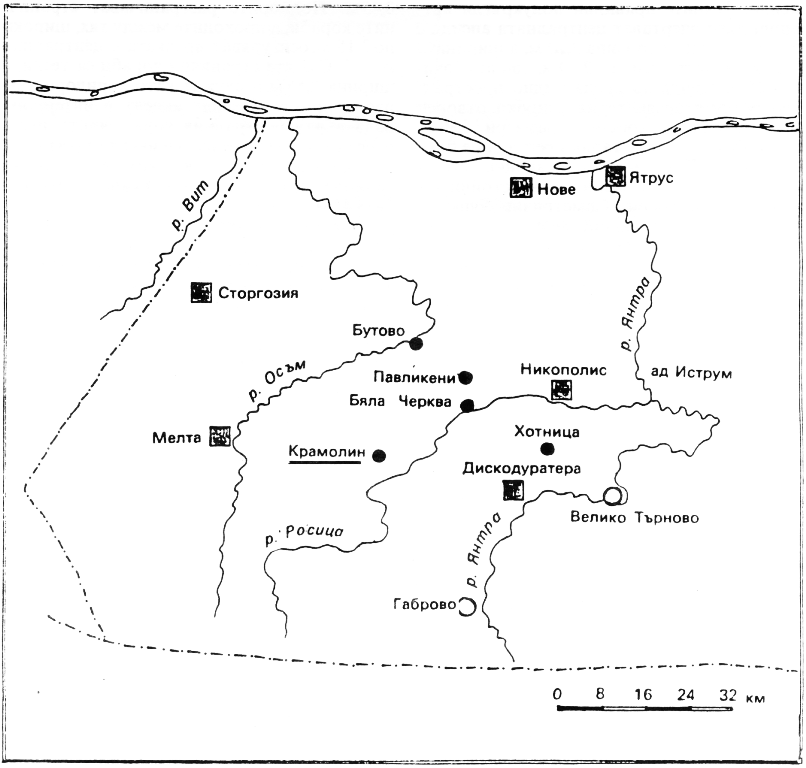
Нове
Ятрус
р. Вит
Сторгозия
Бутово
р. Осъм
Павликени
Бяла Черква
Никополис
ад Иструм
р. Янтра
Мелта
Крамолин
Хотница
Дискодуратера
Велико Търново
р. Росица
р. Янтра
Габрово
0 8 16 24 32 км

Милчев Ат., Койчева К., Димитров П., 1994:27 При картата на селищата има един задължителен елемент – това е мащабът. Липсва посоката, а големината е твърде голяма, за сметка на топографския план, който би трябвало да даде една по-точна представа за разположението на обектите, характера на терена и съотношението на отделните обекти на терена.

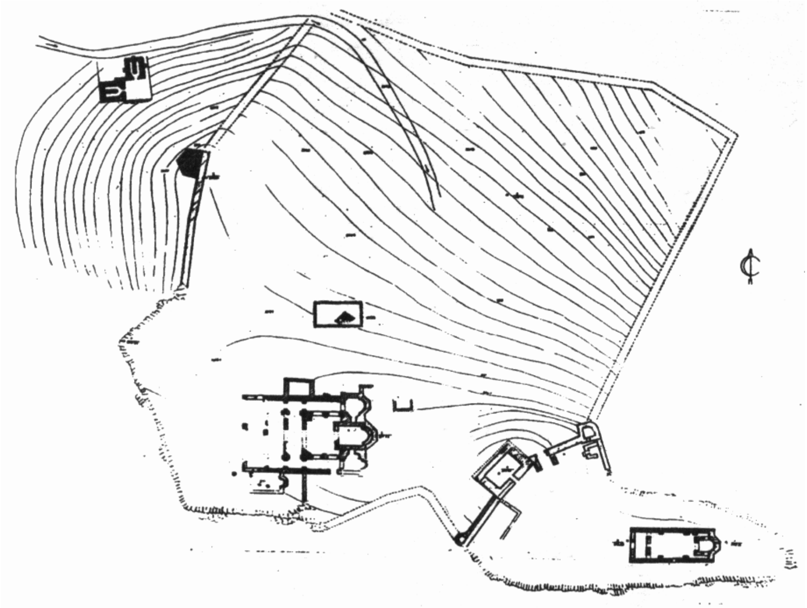

Милчев Ат., Койчева К., Димитров П., 1994:27
Топографски план на обектите при с. Крамолин.

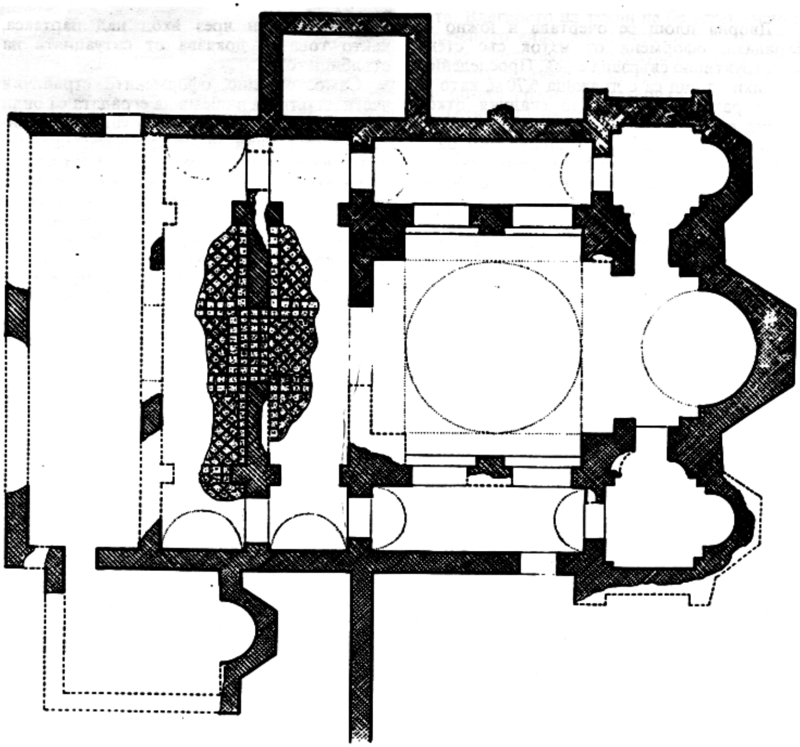

Милчев Ат., Койчева К., Димитров П., 1994:29
План на базиликата при с. Крамолин

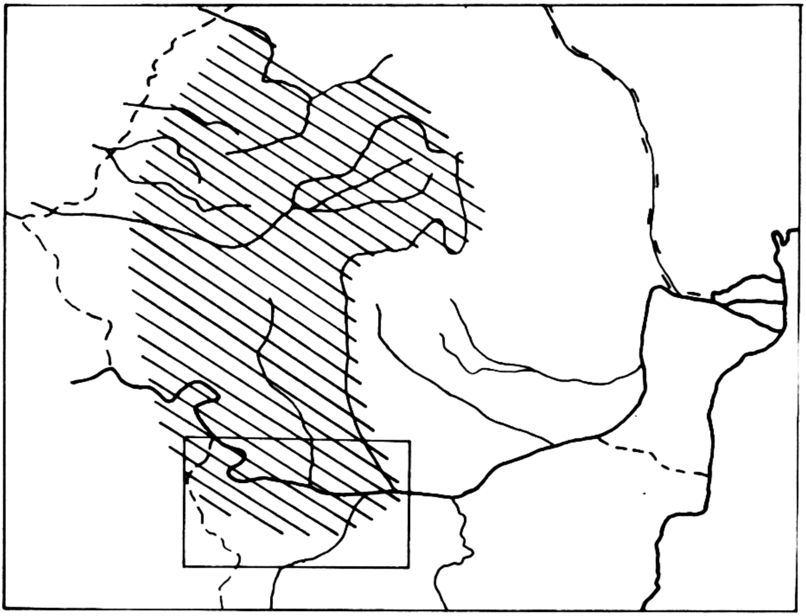

Панайотов Ив., Александров Ст., 1988:2.
Макар и с липсващи елементи, картата, като първа част от картния комплекс, дава добра представа за района. С правоъгълник е обозначен районът, който ще се разглежда в статията – степенуване „от по-дребен към по-едър мащаб".

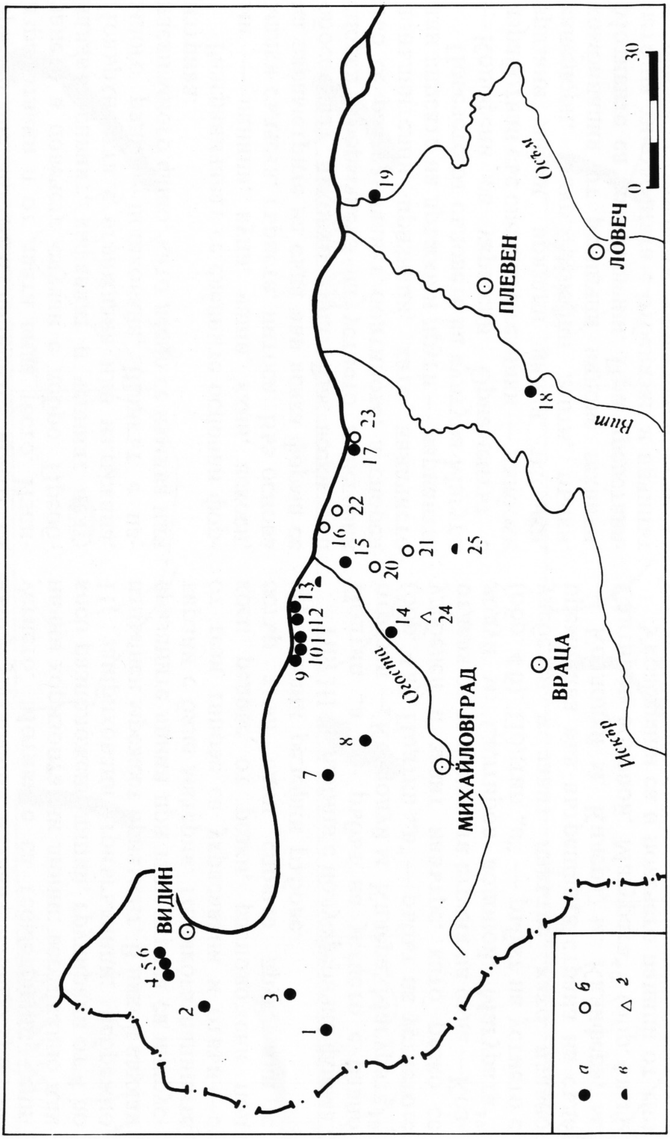
ВИДИН
МИХАЙЛОВГРАД
ВРАЦА
ПЛЕВЕН
ЛОВЕЧ
Огоста
Искър
Вит
Осъм
1
2
3
4 5 6
7
8
9
10 11 12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
а
б
в
г
0
30

Панайотов Ив., Александров Ст., 1988:3

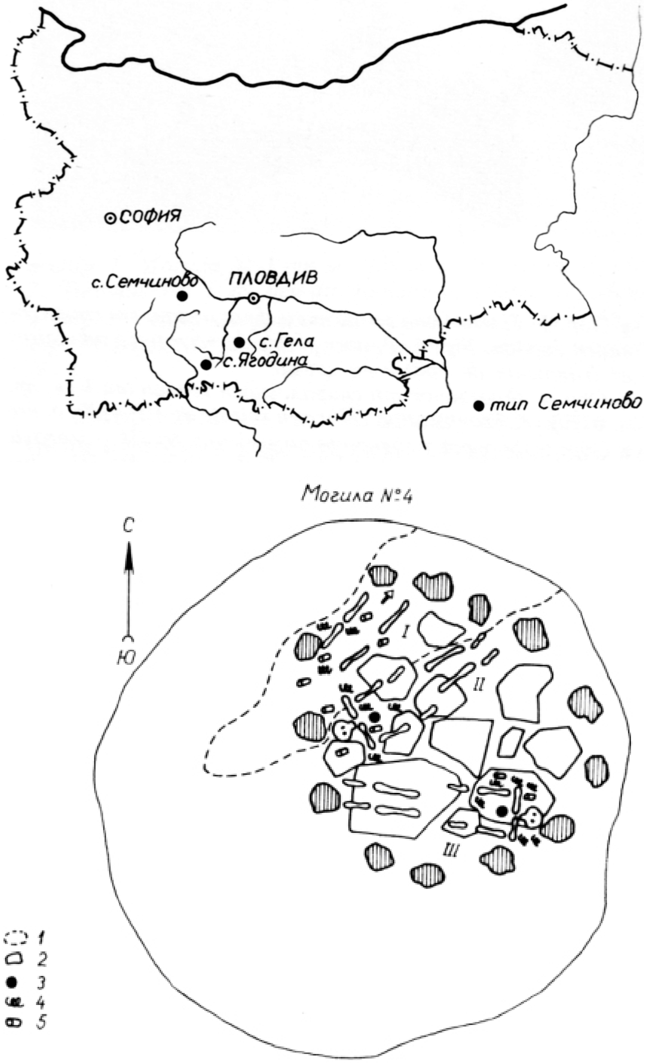
СОФИЯ
с.Семчиново
ПЛОВДИВ
с.Гела
с.Ягодина
тип Семчиново
Могила №4
С
Ю
I
II
III
1
2
3
4
5
М1:50

Кисьов К., 1988:23. Комбинация от карта с план, която показва къде се намира разкопавания обект, разпространението на брадвите от типа Семчиново и план на самия обект на разкопаване.

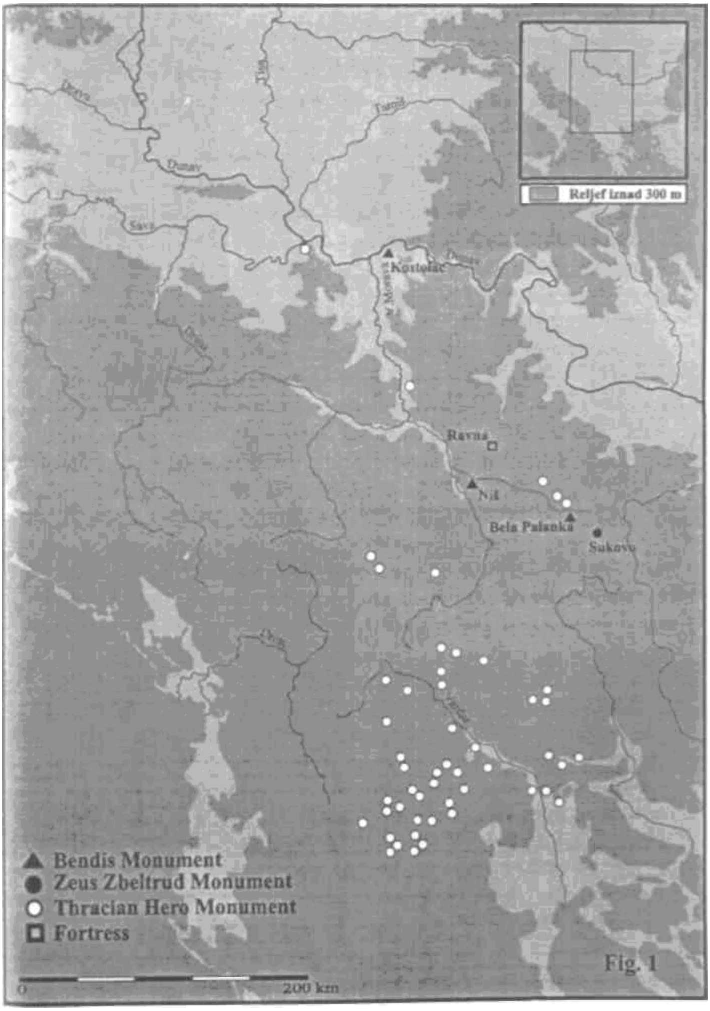
Drava
Tisa
Tamiš
Dunav
Sava
Kostolac
Dunav
V. Morava
Drina
Ravna
Niš
Bela Palanka
Sukovo
Ibar
Vardar
Reljef iznad 300 m
▲ Bendis Monument
● Zeus Zbeltrud Monument
○ Thracian Hero Monument
□ Fortress
0
200 km

Fig. 1

Cernac-Ratkovic Sn., 2008:391 Картата е трудно четима както поради цветността й, така и заради липсата на последваща обработка на картата; липсват част от задължителните елементи; има степенуване на изображенията „от по-дребен към по-едър мащаб" и линеен мащаб, поставен допълнително.

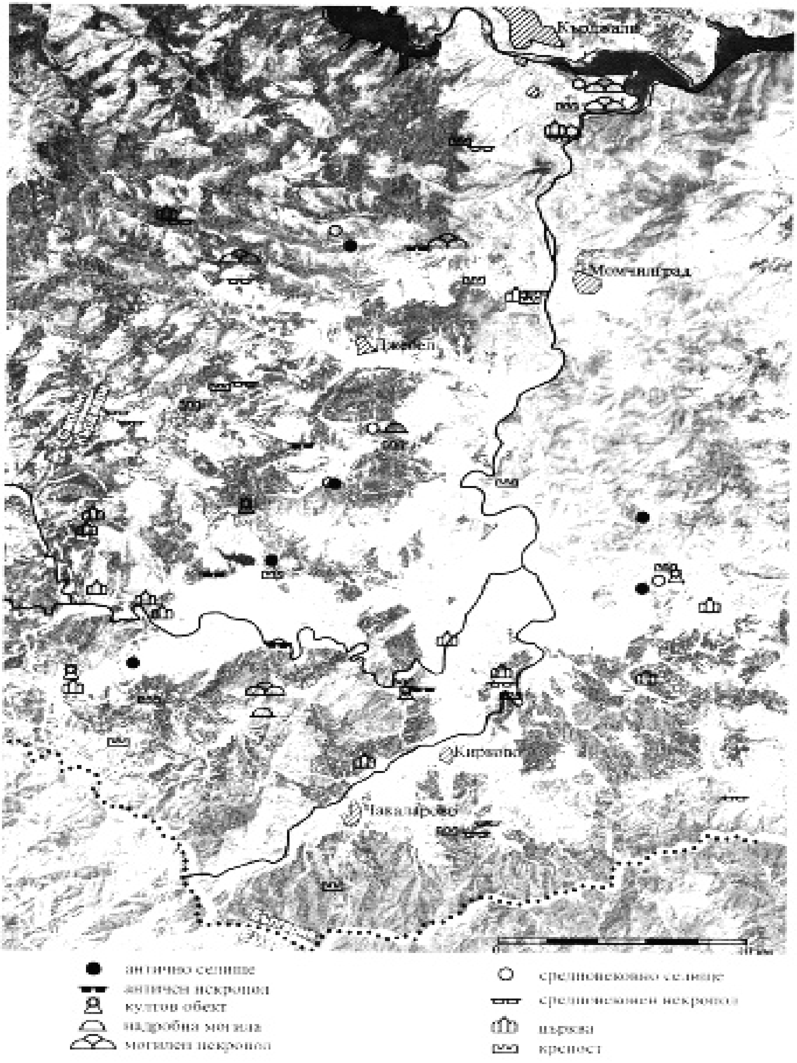
Кърджали
Момчилград
Джебел
Кирково
Чакаларово
● антично селище
античен некропол
култов обект
надгробна могила
могилен некропол
○ средновековно селище
средновековен некропол
църква
крепост

Карта 2. Обекти от античността и средновековието.

Нехризов Г., 2009:127 Картата е много трудно четима, заради терена. Има линеен мащаб, няма посока

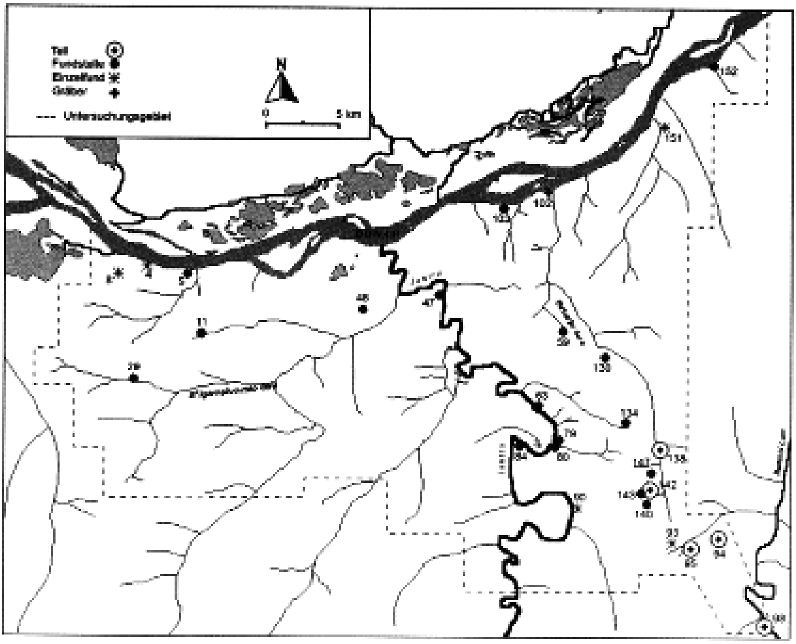
Tell
Fundstelle
Einzelfund
Gräber
--- Untersuchungsgebiet
N
0
5 km
152
151
102
92
6
4
5
48
47
11
29
59
130
134
79
80
84
135
143
142
140
93
95
94

Fig. 3. Eneolithic sites on the lower course of the Jantra River

Krauss R., 2009:169

Картата притежава всички задължителни елементи - мащаб (линеен), посока, легенда

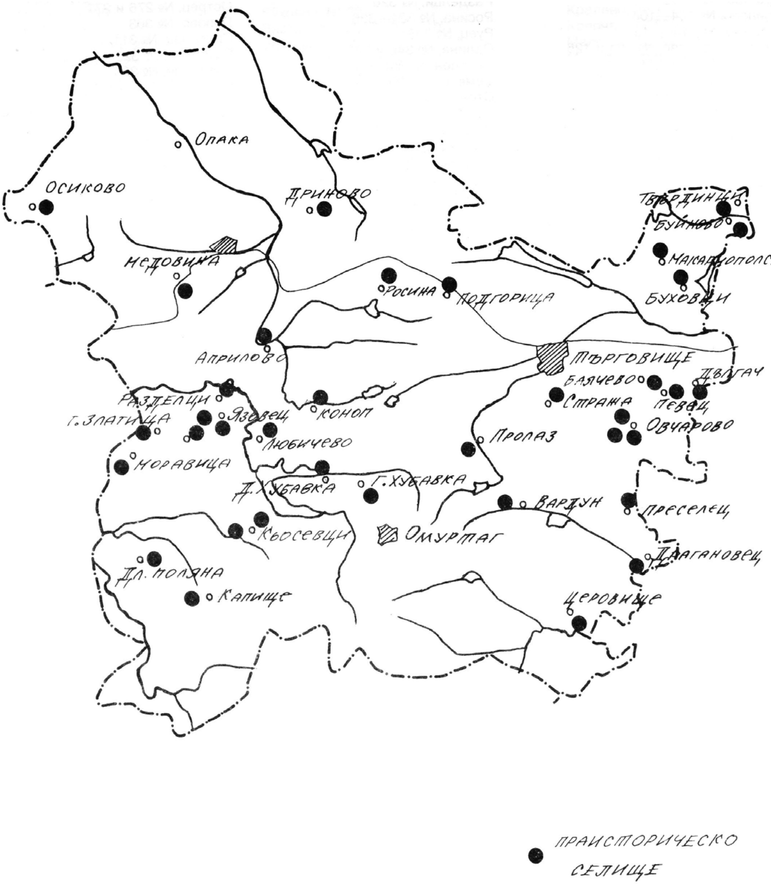
Опака
Осиково
Дриново
Твърдинци
Буйново
Макариополско
Недовица
Росина
Подгорица
Буховци
Априлово
Търговище
Баячево
Дългач
Разделци
Стража
Певец
г. Златица
Язовец
Коноп
Овчарово
Любичево
Пролаз
Моравица
Д. Хубавка
Г. Хубавка
Вардун
Преселец
Кьосевци
Омуртаг
Драгановец
Дл. поляна
Капище
Церовище
● ПРАИСТОРИЧЕСКО СЕЛИЩЕ

Археологически паметници в Търговищкия район, 1991:82
Картосхема. Тук има само селищна мрежа и специализиран знак - праисторическо селище. Липсват посока, мащаб, рамка, имена на реки и т.н.

Естествено тук са показани малка част от картите, употребявани в българската археология, като дори не става дума за упрек към самите археолози. Вероятно упрекът би трябвало да е насочен по-скоро към издателите, които тярбав да знаят силата на картните приложения. Онова, което е възможно да се отправи като пожелание към учените е, да използват картата не само като илюстративен материал (макар че и това има своето значение), а да я използват като исторически извор за работа на една по-високо ниво. Но за това — в следващите изследвания.

Атлас, 1963 Атлас по история на България. София, 1963

Кисьов К., 1988 Гробни находки от землището на с. Ягодина в Централните Родопи.— *Археология*, 1988, 4, 23-27

Милчев Ат., Койчева К., Димитров П., 1994 Ранновизантийска базилика при с. Крамолин, Ловешка област.— *Археология*, 1994, 1, 26-36

Нехризов Г., 2009 Наблюдения върху формирането и развитието на селищната система в областта Царичина,у Източни родопи. — *Известия на РИМ - Благоевград*.В. Търново, 2009, 124-139

Овчаров Д., 1966 Паметници на бронзовата пластика от римската епоха.— *Археология*, 1966, 3, 39-43

Панайотов Ив., Александров Ст., 1988 За културата Магура – Коцофени в българските земи.— *Археология*, 1988, 2, 1-15

Cernac-Ratkovic Sn., 2008 Thracian elements on the territory of Moesia. Тракия и околният свят.

Шумен, 2006 г. — *МИФ 14*. София, 2008, 378-392

Krauss R., 2009:169 Copper Age Settlement on the Lower Danibe River. Results of Bulgarian and German Field Survey in 1997-2001. — *Известия на РИМ-Благоевград.* В. Търново, 2009, 181-186

Хроника

През 2007 и 2008 г. бяха проведени разкопки на археологическия обект Кастра Рубра в рамките на проект, финансиран от ЕС по ТГС. Беше разкрит входа на крепостта, както и части от крепостните стени и помещения. Ръководител на обекта беше доц. Д-р Борис Борисов от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий"

В същото време бяха започнати разкопки на прилежащия некропол – от римската епоха и от средновековието, както и сондаж на пътната станция Castra Rubra. Целта беше да бъде установена с точност пътната станция, за да може земята, под която се намира тя, да бъде предложена за отчуждаване.

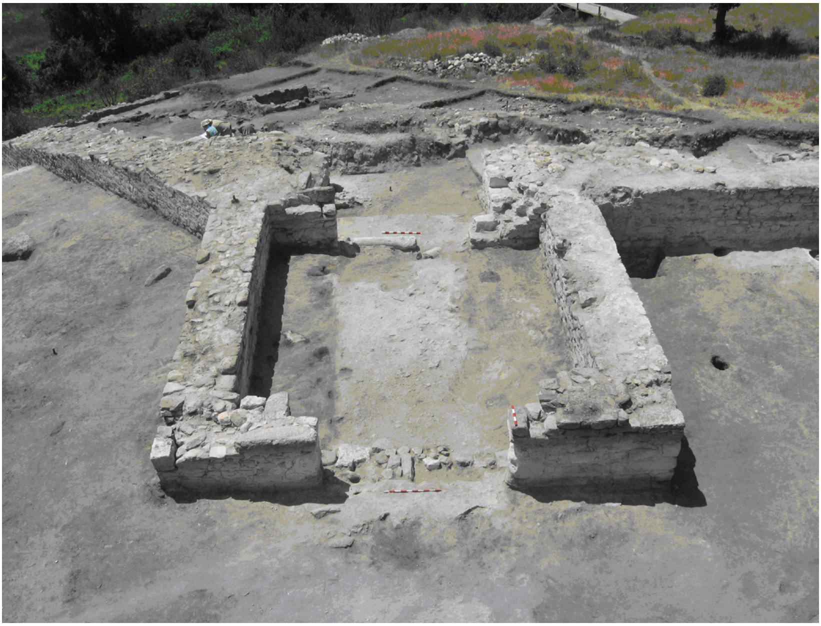

Входът на крепостта

Общ вид на могилата в м. Йоргови могили – 2008 г.
Ръководител – д-р Борислав Бориславов

Работният екип на разкопките

През м. януари, 2010 г. по сигнал беше проверен обект, разположен близо до Харманли, както и разположената наблизо могила. Беше констатирана иманярска намеса, и събран голям брой фрагменти от керамика.

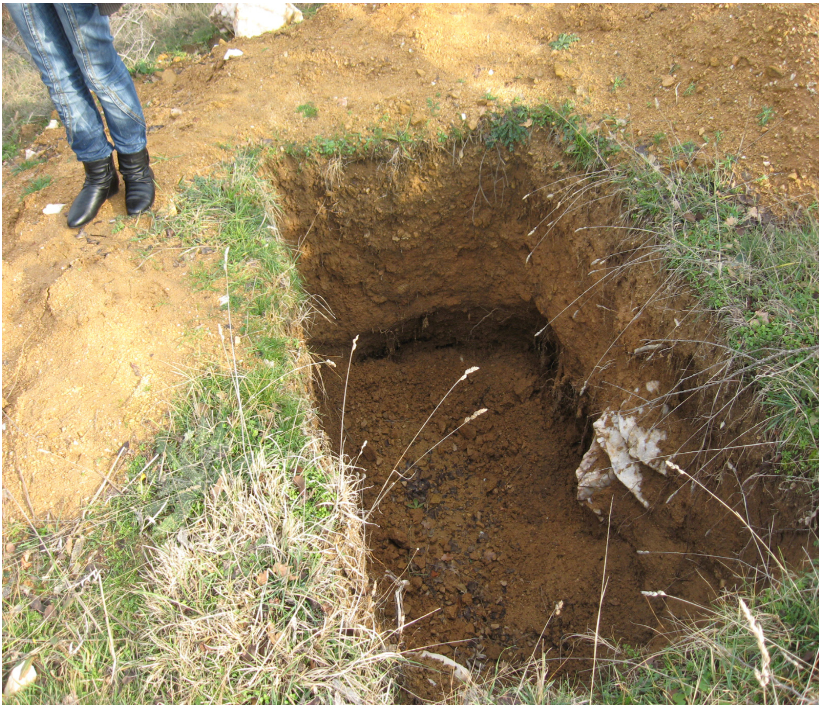

Пресен иманярски изкоп

Керамика от обекта

Нова временна експозиция

На 23 април, 2010 г. беше открита новата временна експозиция на ИМ – Харманли. Експозицията заема целия втори ремонтиран етаж, и включва материали от археологията, етнографията и историческото развитие на града. Отворена е всеки ден от 10-17 ч, както и в събота от 10-14 ч.

Дигитализация на муейните фондове

От есента на 2010 г. започна дигитализацията на музейните фондове. За целта през лятото на 2010 г. беше създадена компютърна програма, като част от Информационната система DAGIS 2.0, чрез която се въвежда съдържанието на инвентарните книги. Всеки от уредниците получава съответна парола, която автоматично го въвежда в неговите книги. Така всеки от тях работи само в своите книги и не може да отваря други, освен разрешените му киниг.

Досега са въведени данните за всички етнографски музейни единици, данните за археологическите единици е пред своя край, за историческите единици предстои. В същото време бяха направени снимки на около 150 предмета - 88 археологически и 64 етнографски. На всеки предмет баха направени по една перспективна снимка - основен изглед, както и (в зависимост от вида на предмета) по още 6 снимки - отгоре, отдолу, отпред, отзад, отляво и отдясно. Там, където предметът не позволява, беше направена само една снимка от типа отляво-отдясно-отгоре-отдолу.

Следващата крачка е свързването на тази програма с програмата Inventaria от системата (подпрограма на *Arche*), така че, когато открие търсената находка, потребителят да може да стигне до самия обект, движейки се по картата. Основен водач е името на селището, от което е находката/предмета, както и името на обекта. След като влезе в картата на землището на съответното селище, потребителят избира конкретния обект, и ако той е разкопаван, продължавата нататък, като се отваря топографски план, план-квадратната мрежа, и съответния квадрат, в който е намерен предмета. Ако това е етнографски предмет, се отваря план на селището, като се показва маркирана съответната къща, в която живее стопанинът, предоставил конкретния предмет.

В момента се въвеждат картите на селищата от общината - Хасковска област, Харманлийска община, както и землището на вяско едно селище, изчертани по точни карти.

Групата в ИМ – Харманли

През лятото на 2010 г. на посещение в Харманли беше работна група от Италия, която се интересува от развитие на културния туризъм. Групата разгледа музейната експозиция и посети винарната Кастра Рубра, както и празник в с. Доситеево.

Бяха проведени разговори за бъдещето на културния туризъм в Харманли и общината, за развитието на общината в тази насока. Гостите отбелязаха, че единствено усилията на общината

Групата в с. Доситеево

ще могат да привлекат както хора отвън, така и да задържат местните хора, които да работят и живеят тук.